

Xatirələr povest və ön söz 1986 - cı ildə «Yazıçı» nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş eyni adlı kitabdan götürülmüşdür.

FEYZİ MUSTAFAYEV

DİNMƏ, EY KƏDƏR

BİR ŞAİR ÖMRÜNƏ TUTULAN GÜZGÜ

Əli Kərim...

Ömrügödək şairimiz. Bu halda «şair» sözündən əvvəl çox vaxt «nakam» sifətini də işlədirlər. Yox, min dəfə yox, Əli Kərim nakam şairimiz deyil. O, ilham pərisindən də kam alıb, həyatı sevgisindən də, yerdən də, göydən də. Nəyə can atıb, ondan kamını götürüb. Can atdığı ideal zirvə, yəni şeir deyildimi?! Neçə poetik şeir uğuruna qovuşub, neçə uğurdan adı bənövşə qoxulu bahar nəsimi kimi Odlar yurduna belədən - beləyə əsib. Bu nəfəsdən nəfəsimiz ətirlənib, duyğularımız təzələnib, dilimizdə təzə təşbehlər cücərib qalxıb... poeziya aləmində cavan yaşında qibtə mərkəzinə çevrilib. Deməli, ömrügödəklik şair üçün hələ nakamlıq deyil. Həqiqi şairin ömrügödəkliyi onun təşnə oxucusu üçün nakamlıq yaradır: daha neçə şeirindən kam alardıq bu daşqın ömürlü şairin.

Ən başlıcası, oxucu istəyindən də kam alıb Əli Kərim. Özü də bəsdə deyincə. Bu istək xərclənmiş şair ömrünün dəyərini, qiymətini şərtləndirən meyardır. Sənətkar xəşbəxtliyinə bax ki, oxucularından birisi həm də şairin yorulmaz tədqiqatçısına çevrilib, onun poeziya ocağının başına pərvanə kimi dolanmağa başlayıb. Bəli, Əli Kərimin şair taleyi Feyzi Mustafayev kimi həqiqi bir dostla urcah olmağı ilə də qazanıb. Bu məhəbbət həsəd doğuran məhəbbətdir. Neçə illərdir bir ahənrübaya dönüb: Əli Kərim soraqlı nə varsa, çəkir özünə. Özünün şairlə üçillik təmasından artıb - çoxalan müşahidələri, qəlbin bütün hərarəti ilə isinən, qızınan xatirə - lövhələri... Əli Kərimin Göyçaya sonuncu «səfərindən» sonra bu böyük söz sərrafımızın yaddaşlara yazılmış unudulmaz xatirəsini bir yerə cəmləyərək şair ömrünü yenidən bərpa edən poetik etüdləri Feyzi Mustafayevin dost yolunda cəfasını birə - beş dəyərləndirir. Əli Kərimli silsilə oçerklər, əslində, oçerklərdən çıxır; bunlar unudulmaz şairimiz haqqında az qala bir ömrün əvvəlini, sonunu özündə birləşdirən sənədli povestlərin ayrı - ayrı fəsiləridir. Bu bədii lövhələri başqa bir qələm sahibi, bəlkə də, bir sücət ətrafında birləşdirər, Feyzinin dediklərinin hamısını oraya hopdura bilərdi. Burası da var ki, onda bu qısa, bu mənalı ömrün dönümünü, döngəsini, bu yolun keçdiyi dağları, dərələri, sərt dönüm - döngələri bu qədər aydın görə bilməzdik. Ünlü yaradıcı simalarımızın arxasınca xatirə yazılarını çox oxumuşuq. Az halda xatirə müəlliflərinə irad tutduğumuz olub. Susmağımız, əlbəttə, dünyasını dəyişən qələm sahibinə hörmətimizdən, xatirəsini əziz tutmağımızdan irəli gəlir. «Bizdən ayrı düşənlərə borcumuzdur bu ehtiram». Belə hallarda könül açan ağ yalanı da üzə vurmuruq.

Elə bu yerdə qeyd etməyə dəyər ki, şairlə uzun zaman canbər qəlbə dostluq etmiş, onun ən kiçik hərəkətini belə ürək gözü ilə izləmiş, bir söz sənətkarının daxili dünyasını yaddaşına heyrət ediləcək bir şəkildə nöqtəbənöqtə köçürmüş Feyzi Mustafayevin Əli Kərim həsrətli bu xatirələrinin ayrıca yeri, ayrıca qiyməti vardır. Xatirələrin kitaba qədər mətbuat işığı görmüş az qisminin oxucu kütləsi tərəfindən böyük hörmətlə qızğın sevgiylə qarşılanmasının səbəbi elə

budur. Xatirələrdə canlı bir şairi görürük: özünəməxsus danışığı ilə, şux zarafatları, dadlı təbəssümləri, atmacaları... acıları, ağrıları, hərəkətləri, yaxşısı, pisi nəyi varsa, hamısı ilə. Oçerklər elə maraqla oxunur ki, xatirəlik prinsipi yaddan çıxır, biz özümüz də şair ömrünün yaxın bələdçilərinə çevrilirik.

Oçerklərdə müəllif bizi bəzən dar bir çərçivədə görüləcək hərəkətləri, şeirindən əvvəl onu bürüyən poetik ovqatlarıyla da tanış edir. Bunlar Əli Kərim bütövlüyünün bir növ tamamlayıcı xırda cizgiləridir. Bu cizgilər şairi oxucusuna bir köynək də yaxınlaşdırır.

Əli Kərimli xatirələr bu günün oxucusu üçün də doğmadır, gərəkdir; sabahın oxucusu üçün beşqat artıq. Müəllifin böyük inamla qeyd etdiyi kimi, illər keçdikcə Əli Kərim daha yüksəkdən görünən, qədir - qiyməti artan söz zərgərlərimizdəndir. Demək istəyirəm ki, Feyzinin bu xatirələri uzunömürlü olacağına ümid bəslənilən xatirələrdir.

Feyzinin kimdənsə eşitdiklərinin buraya əlavə olunmasının öz yeri var: oxucu sevdiyi bir şairi bütöv yönəri ilə görə bilir, Əli Kərim dünyasına bir yazının imkanları çərçivəsindən daha uzun səyahətə imkan tapır. Zərrələr yığılıb poeziyamızın Əli Kərim planetini bütövləşdirir.

Bu kitabı «Elə bir dost istəyəm» oçerki ilə də başlamaq olardı. Deyim ki, əvvəlcə istədim müəllifin «düzgüsünü» bilərəkdən pozub bu əsəri kitabın əvvəlinə gətirim. Son dərəcə zəngin faktlar, həyati məsələlər üzərində qurulmuş bu oçerk, əslində öz ruhu etibarilə Əli Kərim göynəkli silsilə oçerklərlə üzvi şəkildə bağlıdır. Başqa sözlə, yazılma tarixiyəcə «Dinmə, ey kədərdən sonradır, qayəsiyəcə ondan əvvəl» «malıdır». Siz özünüz də görəcəksiniz ki, olduqca maraqlı oxunan bu oçerkdəki ideal dostluq Əli Kərim dostluğundakı gözə çarpan ucalığın bir növ sağlam və hündür postamentidir.

Burası da haqdır ki, siz də mənim kimi hövsələsizlik eləyib «axırdan» başlasanız... dəxli yoxdur, müəllifin səmimiyyəti o qədər isti, o qədər cəlbedici-dir ki, sonradan əvvələ keçməmiş bu kitabdan ayrılı bilməzsiz.

Feyzi elə bir dost istəyir ki... Kimdir bu dost? Onu əvvəlcədən demək olurmu ki?! Dünya binnət olalı insan oğlu yaxşı ki, yaxşı dostlar da görüb. Amma bu yaxşıların hər birisi bir özgə cür yaxşıdır. Müəllif bu dostların hər birini hər yönünə imtahana çəkir. Feyzinin məhək daşı İnamdır. İnam yaranıncayadək dostlar müxtəlif iqlim qurşaqlarından keçirilir, neçə sınaqdan adlayır.

Bu oçerki oxuduqca oxucu istər - istəməz özündən şəklənir, dönüb öz qəlbinə də nəzər salır, səssizcə daxili etiraflar başlayır. Özünə hesabat verməyən insanın cəmiyyət qarşısındakı hesabatına da inanmayın.

«Bir söyüddür ki, yaşla bəslənir xatirələr...»

Feyzi sanki bu həzin misranın həyatiliyini bir daha təsdiq üçün gözünün yaşıyla «söyüd xatirələrini» vaxt - bivaxt sulayıb, qəlbinin hərərəti ilə yetkinləşdirib. «Bu əsrdə şeir oxunmur» - deyə gümana düşənlər qoy Əli Kərim poeziyasının Feyzi Mustafayev ünvanlı heyranının şeir üçün, şair üçün kövrəlmələrinin bəhrəsi olan bu oçerkləri oxusunlar.

Feyzi öz əməli işi, ilhamlı kövrəlmələri ilə sübuta çalışır ki, Əli Kərim dünyasının ən yaxın dostu, kamil bələdçisi odur. Həqiqət belədirsə, nə gözəl! Yox,

əgər siz ondan da artıq bu «şəmin pərvanələrinsinizsə», yenə nə gözəl! Elə Feyzinin istədiyi də bu deyilmi?!

Kitab əvvəldən - axıracan ancaq xatirələrdən hörülməyib. Xatırlamaların bir çoxu müəllifə bir növ Əli Kərimli düşüncələrini çözləmək üçün «bəhanədir». Onun şairlə bağlı lirik düşüncələri bir çox hallarda sentimental axara düşür; bunlar o qədər şirin, o qədər ürəkdən gəlmədir ki, bu axara bir redaktor kimi əl gəzdirməyə ürəyim gəlmədi.

Elə bu yerdə Əli Kərim ömrünə kövrək bir ürəklə bədənnüma güzgü tutub onu bütün əzəmətiylə göstərməyə can atan müəllifin özü haqqında bir - iki kəlmə söz söyləmək insafdan olardı (Ömürlər gəlib keçir, öyülməli adamlar barədə söz söyləməyə çox vaxt imkan tapmırıq, bəzən də gecikirik).

İstedad utanacaq olur. Bənövşə həyalanıb kol dibinə qısılan kimi. Xalis bal sahibinin bazarda boğazına zor verdiyini, səsini başına götürdüyünü görməmişik. Ola bilər ki, bənövşənin ayağına bir az yubanırıq... ola bilər ki, hərlənib bu xalis balı bir qədər gec tapırıq... Biz ona tuş gəlincəyədək nə bu hörmətdən düşər, nə o qiymətini itirər! Əlbəttə, bu düşüncələrin canında bir az da təsəlli payı var. Hər halda, çörəyi çörəkçiyə tapşırmaq lazımdır. Bunsuz yaxşı - pisin sərhədini doğru - dürüst ayırd eləyə bilmərik.

Feyzi Mustafayev bədii publisistikamızın son dərəcə təvazökar, haqqı olduğu halda iddiasız, səssiz - küysüz şəkildə bir kənara çəkilib qəlbinin bütün hərarətini yazılarına hopduran qələm sahiblərindəndir. Təvazökarlıq isə insani xüsusiyyətlərin başında gələn mənəvi xüsusiyyətlərdəndir...

Publisistika bədii yaradıcılığın qədir - qiyməti bilinməli, inkişaf etdirilməli bir qoludur. Bu qolu yaşatmağa, irəli aparmağa hünəri çatan Feyzi kimi qələm sahiblərini öz təqdirimizlə həmişə kökdə saxlamağa çalışmalıyıq.

Məmməd ASLAN

HƏR KƏSİN ÖZ ƏLİ KƏRİMİ

Hər birimizin öz Əlisi, həm də hamımızın bir Əli Kərimi var. Biz həm öz Əlimizin, həm də bir Əli Kərimimizin heyranıyıq. Mənim öz Əlimin məğrurluğunda sadəlik, sadəliyində məğrurluq vardı. Yəqin elə sizin də Əli Kəriminiz beləydi. O, heç vaxt özünü səndən yüksək tutmurdu; səni özü bərabərinə qaldırırdı. Yüz yaşına çatması olsam, mənim 38 yaşlı Əli Kərimim onda qapımdan girsə, ayağa qalxıb deyərəm: «Buyurun, Əli müəllim, buyurun, ustad!...»

Onun haqqında xatirə yazarkən istər - istəməz öz adıma da çəkməli oluram - başqa çarəm yoxdur; xatirə yazırsansa, o xatirəli günlərin iştirakçısı olursan axı. Elə bilməyin, özümü onun yüksək mərtəbəsinin adamı kimi aparmaq iddiasındayam. Xeyr, xeyr...

Şairlik ayrıca bir qəhərəmanlıqdır. Əli Kərim həm də öz ədəbi qəhərəmanlarının ömrünü təkrar edən adam idi.

Onun bütün əsərlərini sevirəm. Amma bəzən bir oxucu naşılığı ilə deyirəm: «Bunu Əli Kərim yazsa da, bu nə «Gəl, Azərim» dir, nə «İki sevgi», nə də «Qaytar ana borcunu»...»

Əli Kərim mənimçün kimdir? Sizinçün kimdirsə - mənimçün də odur. Nə bilim, bəlkə də bəzilərimdən artıq sevirəm onu. Doğrusu, mən öz Əli Kərimimdən sonra yaşamağa utanıram. Lakin «onun haqqında nə isə bir söz deyə bilərəm və deməliyəm» ümidi mənə təsəllidir.

Əli Kərim elə adamdır ki, onun haqqında kim danışsa, səsinə hamı eşidəcək! Sizə qəribə görünə bilərəm, indi iki adam olmuşam: birində Əli Kərim özüylə mənə də aparıb; ikincidə o da mənimlə birgə yaşayır. Çox vaxt işimi dəyişmək istəmişəm: axı işim Əli Kərimlə gündəlik «görüşlərimə» mane olur. Bəli, gündəlik «görüşlərimə!»

Bu yazıda öz Əli Kərimimi sizə təqdim etmək fikrində deyiləm. Sizi ona təqdim etmək istəyirəm.

Əli Kərim yaradıcılığına olan maraq getdikcə artır. Bu, onu tanıyanların və tanımaq istəyənlərin üzərinə böyük məsuliyyət qoyur: Əli haqqında ancaq həqiqəti dilə gətirməliyik. Yazı ilə əlaqədar, əlbəttə, Əlini tanıyanların hamısı ilə görüşmək fikrində olmamışam. Təbiidir, bu yol təkrarçılığa aparıb çıxarardı. Əli heyranlarından bir nəfər mənə dedi: «Onun haqqında elə şeylər bilirəm, onu sənə heç kəs deyə bilməz». «Beləsi üçün göydə gəzirdim, yerdə düşüb əlimə» - deyə sevindim. Həmin adam, doğrudan da, Əlini uşaq yaşlarından tanıyırdı. Bununla belə, dediklərini aradım ki, yadında heç nə qalmayıb, demək olar, heç nə. Dönə - dönə onu sübuta çalışdı ki, Əlinin pulu olanda xərcləməyə bəhanə axtarırmış... Belə şeylər, əlbəttə, şair təbiətindən doğan kiçik xüsusiyyətə yətdir.

Buradakı fəsillər müxtəlif illərdə yazılıb. Çalışmışam, hər yeni fəslə yazdıqca, Əli Kərimi daha dərinə öyrəndikcə, əvvəlkilərə toxunmayım, düzəliş etməyim. Belə çıxardı ki, guya mən elə bütün bunları əvvəlcədən bilirmişəm, oxuduqlarınızı biroturuma yazmışam. Sözüün kəsəsi, hər şeyi öyrənib qurtarandan sonra yazıya başlamamışam. Bu, xatirələrə sünilik gətirərdi. Məsələn, birinci fəslə

yazanda Əlinin oğlanları kiçik yaşlı uşaqlar idi.İndi - böyük oğlu Paşa elmi işçi, Azər - aspirant, Orxan- institut tələbəsidir.Sonrakı yazıları yazanda... Səbr edin.

«Haşiyə» adlandırmadığım haşiyələr xronoloji ardıcılıqla yazılmayıb.Məqsəd hansı sözün nə vaxt deyildiyini yada salmaq olmayıb.Bu qısa haşiyələri «səpələməkdə» məqsədim yorğunluğu azaltmaq, bir növ oxucuya dinclik verməkdir.Burada siz Əli Kərimin həyatı haqqında çox şeyi öyrənəcəksiniz...

Hə, mənim əzizlərim, indi siz mənimlə deyil, Əli Kərimlə üz -üzə, göz - gözə dayanmısınız.Sadəcə olaraq onun nəfəsi ilə qızıışan bir otağın qapısını açmaqda sizə bələdçilik edirəm.

İşdir, burada sizə nə tanış gəlsə, təəccüblənməyin -axı dedim ki, hamı-mızın bir Əli Kərimi var.Əgər bəzi şeyləri ilk dəfə eşidirsinizsə, buna da heyrətlənməyin - axı mən «öz» Əli Kərimim haqqında danışırım.Mən öz Əlimi, təbii ki, sizdən yaxşı tanıyıram.

SƏSİNİ EŞİDİRƏM,ƏLİ

Heç kim məni başa düşməz,
Bəlkə aydınlığımdandır.

Əli Kərim

Onun haqqında mütləq yazmalıydım.Bu, mənim imzamın tanınması üçün yox, onun ömrünün bir dəqiqəsinin belə unudulmaması üçün gərək idi.Yenicə oturub qeydlərimi sahmana salmaq istəyirdim.Qapımız döyül-dü.Ürəyim sancdı.Bəlkə bütün deyilənlər yalandır? Bəlkə bu gələn Əli Kərim-dir? Mən nə etmək istəyirəm? Əli haqqında xatirə? İlahi, o məni bu vəziyyətdə görsə nə deyərdi?..

Bütün bu «bəlkələri» və qeydlərimi yığışdırıb gizlətdikdən sonra qapını açıram.Qonşu qızı Bəsirədir.Bu gözəl qız məndən nə istəyir? - Əli Kərimin «İki sevgi»sini.Qonşu qız «İki sevgi» ni və ürəyində şair Əli Kərimə olan oxucu məhəbbətini aparır.Tək qalırım.Yazımmı?

Xatirə yazanda cəngavər əsəbi lazımmış.Adam çox yerdə qələmi yerə qoyub kədəre təslim olur.Adam çox yerdə öz -özünə deyir: «Yox, bacarmı-ram, danışa bilmirəm.Yaza bilmirəm...»

Deyirlər, ölüm insanları bərabərləşdirir, eyniləşdirir.Gərək xatirə yazan adam bu fikirlə razılaşsın.O, var səsiylə qışıqırmalıdır: «Yox, ölüm də insanları bərabərləşdirə bilməz!» Əli Kərim haqqında xatirə yazarkən bu fikirdə olmuşam: Əli Kərim heç kimə bənzəmirdi, vəssalam!

Əli Kərimin səsi yazılmış bir lent yazısı qalıb.O lent yazısı mənim «günahım» üzündən yazılıb.Bu lent yazısının unudulmaz tarixi var.

...Əli Kərimlə üçüncü görüşümüz idi.1967 - ci il, aprel ayının 28 - i.Əlini Sumqayıt alüminium zavodunun komsomolçuları «Orbita» kafesində görüşə dəvət etmişdilər.Görüş axşam saat 8 - də başlanmalı idi.Görüşə üç saat qalmış

Əli Kərim bizə gəldi. Bir az dincəldikdən sonra komsomolçuların görüşünə getdik. Məclis gec başlandı. Nə isə məclisdə plansızlıq, başsızlıq hiss olunurdu.

Elə bil məclisi başlamağa heç kəs cürət etmirdi. Biz 1 nömrəli stolda oturmuşduq. Hamı diqqətlə, intizarla Əliyə baxırdı. Düzdür, burada onu tanımayanlar da vardı. Əli bu sükutu pozmaq üçün zarafatla bizə dedi:

- Doldurun qədəhləri ölümlə.

Doldurduq qədəhləri.

Əli: - Gecəni «nizama» salmaq üçün! - deyə qədəhi yuxarı qaldırıb gülümsündü. Hamı Əlinin işarəsini izləyirdi. Gecə nizama düşdü. Görüşün so-nunda Əliyə hədiyyə olaraq qiymətli əqiq daşı verdilər. Daş rəssam tərəfindən xüsusi hazırlanmış, üstündə Əlinin adı yazılmışdı. Əli bu yaraşlıqlı daşı alarkən güldü və dedi:

- Belə gözəl hədiyyədən sonra pis yazmaq cinayətdir. Yaxşı hədiyyədir, həmişə saxlayacağam.

Biz görüş qurtarmamış üzr istəyib çıxdıq. Şair bir az narahat idi. Böyrünü tutub durmuşdu. Məyusluğumu görüb:

- Keçib gedəcək, - dedi. - Bələdəm bu ağrılara.

Gecə bizdə qaldı.

Nazim Hikmət və Rəsul Rzanın səsi yazılmış lent yazısına qulaq asmaq üçün səhər saat 10 - da Əlini qonaq otağına çağırıdım. Birlikdə bu iki böyük şairin səsini dinlədikdən sonra dedim ki, Əli müəllim, yaxşı olardı, sizin də səsini yazmaq. Əli Kərim əvvəlcə razılıq vermək istəmədi. Mütləq onun səsini yazmalıydım. Niyə? Bilmirəm. Sonra razılaşdı. Əli o gün üç şeir oxudu: «İki sevgi», «Qayıt», «Atamın xatirəsi». Şeirləri oxuyub qurtardıqdan sonra zarafatla:

- Diqqətinizə görə çox sağ olun, - dedi.

Bu sözlər də lent yazısında qalır. Əli Kərim vəfat etdikdən sonra həmin lent yazısını bir təsəlli olar deyə onun doğma ocağına göndərmişəm. Lent sonra həqiqi qiymətini tapdı. İki dəfə televiziya ilə verildi. Birini eşitmişəm. 24 iyul 1976 - cı ildəkini. Burada Əli Kərim «İki sevgi» şeirini oxuyur. Əlinin sözlərinə qulaq asmaqdan doymuram. Bu sözlərdən doymaq olmaz. Onun canlı səsində Əli Kərim mehribanlığı, Əli Kərim dostluğu və ən nəhayət, həqiqi Əli Kərim var!

Niyə məhz bu görüşdən danışmağa başladım? Ona görə ki, ancaq bu görüşdən sonra Əli haqqında danışmağa haqqım çatır.

... Həmin il may ayının 13 - ü idi. İsti bir yaz günüydü.

İşdən yenicə gəlmişdim. Kitabxana müdiri mənə zəng çaldı. Əli Kərimlə görüş keçirmək üçün onlara kömək göstərməyimi xahiş edirdi. Daha doğrusu, Əlinin razılığı lazımdı. Söz verdim ki, bu arzunu gerçəkləşdirə bilərəm. Telefon danışığını yenicə qurtarmışdım. Qapımız döyüldü. Əli Kərim idi. Necə də xoş təsadüf! Bu, Əli Kərimin bizim evə ikinci gəlişi idi. Görüş arzumuzu, oxucuların istəyini, kitabxana müdirinin telefon danışığını ona çatdırdım. Etiraz etmədi. Amma dedi ki, «axı nə yazmışam ki, mənə görüşə də çağırırlar».

Bir az söhbətdən sonra gəzməyə çıxdıq. Dəniz kənarına gəldik. Əli dedi ki, avqustda ailəsi ilə birlikdə bir həftəliyə Sumqayıta dincəlməyə gələ-cək. Sonralar Əli buna vaxt tapa bilmədi...

Ən çox söhbətini etdiyimiz yazıçılar Heminqueylə Rəsul Rza idi. Kitab-xanamda Heminquey haqqında çoxlu material vardı. Əli istəyirdi həmin materialların hamısını birdən aparıb oxusun. Amma təkcə birini götürdü: İvan Kaşkinin Heminquey haqqındakı kitabın içində R. Kiplinqin bu sözlərini yazdım:

- «Ən nəhayət sən nə edəcəksən?
- Ən nəhayət mən öləcəyəm.
- Bəs sonra?...»

Özüm də bilmirəm: Əliyə yadigar verdiyim kitabda axı niyə bu sözləri yazdım. O, yanımdaca bu sözləri oxudu. Gülümsündü. Heç bir söz demədi.

Evə qayıdanda mənə Rəsul Rzanın yenicə çapdan çıxmış «Mənim fikrimcə» kitabını verdilər. Dedilər, qonşu qız Bakıdan gətirib. Bu, həmin qız idi ki, Əli Kərimin «İki sevgi»sini aparmışdı. Qızın bu hədiyyəsinə çox sevin-dim. Kitabı tələsik vərəqlədik. Bizim tanış olmadığımız məqalələr də var-dı. Kitabda Əli haqqındı da söhbət gedirdi. Həmin məqaləni əvvəllər qəzətdə oxumuşduq. Kitabı elə bir yerdəcə oxumaq istəyirdik. Amma gec idi, gecə əriyirdi. Mən başqa otağa keçdim. Əli dedi ki, gecə Rəsul Rzanı oxuyacaq.

Gecə saat 3 olardı. Əli yatan otağa keçdim. «Mənim fikrimcə»ni başının altından ustalıqla «oğurladım». Bir neçə dəqiqə Əli Kərimə baxdım. Elə sıxılıb yatmışdı ki... Elə bil... balacalaşmışdı. Deyirələr, insanın xasiyyətini, xarakterini bilmək istəyirsənsə, yatdığı zaman üzünə diqqətlə bax. Doyunca Əliyə tamaşa elədim. Xasiyyətini bilmək üçün yox, bu sevimli çöhrədən kamımı götürmək üçün...

Səhər saat 7 olardı. Əli mən olan otağa gəldi. Qollarını sinəsində çarpazlaşmışdı. Köynəkcək idi.

- Hə, hələ yatırsan? - deyə Əli mənə yaxınlaşdı.
- Bəs siz niyə tezdən durmusunuz, Əli müəllim?
- Adət etmişəm, həmişə tezdən dururam. Paşanı məktəbə ötürəndə durub nahar edirik.

Elə bildim, Əli yemək istəyir. Tələsik durub çay qoydum. Əli dedi: «Heç nə lazım deyil. Çıxaq gəzməyə».

Yağış yağırdı. Bir az gəzdikdən sonra yenə də dəniz kənarına getdik. Dü-nən gəzdiyimiz yerlərə. Bəli, bu dənizin sahilində Əli Kərimin ayaq izləri var. Ən güclü külək, ən quduz dalğa Əlinin ayaq izlərini bu sahildən yuyub apara bilməz.

Biz təzə qəzətləri alıb bəzi materialları ayaq üstəcə tələsik gözdən keçirirdik. Şair qəzətlərdən hansındansa bir şeirdən dörd - beş misra oxu-du. Orada belə bir misra var idi: «Yağışa bax, yağışa». Bu misranı oxuyan kimi Əli Kərim əsəbi halda dedi: «Baxmıram. Zor deyil ki, baxmıram yağışa!» Sonra da qəzeti bükkələyib yolun kənarındakı yeşiyə atdı. Gülüşdük. Şeirinin zəifliyinə yox. Təsadüfə bir bax: yağış yağan vaxt Əli Kərim yağış haqqında şeir oxuyurdu. Deyəsən, qəzətdəki qondarma yağışla əsl yağış arasında oxşarlıq əvəzinə fərq görürdü. Əli bunun üçün əsəbiləşirdi.

Əli Kərimlə ikinci görüşüm Zuğulbadakı gənclik düşərgəsində oldu. Burada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti gənc ədəbi qüvvələrinin seminar - müşavirəsi keçirilirdi. 1966 - cı il noyabr ayının 29 - u. Seminar - müşavirənin ədəbiyyat

günü.Səhər saat 10 olardı.Klubun qabağında Əlini gördüm.Salamlaşdıq.Səsi indi də qulağımdadır:

-Bay, yallah, yallah.Sumqayıtda nə var, nə yox?!

Əlinin bir neçə gün bundan qabaq Sumqayıt tələbələri ilə görüşü haq-qında şəhər qəzeti xəbər və şeirindən bir parça vermişdi.Qəzetin həmin nömrəsini də şair üçün gətirmişdim.O, qəzeti alıb oxudu.Orada belə bir cümlə var idi: «Bakılı şair Əli Kərim politexnik texnikumunun tələbələri ilə görüşmüşdür». «Bakılı şair» ifadəsi onun əsəbinə toxunmuşdu.

- Necə yəni, «bakılı şair?» Vallah,özümə görə demirəm.Şairin adı ilə yanaşı onun hansı rayondan olduğu yazılmamalıdır.Əgər o şairdirsə, onun adı yazılmalıdır: Azərbaycan şairi, rus şairi, türk şairi...

Bir neçə saata qədər bir - birimizin yaxınlığında oturduq.Əli məndən bir sıra qabaqda idi.Hərdən söhbət edirdik.Çox darıxırdım.Ona görə də məruzə qurtarmamış salondan çıxdım.Əliyə heç bir söz demədim.Həyatə yenicə çıxmışdım ki, Əlinin də gəldiyini gördüm.Məruzə qurtarmışdı.Əli mənə yaxınlaşıb:

- Deyəsən, darıxırsan.Nə olub? Ağrıyıb - eləmirsən?

Qayğı ilə soruşdu.İnandı ki, xəstə deyiləm,əlavə etdi:

-Söhbətin maraqlısı hələ bundan sonradır.Mübahisə, filan...Məruzə həmişə cansıxıcı olur.Axşamüstü yoldaşlar şeir oxuyacaqlar.Getmə, qal.Sənin-çün də yer alarıq...

İndi özümü danlayıram ki, niyə onda Əliyə qulaq asıb qalmadım.İndi çox yerdə bu «niyələrin» acısını dadıram.Çox yerdə «niyələri» geri qaytarmaq istəyirəm.Qaytara bilmirəm.Acizliyim, imkansızlığım məni yandırır.Əli Kərimlə bağlı günlərimi vərəqləyirəm.Bəzi səhifələri elə ucadan oxumaq istəyirəm ki...

Onda hələ Əli Kərimi tanımırdım.

Bir dəfə rayona, ata yurduma getmişdim.Anam hal - əhval tutduqdan sonra dedi: «Balam, elə birdəfəlik getdin.Radioda verirdilər ey.Biri olur, elə bizim kimi: ana - bala.Oğul şəhərə oxumağa gedir.Başı qarışır orada pis işlərə.Ana da ürəyini yeyir, görəsən, oğluna nə olub? Niyə məktub - zad yazmır? Arvad hər gedib - gələndən oğlunu soraqlayır.Yazıq arvad yuxuda da onun yanına gedir.Axırda da deyir ki, «ay bala, heç olmazsa, ananın borcunu qaytar.Elə ananın borcu - sən özünsən.Özün gəlsən, ananın da borcunu verəcəksən».

Anam bilmirdi bu şeirdir, ya hekayə.Bilmirdi bu yazının müəllifi kimdir.Mən də bilmirdim.Açığını deyim, onda bu yazının müəllifini öyrən-məyə yaman tələsirdim.Axı, o belə yazmasaydı, anam da məni qonşu arvadlarının yanında danlamazdı...

Şəhərə qayıdandan sonra öyrəndim ki...Dünyadan xəbərim yoxmuş.Şəhərdə ola - ola bilməmişəm,Əli Kərim adlı şair neçə il bundan qabaq poeziyamıza belə bir ünlü şeir bəxş edib.Bu şeir «Qaytar ana borcunu» adlanır.Şeirin sonluğu məhkəmə qərarı kimi qəti, kəskin idi.Günahı olan adam bu şeiri axıradək oxuya bilməzdi:

«Sən ki dərd verdin oğul, sənə gülüş verənə,
Oğul demərəm sənə!
Deyirəm ki, o boyu, buxunu qaytar geri!

Deyirəm ki, varını, yoxunu qaytar geri!

Qaytar onun borcunu,
Gülüşünü, adını, sözünü qaytar geri!
Qaytar onun borcunu,
O borc sənin özünsən, özünü qaytar geri!»

Bu şeir qadınlar üçün bir himn kimi səslənirdi.Səslənir!Səslənəcək! Bu şeirdən sonra «Əli Kərim» imzasını axtarmağa başladım.Sonra da kitabxa-namda «Əli Kərim guşəsi» ayırdım.Onda Əlinin kitabı çıxmamışdı.İndi məndə olan kitabları hələ dünyaya gəlməmişdi.

Sonralar bu şeirin müəllifi bizim evin istəklisi oldu.Əli bizdə olanda həmişə ehtiyatla soruşardı: «O biri otaqdakıları narahat etmərik? Bəlkə yatan var?»

Bərkdən danışmırdı.O biri otaqdakılar isə onun səsini eşitmək istəyirdilər.Şair bir otaqdan o birinə keçməyi, var - gəl etməyi sevmirdi.Ailə üzvlə-rimiz isə onun hər bir hərəkətini görmək istəyirdilər.

Anam onu bir dəfə bizdə görmüşdü. Anamın rayondan gəlməsi və Əli Kərimin təsadüfən bizdə olması... Ona demişdim ki, vaxtilə sənin danışdığın «hekayətin» müəllifi bax, bu şairdir.Adına da Əli Kərim deyirlər.Anam buna bilsəniz, necə sevindi! Gör onun oğlu kimlərlə oturub - durur! Bir də elə bilirdi «Kərim» sözü «Əli» sözünə bitişikdir: «Əlikərim» deyə əzizləyə - əzizləyə çəkirdi bu adı.

Sonralar anam Əlini məndən tez - tez soruşardı.Rayona qonaq çağır-maq istəyirdi.Əli bunu bilirdi, getməyə də razılıq vermişdi.Amma o, çox vədinə əməl etmədi, çoxlarının gözünü yolda qoydu...Bir dəfə (bu, 1970 - ci ilin qışın-da olub) Əlinin nekroloqu çıxan köhnə qəzeti anama göstərdim.O,Əlinin şəklinə, şeirinə baxıb sevincək halda gülümsündü.Anam bilmirdi: qara xətt içərisində Əlinin yazılmış adına sevinmək olmaz.Anam bilmirdi: burada Əlinin dostları onun haqqında kədərli sözlər yazırlar.Anam qəzeti göstərib ürəklə dedi: «Gün o gün olsun, oğlum, sən də belə şəklə çıxarsın».Dinmədim.Anam bilsəydi ki, mənə nə arzulayır...Bilmirdi ki, bu qəzetdə «Vəsiyyəət» adlı şeir çap olunub.Orada bir şair ürəyinin sonuncu çırpıntıları vurur, bir ömrün qalası yerlə - yeksan olur.

Tabutuma oğlanlarımı yaxın qoymayın!
Təbəssümlərini qoyarlar ora.
Qoymayın onları
Həyətdən bir adam çağıra,
Oyuncaqlarını
Oyunlarını gətirib

Qoyarlar tabutuma.

Əli Kərimin «Vəsiyyəət» şeirini oxuyanda yadıma bir əhvalat düşür.Deyirlər, İvan Pavlov ölümünə bir az qalmış assistentini yanında oturdur və son dəqiqəyədək nə hiss edirsə, nə vəziyyəətə düşürsə, hamısını diqtə edib yazdırır.Bu vaxt kimsə qapını döyür.Pavlov əsəbi halda qışqırır: «Pavlov məşğuldur! Pavlov ölür!»

Əli Kərim bir psixoloq, fizioloq kimi ölümünü hiss edir və yaradıcılığını böyük ehtiramla, həyəcanla, dəqiqliklə yekunlaşdırırdı.Əli böyük həssaslıqla

ölümündən sonra evlərində baş verəcək hadisələri duyurdu. Bilirdi: «Vəsiyyə» şeirindən sonra şeir yazmayacaq. O bilirdi: «Vəsiyyə»i yazıb sonra yaşamaq olmaz. Olmayacaq! Əli, sonuncu şeirini yazmaq üçün ölümdən möhlət istəmə-di. O, ölümün gəlişini Pavlov dəqiqliyi ilə hiss etdi. Ölüm, məcbur oldu gözləsin. Ölüm istəsə də ona mane ola bilmədi. Əli ölümlə öz arasında bir qarış qalanadək mərd dayandı, vuruşdu. Bəziləri kimi ölümün sorağını eşidib can vermədi. Öz poeziyasına, şəxsiyyətinə layiq bir alicənablıqla ölümü ilə də başqalarından fərqləndi!

Bir dəfə Əli Kərimlə söhbət etmək kifayət idi - onu ömrün boyu unutmamaq üçün. Bir dəfə gözlərinə baxmaq kifayət idi - bu gözlərin işığını, mənasını, sevincini və kədərini ömrün boyu unutmamaq üçün.

Əli Kərimi görməyənlər üçün: o, ortaboylu, xoşsifət bir adam idi. Son dərəcə yaraşlıq, mənalı gözləri vardı. Gərək siz özünüz o gözləri görəydiniz. Demək olar, həmişə başıaçıq gəzərdi. Saçını yana darayardı.

Əli Kərimi eşitməyənlər üçün: çox astadan danışardı. Şeir oxuyanda heç vaxt tələsmirdi. Və... gərək siz özünüz onu eşidəydiniz!

Sağlığında Sumqayıta tez - tez gəlirdi. Sözsüz ki, onların hamısında biz Əlini görürdük. Amma biz gileylənirdik, gileylənirik: Əli Kərimin bir ayağı Sumqayıtda idi. İndi Əli Kərimin Sumqayıtda iki ev muzeyi var. Əlbəttə, bunlar qeyri - rəsmi muzeylərdir. Amma nə dəxli var?! Bir də onun adını daşıyan poeziya klubu. Bu ev - muzeylərdə Əlinin yatdığı çarpayı, çay içdiyi stəkan, şərab içdiyi qədəh saxlanılır. Bu ev - muzeylərdə Əli Kərimin barmaqlarının izi qalmış telefon aparatları susub qalır. Bu ev - muzeylərdə Əlinin söhbətləri, gülüşləri, ayaq izləri «çırpınır». Bu ev - muzeylərdə Əlinin əlləri toxunan kitablar əzizlənir.

Sumqayıt kimyaçılarının həyatından bəhs edən roman yazmaq istəyir-di. O, kimyaçıların həyatını dərinlən öyrənmək, yeri gəldikcə qeydlər aparmaq üçün Sumqayıta gəlirdi. Heç vaxt soruşduqlarını, öyrəndiklərini bizim yanı-mızda dəftərçəsinə qeyd etməzdi. Bu, Əlinin yaradıcılıq sirri idi. Gələcək romanı haqqında Əlini sorğu - suala tutmurduq. Həcmi nə qədər olacaq, adı nə olacaq, nə vaxt hazır olacaq? Gözləmək olardı: Əli, bizdən bu şəhər, onun kimyaçıları haqqında müəyyən bir ədəbiyyat, kömək istəyəcək. Amma o, kitablardan kitab yazmaq istəmirdi. Hazır hadisələri qeydə almaq istəmir-di. İndi kimdən soruşasan: Əli Kərimin ürəyində yazılmış, «nəşr olunmuş» həmin romanın taleyi nə oldu?.. Əlbəttə, şairin böyüklüyü onun yaşının çoxluğu ilə ölçülmür. Böyük vəzifə də şairi şöhrətləndirə bilməz. Əli Kərim heç vaxt böyük vəzifələrdə işləməyib. Amma böyük istedad sahibi idi. Bu, bəs idi!

O bizə çox şairi unuttururdu. Bu şairlər içərisində Əlidən yaşlılar da vardı, onun yaşlıları da. Əlinin belə şöhrət tapması, oxucuların «Əli Kərim» adlı bir imzaya hörmətlə, məhəbbətlə, ən xoş arzularla, ən böyük ümidlərlə yanaşmalarının sirri nədədir? Əli Kərim son vaxtlar tez - tez, özü də çox ciddi şəkildə deyirdi: «Bu yazılarla yaşamaq olmaz, bunlar bir şey deyil».

O Sumqayıt kimyaçılarının həyatından bəhs edən romandan başqa müharibəyə aid bir əsər də yazmaq istəyirdi. Əlinin deməyindən belə çıxırdı ki, nəzərdə tutduğu bu əsərləri yazmayınca rahat nəfəs ala bilməyəcək, yaşaya

bilməyəcək. Doğrudur, Əlinin Göyçaya sonuncu «səfərindən» sonra onun arxivinə baxmışam. Bilirəm, Əlinin hansı əsəri üçün nə qədər qeydləri var. Amma Əlinin dediklərindən hiss edirdim: müharibəyə aid yazacağı əsər üçün o, xeyli material toplamaq istəyir. Onların qaralamasını Əli ürəyində apardı...

Əli, Adolf Hitler haqqında məlumat toplayırdı, kitab soraqlayırdı.. Məndə bu faşist haqqında nə bir kitab vardı, nə də tutarlı bilik.

Bilmirəm, nədənsə, biz Əlinin sabahına daha çox inanırıdık. Onun bu günü də etibarlı idi, amma biz Əlinin yeni möcüzələr, daha gözəl əsərlər yazacağı həsrətində idik...

Öz sabahına özü daha çox inanırdı. Haradan bilirəm? Ona görə ki, Əli heç vaxt şöhrət xatirinə, daha doğrusu, çap olunmaq xatirinə əsər yazmırdı. Sübut: Əli Kərimin zəif əsəri yoxdur. (Ola bilsin ki, Əlinin zəif oxucusu var...)

Əli Kərimin Göyçaya sonuncu «səfərindən» sonra mərkəzi qəzetlərin birində bir hekayə oxudum. Ulf Malmqrenin «Üç arzu» hekayəsini. Orada belə bir yer vardı: «İnsanlar nəyinsə, müəyyən bir şeyin arzusunda olurlar. Pulun? Şöhrətin? Bəs sonra? Hamı işləyir və hamı nəyəsə can atır. Hamı gələcəkdə nəyəsə ümid bəsləyir, hətta ən varlılar və ən şöhrətli dərəcəyə». Niyə bu hekayə yadıma düşdü? Ona görə ki, doğrudan da, belədir. Əli Kərim şöhrətli şair olduğu halda, sabaha daha çox ümid bəsləyirdi. Şöhrət üçün yox ha! O bu gün gözəl əsərlər yaratdığı halda, sabaha daha inamla baxırdı. Bax, Əlini yaşıdan bu inam, bu ümid hissi idi.

O, bir şair kimi ölməz poemalar, şeirlər müəllifidir. Bir nasir kimi son dərəcə həyəcanla, ehtirasla yazılmış roman, povest, hekayə, publisistik əsərlər müəllifidir. O, bir dramaturq kimi teatr üçün maraqlı pyes yazıb. Əlinin tənqidi məqalələri də var. Əli Kərim bütün canrların sınağına hazır idi, yazdıqları onun üçün belə maraqla qarşılanırdı.

«Yaşamağın» «ölüm» adlı qonşusu Əli Kərimi öz oxucularının əlindən ala bilmədi. «Yaşamağın» «ölüm» adlı qorxusu nə Əli Kərimin özünü qorxuda bildi, nə də onun oxucularını.

Əsrlər keçir, illər dolanır. Oxucular Puşkinlə «görüşmək» üçün Mixaylovskiyə, Nekrasovu görmək üçün Karabixaya, Lermantov üçün Tarxa-nıya, Sabir üçün Şamaxıya, Blok üçün Şaxmatovaya, Tyutçev üçün Ovstuqa can atırlar. Gedirlər və sevimli şairləri ilə «görüşürlər». Bu adlara Əli Kərim adlı, Əli Kərim yaşlı, Əli Kərim boy- buxunlu bir şair də əlavə oldu. 1969 - cu il iyun ayının 30 - dan sonra oxucular Əli Kərimlə «görüşmək» üçün Göyçaya, Sumqayıta gedirlər. Gedirlər və sevimli şairləri ilə görüşüb təsəlli tapırlar. Göyçayda Əlinin məzarını ziyarət edirlər, Sumqayıtda onun adını daşıyan poeziya klubuna axışırlar.

... Bir dəfə axşam Əli Kərim bizdən Bakıya zəng etdi. Zəng etməmişdən qabaq pərt idi. Səbəbini soruşmadım. Özü də demədi. Danışib qurtardıqdan sonra çöhrəsi daha da tutuldu. Telefon olan otaqdan o birisinə keçərkən fikirli - fikirli dedi:

- Mən öləndən sonra qədrimi bilərlər...

Özümü eşitməməzliyə vurdum. Hiss edirdim, Əli bilmək istəyir: mən bir söz eşitdimmi? Əlbəttə, bu sözə hopmuş qaranı daha da qatılaşdırmaq lazım deyildi. Bilirdim: Əli bu sözü ona yaxın, əziz olan bir adma giley mənasında deyib. Bir azdan dilləndi:

- Telefonla dediyim sözlərə fikir vermə.

Fikir vermədim bu sözlərə.Əliyə hörmət,məhəbbət xatirinə.Təbiidir: Əli istəyirdi mən həmin telefon nömrəsini də unudum.Unutmadım: Əliyə hörmət,məhəbbət xatirinə.Sonralar Əlinin bir şeirini oxudum.Dediyi həmin sözlərlə bu şeir arasında bir bağlılıq, yaxınlıq gördüm.Ola bilsin, bu mənim oxucu naşılığımından irəli gəlir, amma hər halda Əli deyirdi:

Bəzən haqq qazanır insan öləndə,
Hətta unudulur ağır günahı.
Hamıya dərd olur «cavan getməyi»,
«Olduqca az görüb, az yaşamağı».
Deyirlər: «Bilsəydik, ayıq olardıq,
Onu qoyardıqmı heç gözdən iraq?!
Hər bir dərdinə də çarə qıldırıq,
Nə bilək o belə az yaşayacaq...»
Eh, bu gün nə qədər xəyala daldım,
Eh, qəlbim nə qədər alışıdı, dindi.
Sən mənim qədrimi biləsən deyər
Bu cavan yaşımında ölümü indi?

Bu sualı Əli Kərim özü həqiqətə çevirdi.Cavan yaşında da «öz xoşu ilə» ölməyin mümkün olduğunu sübut etdi.Bu inadkarlıq nəyə lazımmiş,Əli? Sən yaşadığını yazmağa, yazdığını yaşamağa necə də can atırdın?!

Əli Kərimi tanıdığım müddət ərzində heç vaxt öz yazdıqlarından söhbət saldığını, yazdıqlarından məst olduğunu görmədim.Amma şübhə etmirəm,Əlinin ən çox sevdiyi şeiri «Gəl, Azərim!» şeiriydi.Bilmirəm, bu, oğlu Azərə olan ata məhəbbətindənmi beləydi, yoxsa şeirin yaxşılığını, doğrudan, Əli özü də qəbul edirdi.Bəlkə K.Paustovski demişkən, «öz yazdığı özünü heyrtləndirirdi».Əli üçün bütün yaradıcılığı bir yana, «Gəl,Azərim!» bir yanaydı.

Heç vaxt Əlinin bu və ya başqa bir şeirini ona tərif etməzdim.Heç vaxt!Bircə «Gəl, Azərim!» şeirindən başqa.Şeirdə belə bir yer var:

Sənə vardır ürəyimdə

Həmişə etibar, gəl!
Gəlirsənmi?
Səni yaxşı görmək üçün
Kədərini bir daş kimi
Qoymuşam ayağımın altına,
Qalmışam boylana - boylana.
Gələcəksən!

Həmişə şeirin bu hissəsini Əli üçün deyəndə o gülümsəyər və deyərdi:

- Hə, bu şeir Azərimdir, o olmasaydı, mən... - Əli sözünün ardını deməz-di.

Bir dəfə (bu, Əli Kərimin xatirə gecəsində oldu) sarışın, göyçək bir oğlan olan Azərin xitabət kürsüsündən bu şeiri söylədiyini gördüm.O, şeiri deyəndə

gülümsünürdü. Azər bilmirdi: atası həmin şeiri yazanda həsrət içində, intizar içində qıvrılırmış. Azər bilmirdi: o, xəstəxanada yatanda atası yerə - göyə sığışmırdı. Ata, oğlunun həsrətindən sevinc dilənçisi olub. Ata, yarasının üstünə oğlunun gülüşlərini səpələmək istəyir. Oğul gülüşüylə yarasını sağaltmaq istəyir. İnanmaq bu məlhəm!

Heç kəs bizi Əli Kərimə qarşı diqqətsizlikdə təqsirləndirə bilməz. Heç kəs deyə bilməz: «Əli Kərimdən çox yazmaq, çox danışmaq olardı. Axı o, hələ dünənə kimi sağ idi».

Bəli, o, dünənə qədər söhbətlərində inamla deyirdi:

- Yəni 50 il də yaşamayacağam?..

Bu sözdən sonra Əlinin belə tez ayrılığına inanmaq olardımı? Ehtiyat etmək olardımı: Əli nə danışırsa, yazıb saxlaya, yoxsa sabah gec olacaq. Əl-bəttə, yox. Bu qəfil ayrılıq bəzilərimizin yaddaşını da pozdu. Kədər dumanına bürünmüş yaddaşım Əlinin söhbətlərindən bəzi sətirləri saxlaya bilmişdir. Əli söhbət edirdi:

- Mən redaksiyada işləyəndə bizim bir iş yoldaşımız vardı. İşləməklə o qədər arası olmazdı. Tez - tez redaksiyadan «yoxa» çıxardı. Redaktor ondan şübhələndiyindən tez - tez onun oturduğu otağa gələrdi. O da redaktoru «aldatmaq» niyyətilə siqareti yandıraraq külqabına qoyardı. Özü isə çıxıb gedərdi. Bizdən də xahiş edərdi ki, siqareti yanib qurtaran kimi başqasını odlayıb qoya külqabına...

Əli, günahı redaktorda görürdü: «Yaradıcı adamın başı üstə durub ona nəzarət etmək onu təhqir etməyə bərabərdir».

Dəqiq tarixi yadımda deyil. O yadımdadır ki, «Azərbaycan» curnalı əsrimizin görkəmli şairi Nazim Hikmət haqqında böyük material vermişdi. Bu material oxuyan bir şair heyrətə gəlib dedi ki, vay, bu yazığın (Nazim Hikmə-tin) əməlli - başlı faciəsi varmış. Əli bundan çox acıqlandı. Acıqlandı ki, niyə özünü şair adlandıran bu şəxs inkişaf kimi Nazim Hikmətdən, onun şəxsi həyatından xəbəri yoxdur. Ona görə də dedi:

- Əgər o (Əli həmin şəxsin adını çəkərdi) mənim şeirlərimi bəyənersə, deməli, mən yoxam, ölmüşəm. Çünki onun zövqünün səviyyəsinə enmişəm ki, o məni bəyənilir.

Tələbə dostlarımdan biri (onun bir neçə şeirlər kitabı çıxıb) gileylənirdi ki, Əli Kərim «Azərbaycan» curnalında işləyəndə onun şeirlərini itirib. Mən bu haqda Əlidən soruşdum.

- Kimdir o elə? Adı nədir? - deyə Əli maraqlandı.

Dedim adını.

- Tanıyıram. Düz deyir. İtirmişəm deyəndə, onsuz da şeir redaksiyadadır, amma yerini bilmirəm. Pis şeiri «tapıb» oxucuya təqdim edən günahı, onu yazanın günahından çoxdur. Yaxşı şeiri isə şair özü itirsə də, oxucu tapar. Mən heç vaxt yaxşı şeiri itirmərəm, amma bilirəm: giley edənlər var. Özü də çoxdur.

Əli bir nəfərin çıxışı münasibətilə dedi:

- Bir ay idi çalışırdı, özünü biabır etsin. Məqsədinə çatdı.

Əli danışdı ki, bir dəfə onun əsərini tənqid edən bir yoldaş sonra Əlidən üzr istəyir ki, düz iş görməyib, haqlı tənqid yazmayıb. Onda Əli həmin adama deyir:

- Eyb etməz, sən də kişiliyin ona çatır. Sənin də başa düşdüyün oracandır.

Ölüm, Əli Kərimi çox tələsdirdi: «Bu vaxta qədər nə yazmısan onunla da razılaşmalısan. Bəsindir!»- ölüm belə dedi. Əli ölümlə danışa - danışa «Vəsiyyət» ini də yazdı. İndi biz Əli haqqında nə qədər danışırıqsa - danışaq, axırda mütləq «Vəsiyyət» i xatırlayırıq. İndi mən necə danışırımsa - danışım, onsuz da siz «Vəsiyyət» haqqında düşünürsünüz. Yox, nə siz, nə də mən Əlinin ölümü haqqında fikirləşirik. Bizi düşündürən onun poeziyasıdır, ölməz poeziyası! ... Əlinin ölüm xəbərini mənə deyən adamı boğmaq istədim. Çox təəssüf ki, o adam da mənim dostum idi. Bu ağır xəbəriylə düşmənimə çevrildi. İndi də ondan uzaq gəzirəm. Bu qaraxəbər adam, qorxuram bir gün mənə başqa bir xəbər də gətirə...

Get - gedə Əlinin dostları azalır mı? Xeyr. Get - gedə Əlinin dostları dəyişir. Vaxtilə Əliyə şeir yazan, indi onsuz da olmayan mövqeyini dəyişir. Amma vaxtilə Əli haqqında dumanlı təsəvvürü olan başqa birisi, onu ürəkdən sevir, mütaliə edir. Əlinin poeziyası çoxlarını dostlaşdırıb. Bu dostlar, sanki bir cəbhənin döyüşçüləridir.

Mən onun cənazəsindən yapışmağı özümçün qəddarlıq hesab edirdim. Gözüm görə - görə onu torpağa tapşıra bilməzdim.

Əli Kərimlə son görüşüm olmayıb. Bir də görə bilməyəcəyim adamdan necə ayrılı biləcəyimi təsəvvürümə gətirmirəm. Biz yenə də görüşəcəyik...

Taleyim məni çoxlu məşhur adamlarla görüşdürüb. Onların arasında yazıçılar daha çoxdur. Əlbəttə, onların hərəsi haqqında heç olmasa, bir qəzet materialı yazı bilərəm. Amma yazmamışam. Bəlkə də yazmayacağam. Çünki bir neçə dəfə gördüyüm, birlikdə qonaqlıqda olduğum adam haqqında mən yazacağımı başqası da yazı bilər. Məncə, haqqında xatirə yazdığım adamı sənə tanımağın azdır. Onun da sənə tanımağı vacibdir.

***

Bir dəfə Əlinin yaradıcılığı haqqında məruzə etməliydim. Sədrlik edən məndən soruşdu:

- Neçə dəqiqə danışacaqsan?

- Yarım saat.

- Yox, çoxdur, lap çoxdur. Baxım görüm, nə haqda danışacaqsan? - deyə o məndən məruzəmin mətnini istədi.

- Yarım saat çoxdursa, onda... ömrüm boyu danışacağam. Bir də... mən onun haqqında kağıza baxıb danışmalıyam mı? Qoy mən biabır olum, amma dost haqqında konspektə baxıb danışmayacağam...

Cül Renar deyir ki, dost haqqında yazmaq, ondan ömürlük küsmək deməkdir. Məncə, dost haqqında danışmamaq, dost haqqında yazmamaq - dostu xəyanət deməkdir. Bəzilərinə bu yazı bəlkə də maraqsız görünər. Onda bunun günahı məndədir. Onda elə bilməyin, Əli Kərim ömrü maraqsız olub...

Əli Kərim mənim ən böyük sevincim və ən böyük kədərimdir. O, demək olar, bütün əsərlərinin çapını görüb, amma bütün kitablarını görməyib.

Əli Kərim! Bu sözü mən «ana», «ata» sözündən də çox işlədirəm. Bu sözü «məhəbbət» sözü kimi müqəddəs bilirəm. Əli Kərim mənim xatirələrimdən yüksəkdə dayanır. Onun haqqında yalnız danışa bilirəm, böyüklüyünü göstərə bilmirəm. Nə qədər məhəbbətlə danışsam yenə mənim məhəbbətimdən yüksəkdə dayanır!

Bu həm xatirədir, həm də gündəlik. Əlbəttə, mənim elə yaddaşım yoxdur ki, 1966 - cı il may ayının 25 - də havanın necə olduğunu, Əli Kərimlə nə haqda danışdığımı 20 ildən sonra da olduğu kimi xatırlaya bilim. Vaxtilə Əlidən ayrılan kimi onunla görüşüm barədə qeydlər aparırdım. İşə bax, sanki ürəyimə dammışdı ki, Əli Kərim tezliklə bizi tərk edəcək. Bilirdim? Bəs onda niyə özümü ondan qabaq öldürmədim? Bilmirdim? Bəs onda niyə məhz onunla görüşlərim barədə gündəlik tuturdum?..

İlk görüş. Adam bu görüşün gələcəkdə nə dərəcədə əhəmiyyətli olacağını bilmir. Görüşdüyü adamın böyüklüyünü dərk etsə də, görüş zamanı axıb keçən söhbətləri yadda saxlamağa cəhd göstərmir. İllər ötəndən sonra o ilk görüşün nə şəraitdə baş verdiyini, nədən danışdıqlarını xatırlamaq istəyir. Bütün görüşlər bir tərəfədir, ilk görüş bir tərəfə. İlk görüş bayramdır, adi görüşlər isə adi günlərimiz. İlk görüş tarixdir, bir tarixin düyün nöqtəsidir..

25 noyabr 1966 - cı il. Bu gün Əli Kərimlə görüş olacaqdı. Əlbəttə, biz onda «ilk görüş» barədə söhbət salmırıdıq. Və bu «ilk görüş» olmaya da bilərdi. Əgər Əli Kərim bir şeyi bəhanə edib, Sumqayıta gəlməsəydi. Həmin görüş Sumqayıt politexnik texnikumunda olmalıydı. Düzdür, necə deyərlər, rəsmiyyətdə, onu texnikum keçirirdi. Əslində, bu görüşü yada salan, texnikumla Əli Kərim arasında «danışmalar aparın» Vaqif İbrahim idi. O günə qədər Vaqif də Əli Kərimi şəxsən tanımırdı. Əli Kərimin yaradıcılığına xüsusi hörmət etdiyimizdən görüşün baş tutması üçün «hər dərdə dözməyə» razıydıq. Açığını deyim, həyəcan keçirirdik.

Vaqif İbrahim tezdən Bakıya getdi. Əli Kərimi gətirmək üçün. Görüş isə saat 14 ilə 15 arasında olmalı idi. Mən Sumqayıtda qalıb tez - tez texnikumla telefonla əlaqə saxlayırdım. Hər dəfə də deyirdim: «Siz allah, elə edin, kişinin yanında biabır olmayaq». Əli Kərim Bakıdan gələndə biz birlikdə texnikuma getməliydik. Vaxta lap az qalmışdı. Bir xəbər yox idi. Dözə bilməyib Bakıya, «Azərbaycan» curnalının redaksiyasına zəng etdim. Əli Kərimi soruşdum. Dedilər Sumqayıta gedib. Yenəcə danışib qurtarmışdım, texnikum-dan zəng etdilər:

- Əli Kərim gəlib, texnikumdadır.

Texnikuma çatana qədər görüş başlanmışdı. Buradakı üç nəfər qonaqdan yalnız birini tanıyırdım. Sözsüz ki, qalan iki nəfərin biri Əli Kərim olmalıydı. Onlardan biri özünü bir qədər «sərbəst» aparırdı. Mənə elə gəldi, yəqin, Əli Kərim odur. Yanılırmışam. Məruzədən sonra Əsgər Ələsgərova söz verildi.

O, Əli Kərimin «Qağayılar» şeirini kitabdan oxudu. Və şeir haqqında bir qədər danışdı. Sonra gözləmədiyim halda mənə söz verdilər. Bir neçə kəlmə Əli Kərimin yaradıcılığı haqqında danışdım. Yerimə qayıtmaq istəyirdim ki, bir nəfər qolumdan tutdu və özüylə yanaşı oturdu. Bu, Əli Kərim idi! Qonaqlardan biri - Yusif Həsənbəy də çıxış etdi. O, sözarası dedi: «Əlinin oğlanlarından birinin adı Azərdir. Bu ad elə - belə qoyulmayıb. Oğul mənimdir; Azər qoymuram, filan

qoyuram.Siz mənaya fikir verin: «Azər!» Hamı gülüşdü...Sonra Əli Kərim bir neçə şeir oxudu.Görüşün sonunda Əli Kərimin üstünə çiçək dəstələri yağmağa başladı.Texnikumdan çıxarkən Əli Kərim çiçək dəstəsini çoxuna təklif etdi.Götürən olmadı.Sonra o, bir nəfər qıza yaxınlaşıb çiçək dəstəsini ona vermək istədi.Qız tərəddüd edirdi, utandığından bilmirdi nə etsin.Axır ki, çiçək dəstəsini Əli Kərimdən aldı.

Bir qədər şəhəri gəzdikdən sonra Əli Kərimgili Bakıya yola saldıq.Əlbəttə, şəxsən mən bu görüşdən sonra Əli Kərimlə «silsilə görüşlər» keçirməyi, onunla dostlaşmağı qərarlaşdırmamışdım.

Sabahısı gün görüş haqqında xəbər verdirmək üçün «Kommunist Sumqaita» qəzetinin redaksiyasına yollandım.Yazıçı K.Xramov burada işləyirdi.Görüşün necə keçdiyi, kimlərin çıxış etdiyi barədə soruşdu.Ondan xahiş etdim ki, yaxşı olardı, Əlinin şeirindən bir parça da versin.Elə bu niyyətlə də Əli Kərimin rus dilində çıxan kitabını özümlə aparmışdım.Xromov kitabdan «Həmişə səfərdə» şeirindən bir parçanı vərəqə köçürdü.Sabahısı gün qəzətdə çıxan xəbər həmin şeir parçasıyla başlanırdı:

İnsan dünyaya bənzər,
Səfərdədir əbədi.
Gözəl bir səfərdədir.
Məncə, oturubsa da
Bir daşın üzərində,
Mənalı bir kitabı
Varaqlayırsa əgər,
Gözəl bir səfərdədir.

İlk görüş sona çatdı.Əli Kərimlə gələcək görüşlərimdə mən bütün tanın-mış adamlarla olduğu kimi, necə deyərlər, ona da salam verib keçəcəkdim.Demək istəyirəm, ilk görüşdən sonra Əli Kərimi başqalarından fərqləndirmək, onunla dostluq etmək fikrində deyildim.Lakin Əli Kərim başqalarından fərqləndi.O, ikinci dəfə məni görəndə özünü görməməzliyə vur-madı.Bu dostluq, bu tanışlıq üçün Əli Kərimə minnətdaram.Əli Kərim gənclərə böyük qayğı ilə yanaşırdı, onlarla dostluq edirdi.Gənclərə qayğı göstərməyi özünə borc bilirdi.Təsadüfi deyil ki, onun bir neçə gənc şair haqqında «Uğurlu yol» u var.

Bir dəfə Əli Kərimlə Sumqayıtdakı mərkəzi şəhər kitabxanasında (indi ora uşaq kitabxanasıdır) görüş vardı.Həmin görüşdə iştirak etmədim.Səbəbi o idi ki, istəmirdim Əli Kərimin bütün görüşlərində mən də olum.Qorxurdum, bu görüşlər mənimçün adiləşsin.Elə bilirdim, Əli Kərim görüşdən sonra bir-başa Bakıya gedəcək.Lakin belə olmadı.Bir neçə saatdan sonra Əli Kərim bizə gəldi.

- Yaxşı edib getmədin.Biz kimik ki, görüşümüzdə də gələsən.Vallah, düz deyirəm.Axı, biz nə yazmışıq bizim görüşümüzü də keçirirlər? - deyə Əli Kərim görüşünə getmədiyimə görə mənə haqq qazandırırdı.

Deyə bilmərəm: Əli Kərim bunu təvazökarlıqdanmı deyirdi, yoxsa mənə məzəmmət edirdi. Onu bilirəm, gərək Əli Kərim mənə deyəydi: «Axı, sən necə dostsan beş addımlıqda mənəmlə görüş keçirilir, orada iştirak etmirsən?»

Yenicə oturmuşduq. Əli Kərim dedi: «Mümkünsə, Bakıya sifariş verin». Qonaq evinə keçib telefon nömrəsini yığa - yığa çağırıdım:

- Əli, bura gəl.

- Gəldim! - deyə Əli Kərim telefon olan otağa keçdi. Əli Kərim elə bildi, onu çağırıram. Mən heç vaxt ona «Əli» deyə müraciət etmirdim axı. İndi də onu çağırırdım. Kiçik qardaşım Əlini çağırırdım ki, mağazaya göndərim. Əli Kərim bunu bilən kimi gülümsündü:

- Nə fərqi var: mən qardaş, ya o qardaş. Mən Əli, ya o Əli?

Otağımdakı kitab rəflərinin birinin üstündə müxtəlif curnallar yığılmışdı. Burada «Azərbaycan» curnalının da bir neçə ilinin nömrələri saxlanılırdı. Əli Kərimin «Pillələr» romanı çıxmış nömrələr də vardı. Başım mətbəxdə çay hazırlamağa qarışmışdı. Otağa qayıdanda gördüm səliqə ilə yığdığım curnalların bir sırası yerə tökülüb. Əli Kərim yenidən onları səliqə ilə yığmaq istəyir. Təəccübləndim ki, axı, necə olub, curnallar yerə tökülüb. Sən demə, Əli Kərim lazım olan nömrəni çəkib çıxarmaq istərkən, «oğurluq etməyi» bacarmayıb, curnalları yerə tökübdür. Romanı çıxan nömrələri götürüb vərəqləməyə başladı.

Romanın çıxdığı vaxtlar Əli Kərimi nə şəxsən tanıyırdım, nə də onun «Azərbaycan» curnalının redaksiyasında işlədiyini bilirdim. O vaxtlar Sumqayıtda tez - tez görüşlər keçirilirdi. Belə görüşlərin biri Əli Kərimin «Pillələr» romanına həsr olunacaqdı. Roman haqqında məruzə etməyi mənə tapşırırmış-dılar. Romanı oxuduqca fikirlərimi də curnalın səhifələrində qeyd etmişdim. «Tənqidi» fikirlərim də vardı. Qeydlər haqqında çoxdan unutmuşdum. Çünki həm görüş baş tutmamışdı, həm də üstündən bir neçə il keçmişdi.

Bəlkə də Əli Kərim qeydləri görməsəydi, yenidən curnalları yerinə qoyacaqdı. O, romanına yox, qeydlərə baxmaq istəyirdi. Görsün, vaxtilə onu «tanımayan» bir adam, əsəri haqqında nə fikirdə olub. Açığını deyim, bir bəhanə ilə curnalı Əli Kərimdən almaq istədim. Hansı vərəqdə nə yazdığımı unutmuşdum. Ona görə də təşviş içindəydim: görəsən, yazdıqlarımdan Əli Kərimə pis təsir edəcək söz yoxdur ki? Hərdən əyilib qeydlərə baxırdım. Bunu görən Əli Kərim zarafatla dedi:

- Daha sənlik iş yoxdur. Sən sözünü demisən. İndi bizim borcumuzdur onu oxuyaq.

Bu söz elə bil mənə ayıldı. Doğrudan da: nə yazmışamsa, daha keçib. Axı, nə yazı bilərəm? Uzaqbaşı, yazmışam ki, romanın filan yeri zəifdir, filan yeri yaxşıdır. Birdən Əli Kərim mənə çağırırdı:

- O biri qeydlərindən başım çıxdı. Amma burada bir söz var, başa düşə bilmirəm.

Alıb oxudum.

O, curnalın hər iki nömrəsinə baxdıqdan sonra dedi:

- Bu qeydlərini, lap bir yerdə verdirmək də olar. Düzünü deyirəm. Tənqidin də var, tərifi də. Özü də, fikirlərlə razılaşmaq olar.

Əli Kərimi Bakıya yola saldıq. Tələsik qayıdıb qeydlərə baxdım. Onların bəziləri ilə sizi tanış edirəm: «Axı, Osmanlı niyə Azər onlara gələn kimi itir. Qonaqdan soruşmur ki, nə işdir». «Nədənsə, elə Azər qapıdan çıxan kimi Zəriflə rastlaşır»; «Yox, inandırıcı deyil. Axı, Zərifə nə oldu ki, birdən - birə belə ilahiləşdi?»; «Bəs onun atası niyə axırda unuduldu» - bunlar mənim «tənqidi qeydlərim» in bir neçəsi idi. İndi də xoşuma gələn yerlərdən ikisi haqqında. Sizi öz qeydlərimlə yox, Əli Kərimin sözləri ilə tanış edəcəyəm. Curnalda işarə vurmuşdum ki, bu yerlər xoşuma gəlir: «Əsl dost! Bəzən biz səni görməmiş ölürük. Səni başqası ilə əvəz edirik. «Başqası» dediyimin isə gözəlliyi bizim öz təsəvvürümüzdən ibarət olur. Səni tapmaq planet kəşf etməkdən asan deyildir. Bəlkə mən dostum professor Məhəmmədli öləndən sonra səni axtarmalı idim?

Əsl dost! Sən hər yerdə varsan. Bəlkə indi hansı iclasdasa, məclisdəsə, elmi müzakirədəsə məni, mənim fikirlərimi qoruyursan...»

Romanın başqa bir yerində «tərifli sözlər» yazmışam. Bu parçanın yanın-da: «..insan» sözü ilə «dahi» sözü arasında sədd qoymaq lazım deyil. Hər normal adamda potensial dahilik vardır... Mənə görə birisinin qaşı çatılarda gərək maşınlar dayansın, adamlar ayaq saxlasın, hamı ora axışsın. Şəhərə səs - küy düşsün: Tez olun, tez olun! Deyirlər: haradasa bir adam kədərlənmişdir!..»

Təsədüfən bu parçaları misal gətirmədim. Mənə elə gəlir, hər birimiz bu parçaları öz dəftərsçəmizə qeyd etməliyik. Mənə elə gəlir... hər birimiz bu sözlərdən xəbərdar olmalıyıq

...Əgər ömrümü yenidən yaşamaq imkanı verilsəydi, bütün keçmiş günlərimlə, kədərlərimlə yaşamaqdan imtina etməzdim. Bir şərtlə: Əli Kərimin ölümü, 30 iyun 1969 - cu il buraya daxil edilməsin. Bu günü yenidən yaşay a bilmərəm. Ömrümün bundan sonrakı illərindən imtina edərdim. Qan təzyiqli, müxtəlif xəstəlikli günlərimi, illərimi yenidən yaşayardım. Bircə 30 iyun 1969 - cu ildən başqa...

***

Bir dəfə Yazıçılar İttifaqında yığıncaq zamanı Əli Kərim arxa cərgədə oturur. Yazıçı yoldaşlarından biri ona deyir ki, ay Əli, özünü niyə çəkirsən, keçib qabaqda otursana. Əli Kərim deyir:

- Mən özümü çəkmirəm siqaret çəkirəm...

Şair yoldaşlarından bir nəfəri maşın alıbmış. Əli Kərim onun maşın sürməyindən bərk ehtiyat edərmış. Elə buna görə də yarızarafat - yarıciddi onun maşınını «səyyar tabut» adlandırarmış.

Bir dəfə söhbət zamanı Əli Kərim dedi:

- Moskvada oxuyanda bir dəfə heç yerə məni institutdan çıxarmaq istəyirdilər. Konstantin Simonovun yanına getdim. Ona deyən kimi, dəstəyi götürüb zəng etdi. İkicə söz dedi: «On poet. Dolcen uçitsya. Vse!» Əli Kərim bu sözləri rus

dilində dedi.Özü də çalışırdı ki, Simonov necə deyibsə, o da həmin tərzdə, olduğu kimi təkrar etsin.

Soruşdum ki, Simonov sizi tanıyırdımı? Əli Kərim yalnız bunu dedi:

- Haqqımda ona demişdilər...

Əli Kərim heç vaxt özünü «gözümüzdə böyütmək» üçün söz deməzdi.

Həssas oxucu üçün Əli Kərim heç kəsə bənzəmirdi.Doğrudur, bəzən onu «tanımayan» oxucu ilə rastlaşmışam.Amma elə ki, «Qaytar ana borcunu», «İki sevgi» ni xatırlatmışam, dərhal təəssüflənib: necə yəni, mən bu şeirləin müəllifini unutmuşam?..

Əli Kərim heç vaxt bu və ya başqa yazıçının əsərini pisləməzdi.Yalnız işarə ilə, bircə sözlə bildirərdi: «Onun ədəbiyyata dəxli yoxdur!»

Gizli deyil ki, adətən,dostlar bir - birindən üz döndərəndə başlayırlar bir - birini pisləməyə.Bu, bəlkə də təbiidir.Çünki heç kəs günahı özündə görmək istəmir.Əli Kərimin də «keçmiş» dostları vardı.Belə dostlarından söz düşəndə, Əli Kərim onları pisləməzdi.Heç vaxt! Eləcə deyərdi: «Aramız bir az sərindir».Və başlayırdı həmin adamın yaxşı xüsusiyyətlərindən söhbət açmağa.

Ortaboylu Əli Kərim mənimçün ucalıq rəmzi, dostluq rəmzi idi.O, dostluqda mənafe güdən adamlara nifrət edirdi.Əli Kərim «mən sən ilə dostluq edirəm, ona görə ki, sən in yaxşı imkanların var» - dey ə fikirləşən adamlara nifrət edirdi.Çatdırmaq istədiyini sözlərilə yox, hərəkətləri ilə deyirdi.

Heç kəsə həsəd aparmırdı.O, istedadlar haqqında danışmağı elə bil özünə borc bilirdi.Bir dəfə erməni şairi Paruyr Sevaka necə zəng etməsindən danışdı.Deyirdi ki, Sevakin telefon nömrəsini bilmirmiş.Yerevana, ATS - ə zəng edib.Oradan deyiblər ki, sizə Sevakin ev telefonu lazımdır, yoxsa iş yerindəki?

Sonra Əli Kərim heyrətini gizlətmədi:

- Vallah, bizdə lap...- O məşhur bir yazıçının adını çəkdi, - telefon nömrəsini soruşsan da, bilməzlər...

Bilirdim: Əli Kərim Paruyr Sevakla Moskvadakı Ədəbiyyat İnstitutundan tanışdır, onunla dostluq edir.Əlbəttə, dediyim kimi, Əli Kərim ona həsəd aparmırdı.O, oxucuların sənətkara diqqətindən danışdı.

***

Dostluqda tanışlıqda, adətən, çox işlədilən bir söz olur.Bu söz, necə deyərlər, bir növ parola çevrilir.Dostlar görüşəndə hətta bəzən salam əvəzinə həmin sözü işlədirlər.Bizim aramızda da belə bir söz vardı.Daha doğrusu, bu sözü həmişə Əli Kərim deyirdi.Bir dəfə hansı münasibətləsə dedim: «İçmək istəyirəm!» Əli bu sözə güldü.O gündən sonra Əli Kərimlə görüşəndə, zarafatla mənə deyərdi: «İçmək istəyirəm!» Əli Kərim deyirdi ki, bu sözü o, pyesində İxtiyar obrazının dilində işlədəcək.Göründüyü kimi, bu sözdə heç bir qeyri - adilik yoxdur.Nə üçün Əli Kərim onu təkrar etməyi xoşlayırdı? Mənə elə gəlir, sözün deyiliş təzi Əli Kərimə xoş gəlmişdi.Daha doğrusu, artıq içə bilmək taqətində olmayan bir adamın «içmək istəməsi» ona gülməli görünür-dü...İnanın, o, bu iki sözdən bir səhnə yarada bilirdi...O bu sözdə bir səhnə görürdü...

Qəribədir, mənə elə gəlirdi, Əli Kərim haqqında məndən başqa heç kəs yazmayacaq. Elə bilməyin, özümü Əlinin ən yaxın dostu hesab edirəm. Xeyr, belə deməyə tam haqqım yoxdur. Amma mənim də yalnız özümə aid olan dostluq hüququ var. İndi Əli Kərim haqqında yazanları yox, yazmayanları barmaqla göstərilər. Haqqım çatmır deyəm: «Bütün yazıçıları götürün, Əli Kərimi mənə verin». Haqqım çatmır deməyə, amma belə demək istəyirəm.

Əli Kərim Puşkin yaşda Puşkin kimi məhsuldar işləməsə də, Puşkin kimi məsuliyyətlə işləyirdi. Puşkini bəzən mövzu məhdudluğunda təqşirləndirir-dilər. Bu sözü Əli Kərim yaradıcılığı haqqında demək olmaz. Bununla Əli Kərim Puşkinlə yanaşı qoymaq istəmirəm. Onu Puşkindən «aşağı» şair də hesab etmirəm. Bu, ən azı mənim subyektiv haqqımdır.

Dünyanın elə bir böyük yazıçısı yoxdur ki, hamı onu eyni dərəcədə sevsin. Başqa sözlə desək, onu «sevməyənlər» olmasın. Adətən, deyirlər: «Əli Kərim elə şairdir, hamı onu sevir. Onu istəməyən yoxdur». Düzgün deyil. Əlini də istəməyənlər vardı. İndi də vardır. Onlar o qədər kiçikdirlər, gözlə görünməzlər. Bəzən qonorar xatirinə Əli Kərim haqqında yazırlar, yeri düşəndə deyirlər: «Əli Kərim də bizim kimi yazanın biriydi». Xeyr! Əli Kərimi yalnız bircə şairə oxşatmaq olardı: Əli Kərimə! Əli Kərimə oxşamaq istəyənlər isə çoxdur...

Əli Kərim yazıçı səliqəsindən danışarkən deyirdi:

- Heç vaxt bir gündə iki redaksiyaya getməyin. Heç vaxt tez - tez oxucuların qapısını döyməyin. Bəziləri çalışırlar, bir gündə bir neçə qəzetdə, radioda çıxış etsinlər. Bax, buna yoxam. Oxucu sənin imzan üçün intizarda olmalıdır. Yoxsa deməlidir: hara baxırsan, bu evi yıxılan orda. Əhməd Cəmilin klassik bir sözü var. O deyir: biz bəzən kədərlənməliyik ki, bizi çap edirlər. Düz deyir!

***

Əli Kərim son dərəcə təvazökar idi. Çalışdı, heç vaxt, heç kəs onu təmtəraqla qarşılamasın. Həmişə istəyirdi, onun görüşündə əl çalmasınlar, tərifli sözlər deməsinlər. Bu, mümkün idi mi?..

Sağlığında onun heç bir görüşündə nə məruzə etmişəm, nə çıxış. İlk görüşümüzdəki çıxışımdan başqa. Yadıma gəlir: Sumqayıtda «Qızıl qanad» ın müzakirəsində belə çıxış etdim: «Əli Kərim, indi burada haqqında danış-dığımız Əli Kərim deyil. Ən həqiqi Əli Kərim onun kitablarındadır, yaradıcılığındadır. Siz oxucular, heç kəsin dediyinə qulaq asmayın, Əli Kərimin kitablarını tapıb oxuyun!»

Bir dəfə (18 yanvar 1968-ci ildə) Əli Kərimi kimya zavodunun işçiləri görüşə çağırmışdılar. Biz birlikdə zavoda getdik. İdarənin qabağında «Kimyaçı» qəzetinin yeni nömrəsi vurulmuşdu. Qəzetin bir səhifəsi Əli Kərimə həsr olunmuşdu. Orada Əlinin şəkli və şeirləri verilmişdi. Qəzetin redaktoru Oqtay Cəfərov səhifəni böyük zövqlə tərtib etmişdi. Səhifəyə baxıb sevinirdik. Əli Kərim isə səhifəni görən kimi dedi:

- Sənə nə deyim, ay Oqtay. Məni biabır edib ki... Siz allah, qopardın bu qəzeti, yaxşı deyil, - deyə gülümsündü. Əlbəttə, təvazökarlıqdan belə edirdi.

Görüş qurtardıqdan sonra bizi böyük bir salona apardılar. Adətən, yaxşı toylarda belə gözəl məclis düzəldirlər. 50 nəfərə qədər adam olardı. Şəhərimizin musiqi həvəskarlarından da vardı: çalıb - oxuyanlar, sağlıq deyənlər, şeir deyənlər. Əli sözarası zarafatla dedi:

- Vallah, Oqtay, iki subay olsaydı, elə burdaca toylarını edərdik. Onsuz da əməlli - başlı xərc çəkilib.

Əlinin toyunda olmamışam. Amma onun yaradıcılıq bayramında, yara-dıcılıq toyunda (kim deyir ki, belə demək mümkün deyil) iştirak etmişəm. Həmin toyda «bəyin» - Əli Kərimin necə oynadığının şahidi olmu-şam. İnanıram: Əli Kərim heç vaxt, heç bir məclisdə (bəlkə toyunda da) belə şən olmayıb. Yadıma gəlir, bütün məclis iştirakçıları gecənin sonuna 5 - 10 dəqiqə qalmış rəqs etməli oldular. Bu qərar öz - özündən yarandı. Əli ilə yanaşı oturmuşdum. Onu da rəqsə dəvət etdilər. Bu vaxt üzümə baxdı: «Oynayım, ya yox?»

İşarə etdim ki, oynamaq lazım deyil. Təkid etdilər. O, oxucu dostlarının sözünü yerə salmadı. İndi də həmin an gözümün qabağındadır: damağında siqaret, pencəyinin düymələri açıq vəziyyətdə rəqs edirdi. Bəzən dizi bükülü vəziyyətdə əyilib - dururdu. Sonra Əli tənəffüs halda öz yerinə qayıtdı. Çox yorulmuşdu:

- Elə bilirlər, şeir yazmaqdan başqa əlimizdən bir iş gəlmir, - Əli oynaya bilməsinə işarə etdi.

Niyə bu qədər dəqiqliklə Əlinin söhbətlərini, hərəkətlərini verməyə çalışıram? Ola bilsin, bu, indiki dövr üçün, indiki nəsil üçün maraqlı qarşılansın. Amma gələcək nəsil bunu bizdən tələb edəcək. Onlara böyük şəxsiyyətlərimiz haqqında nə gəldi danışmaq olmaz.

Emiliya Stepanova V. Mayakovski haqqındakı xatirəsində yazır ki, böyük şairlə rastlaşdığı vaxt onun əynində noxud böyüklükdə qara xalları olan ağ rəngli şalvar, moruq rəngli cilet vardı. Yan cibində böyük alüminium qaşığı görünürdü.

Açığını deyim ki, bəziləri vaxtilə bu sözlərə birtəhər baxardılar: «Nəyə lazım şair haqqında yazarkən onun... cibindəki qaşıqdan tutmuş hər şeydən yazasan». Doğrudur, bütün bunların yaradıcılıqla heç bir əlaqəsi yoxdur. Bunlar şairin nə xeyrinədir, nə də zərərinə. Amma bu, bizim üçün maraqlıdır. Məsələn burasındadır ki, şairin yaradıcılığından danışmaq üçün onu şəxsən tanımaq, görmək, söhbət etmək vacib deyil. Mən inanıram ki, Əli Kərimin yaradıcılığı haqqında ÖXI əsrin sonunda da maraqlı söhbətlər, mübahisə və müzakirələr olacaq, dissertasiyalar yazılacaq. İnanmayanlar varsa, gözləsinlər ÖXI əsri! İnanıram ki, Əli Kərimin ən yaxşı oxucuları, ən gözəl tədqiqatçıları hələ qabaqdadır.

Əli Kərim haqqındakı yazımda belə bir niyyətdə olmuşam: onun yaradıcılığından yox, şöhrətindən, söhbətindən, xasiyyətindən danışım.

Həyatımı ona görə qiymətli hesab edirəm ki, Əli Kərimlə bağlı günlərim, görüşlərim var. Məni bağışlayın: Əli Kərim bir neçə ildir vəfat edib... onun haqqında xatirə yazıram. Tez deyilmi? İnsafsızlıq deyilmi? Hələlik onun gülüşü, gözləri, sifəti, yerışı, şeir deməsi hafizəmdən silinməyib. Mənimçün Əli Kərim həmişə sağdır. Əgər o sağ deyilsə, deməli, mən də onunçün sağ deyiləm, ölmüşəm. Çünki mən onu necə tanıyırdımsa, o da məni elə tanıyırdı. Biz bir -

birimizdən gizli yaşaya bilmərik...İndi...Əlinin şəkillərinə baxanda, heç bir fotoqrafın işini bəyənmirəm.Əli Kərim sadəliyi, Əli Kərim böyüklüyü şəkillərdə...nədənsə mənə qane etmir.

O, daxilən böyük idi.O, daxilən qürurlu idi.Özündən yaşlıların yanında bir qədər qaradınmız, sakit idi.Bizim üçün isə söhbətçil, zarafatçıl idi.O bu və ya başqa bir adamın söhbətlərini, hərəkətlərini olduğu kimi təkrar edərdi, məttəl qalardıq...

Son dərəcə sakit təbiətli idi.Mübahisə etməyi sevmirdi.Həmişə astadan danışardı.İstedadsızlara gülmürdü, amma onları məzəmmət edirdi: «Kişi bildiyi işdən yapışmalıdır».

1968 - ci il oktyabr ayının 20 -si.Sumqayıtda, mərkəzi şəhər kitabxana-sında gənc şair Əşrəf Şəfiyev ilə görüş vardı.Əlini də çağırmışdıq.Söz Əli Kərimə verildi.O, Əşrəfin şeirlərindən danışdı, sonra dedi ki, ədəbiyyata savadsız,istedadsız adamlar da gəlmək istəyirlər.Əli belə bir əhvalat danışdı:

Bu yaxınlarda qatarda (Əli sonra evdə dedi ki, bu söhbət qatarda olmayıb, redaksiyada olub) bir yoldaşla rastlaşdım.Yaxşı vəzifədə işləyir.Xeyli söhbət etdikdən sonra o mənə dedi: «Bir az şeirim var, icazə versəniz, sizə oxuyardım».Düzü, bir az inanmadım.Bu vücudun da sahibi şeir yazır? Razılaşdım.Çox həvəslə oxudu.Belə bir beyt indi də yadımdadır: «Hər işimiz tamamlandı, Qoyun - quzu hamamlandı».

Nə etmək olardı? Qafiyə də yerindəydi, vəzn də.Bircə kişinin aqlının yerində olduğuna şübhəm vadi...

Əli bunu deyən kimi hamı gülüşdü.Elə bilməyin, qəsdən, oxucuları güldürmək üçün bu əhvalatı danışdı.Xeyr.Əli ədəbiyyata, poeziyaya hörmətdən danışdı.(Biz sonra öyrəndik ki, həmin şeirin müəllifi Əlidən narazı qalıb.Onun işlədiyini «Azərbaycan» curnalının redaktoruna şikayət edib ki, niyə şair bu cür «mükəmməl» şeiri bəyənməyib? Bunu bizə Əli özü danışdı.) Yadınızdadırsa, hətta Əlinin bu barədə şeiri də var:

Şeir gətirdi,
Həm şeirdir,
Həm də ki, qoşma, qəzəl, bayatı,
Aldım, baxdım,
Nə gördüm: həftəbecər boyatı.
Kəlmələr bir - birindən
Xəbər verən xəfiyyə...

Görüşdən sonra Əli dostu Altay Məmmədovu görmək üçün Sumqayıt-dakı Gənc Tamaşaçılar Teatrına getməli idi.Altay Məmmədov da Bakıdan Əli ilə birlikdə gəlmişdi.Teatrda onun «Yadımdamı» pyesinin məşqləri gedirdi.Əli dedi ki, Altay Məmmədov teatrda işi olduğundan birbaşa oraya getdi.Mən evə qayıtmaq istəyirdim.Əli Kərim dedi:

- Bəs bu işin axırı nə olacaq, sən bizimlə getmirsən? - deyib tanış yoldaşlarla teatra, A.Məmmədovu görməyə getdi.

Aradan bir neçə saat keçmişdi.Axşamüstü idi.Əli bizə qayıtdı.Məni gören kimi zarafatla dedi: «Qaçıb gəldin, elə bilirsən, tapa bilməyəcəyik?»

Əli telefonla Bakıya danışmaq istəyirdi.Ümumiyyətlə, Sumqayıtda olan-da həmişə çalışardı evlərinə xəbər versin: ondan narahat olmasınlar.

Əlinin öz evində telefon olmadığından biz ya onun qonşularına zəng vurardıq, ya da qayınatasıgilə.Sifariş verəndən sonra Əlini çağırdım.O, sevincək halda:

- Hə, gəldim, - deyib telefon olan otağa keçdi.Həmişə olduğu kimi yenə də çox astadan, bir neçə söz deyib dəstəyi yerinə qoydu.Telefonla uzun - uzadı danışmağı sevmirdi.Hətta, bir neçə dəfə özü yox, biz zəng edib deyərdik ki, Əli bizimlədir.

Onunla görüşlərimin bəzisinin dəqiq tarixini bilmirəm.Xüsusən son görüşlərimin.Bəzi zarafatları isə indi də xatirimdədir.

1968 - ci il yanvar ayının 3 - ü idi.Universitetdə imtahan verirdim.Fasi-ləyə çıxmışdıq.Yeməxanadaydım.Tələbə dostlarımdan Möhbəddin Səməd yaxınlaşıb dedi: «Tez ol,Əli Kərim səni gözləyir».Xörəyimi axıradək yeyə bilmədim.Çıxıb görüşdüm.Salamlaşdıqdan sonra Əli zarafatla dedi:

- Sən buraya oxumağa yox, yeməyə gəlirsən.Tələbə, tənəffüsdə seminara hazırlaşmalıdır, sən isə...

Tələbə dostlarımdan biri mənə demişdi ki, Əli Kərimin universitetə gəlməsini bəziləri düzgün başa düşməzlər.Elə bilərlər o məni müəllimlərə tapşırmaq üçün gəlir.Amma inanın, bu, nə Əli Kərimin, nə də mənim ağıma gələrdi.Gizlətmirəm, bir dəfə dərəcə gecikməyimdən narahat olduğumu gören Əli Kərim dedi ki, əgər lazım gəlsə...(o mənim müəllimlərimdən birinin adını çəkdi) deyərəm ki, üzürlü hesab etsin.Açığını deyim,əvvəlcə inanmadım ki,Əli Kərim həmin adamla dostluq edə. «Kəşfiyyat» apardıqdan sonra gördüm yanılrılmışam...

Biz tənəffüsü şəhərdə gəzirdik.Müəllimlərimdən biri ilə rastlaşdıq.Əli onu daha yaxşı tanıyırdı.Bu adamın müəllimliyi yazıçılığından da zəif idi.Biz ondan ayrılandan sonra Əli dedi:

- Ondan da zəif yazmaq üçün Şekspir istedadı lazımdır.Az yox, Şekspir istedadı.(Nədənsə, Əli elə hesab edirdi ki, zəif yazmaq üçün də xüsusi «istedad» lazımdır.)

- Əli müəllim, o mənim müəllimimdir, - deyə gedən adama işarə etdim.

- Nə danışsan, o sizə dərəcə deyir? Onun dərəcəsinə necə qulaq asırsınız? Sən allah, o nədən danışır? Vay, vay...

Burada bir cəhəti qeyd etmək istəyirəm.Əli həddindən artıq tələbkar şair olsa da, heç vaxt şəxsi münasibətlərinə görə bir yazıçının yaradıcılığını pisləməzdi.Əgər biz bu və ya başqa şairi insafsızcasına «rədd» edirdiksə, Əli deyirdi:

- Yox, insafən, onun da özünə görə sözü var.Məsələn, onun... - Əli hə-min şairin müvəffəqiyyətli şeirlərinin adlarını çəkərdi.Misralarını əzbərdən deyərdi...

Onun həyatında bəlkə də mən yoxam, amma onsuz mənim həyatım, tərcümeyi - halım yoxdur.Əli Kərim hamıya xeyirxahlıq göstərməyə, kömək etməyə hazır idi.Bununçün hamımız ona borcluyuq.

Əli Kərim yaxından tanıdıqları adamların çoxu haqqında lətifəyəbənzər söhbətlər edərdi.Amma bu, istehza deyildi! Adamların unudulmaması üçün bəlkə də bir bəhanə idi.Əli Kərim bəhanəsi! Belə zarafatçı adam özü haqqında çıxış etməkdən qaçardı.

Sizə qərribə görünməsin bu sözlər: Əli Kərim sağlığında deyə bilmədiyi sözləri ölümündən sonra dedi.Sağlığında görə bilmədiyi işləri ölümündən sonra gördü.Elə bilməyin, söz deməyə, iş görməyə cəsarəti çatmadı!M.Lermantov kimi o da çoxlu kitab buraxdırmadan, A.Puşkin kimi heç bir xarici ölkədə olmadan vəfat etdi.Aleksandr Blokun belə bir fikri var: «Gözəlliyin, qərribəliyin yanımızda olduğunu biz çox gec başa düşürük».Mən-cə, bu, həmişə belə olmur.Daha doğrusu, hamı üçün belə olmur.Əli Kərimin sağlığında ona olan məhəbbətimi bildirmişdim.İndi heç bir hərəkətim üçün peşman deyiləm. «Əgər o sağ olsaydı, mən belə edərdim» demirəm.Əgər Əli sağ olsaydı, sağlığındakı qədər onu sevərdim! Çox yox, eləcə sağlığındakı qədər!

Kim Əli Kərim haqqında söz deyibsə - ürəkdən deyib.Az sözlə də olsa Əliyə böyük məhəbbətini çatdırmaq istəyib.Yeqor İsayev deyib: «O vaxt mərhum Əli Kərim də bizimlə oxuyurdu, gözəl şeirlər yazırdı.Əsl istedad idi».Başqa bir görkəmli şair - Mustay Kərim Əli Kərimin vəfatını eşitdikdə təbiidir, dərindən kədərlənib və deyib: «...Azərbaycan poeziyası mənimçün çox əzizdir, ona görə də onun hər bir itkisi məni kədərləndirir.Lakin bu itkidə mənə təsəlli verən odur ki, Əli Kərimin ardınca Azərbaycanın istedadlı gənc şairləri gedirlər».

Bu sözləri yazdım və yadıma düşdü ki, doğrudan da, Əli Kərim özündən kiçiklər üçün heç vaxt köməyini əsirgəməyib.Bəziləri kimi onlara laqeyid olmayıb.Yadıma düşdü ki, bəziləri, guya Əliyə canıyananlıq edib deyirdilər: «Ay Əli, sən bu cavan yazanlara yaman üz vermişən.Əşi, qov onları, qoy get-sinlər, sənə mane olurlar».Amma bilmirdilər ki, elə Əlinin canı cavanlarda-dır.Necə ki, indi cavanlar onun qədrini bilirlər.

Əli Kərimi kim görübsə, mütləq ömürlük onun yaddaşına həkk olub.Təkcə mənalı gözləri və sifəti ilə yox, «səhnələşdirdiyi» söhbətləri ilə.Doğ-rudur, bu söhbətlərin bəzilərinin, necə deyərlər, Əli Kərimə dəxli yoxdur.Amma onları Əli Kərim danışmış deyə, maraqlıdır, yadda qalanda.

...Sumqayıtda Əli Kərimin «Ürək güzgülü» pyesi tamaşaya qoyulmalıydı.Rollar bölüşmüş, məşqlər gedirdi.Təbiidir, bu münasibətlə Əli Kərim tez - tez Sumqayıta gəlir, bəzən axşamlar da burada qalırdı.Bir neçə dəfə o, teatrın aktyorları ilə yataqxanada qalıb.Hidayət Ələkbərov həmin günləri belə xatırlayır:

- Əli Kərim mənimlə bir otaqda gecələməli oldu.Söz yox, onun mənim otağında gecələməsinə sevinirdim.Amma Əli müəyyən səbəblərə görə bir qədər narahat idi.O vaxtlar mən teatrda aktyor işləyirdim.Pyesin məşqləri zamanı biz aktyorlar, nədənsə, fikirləşirdik ki, Əli Kərim filan yeri başqa cür yazsa, daha yaxşı olar.

Demək olar, Əli Kərimə hərə öz bildiyi kimi «nəsihət» verirdi. Təəccüblü bu idi ki, Əli Kərim qətiyyənlə bizə qarşı çıxmırdı. Nə təklif edirdilər, sakitcə razılaşırdı. Başqası olsaydı, buna dözməzdi. Demə, o, aktyorların bu «nəsihət-ləri», özlərini necə aparmaları barədə gələcəkdə pyesə əlavələr etmək fikrinə düşübmüş! Doğrudur, nəhayətdə Əli Kərim teatrın kollektivi ilə razılaşmadı və pyes Sumqayıtda tamaşaya qoyulmadı...

O vaxtdan illər keçir. Çox hadisələr, çox adamlar yaddan çıxıb. Amma Əli Kərimin söhbətlərini unutmamaq olmur. Axşamlar gec yatardıq. Əli maraqlı söhbətlər edərdi. Hamısı da dəqiq yadda qalıb. Əli Kərim danışırdı ki:

- Moskvada, Ədəbiyyat institutunda oxuduğumuz illərdə bir dəfə görüş vardı. Azərbaycanlı şairlərdən də bir nəfəri çıxış etməliydi. Ona söz verilən kimi sürəkli əl çaldıq. Çıxış edəcək şair də xitabət kürsüsündən başı ilə bizə razılığını bildirdi. Görünür, onun hərəkətləri, ya da çıxışı dekanın xoşuna gəlməmiş-di... Ona görə də həmin yoldaşı danladı: «Sən bizi biabır elədin, bu nə çıxış-dır?» Bizim şair dostumuz ona nə desə yaxşıdır: «Bura bax, rədd ol bura-dan. Sənin heç Puşkinin də belə alqışları görməyib». Məsələ burasındadır ki, biz ona zarafatla əl çalırdıq...

...Əli Kərimin «Ürək güzgüsü» pyesinin tamaşasına baxmamışam. Söhbətlərdən yadımda qalan bu olub ki, lirik qəhrəman bütün əsər boyu çalışır, elə bir ürək güzgüsü düzəltsin ki, o, insanların keçmiş günahlarını da göstərə bilsin. Ora baxan kimi aydın olsun ki, sən keçmişdə hansı günahları işləmiş-sən. Lirik qəhrəman belə bir güzgü düzəldir. Amma indi ona birinci kim ürək edib baxacaq? Axı, hərənin bir günahı var və istəmir ki, o günahdan başqaları da xəbər tutsun...

Etiraf edirəm, o vaxta qədər rəssam V. Polenovun «Xristos və günahkar qadın» əsəri haqqında bir söz eşitməmişdim. Əli Kərimə isə elə gəlirmiş ki, kimsə onu bu əsərdən təsirlənməkdə təqsirləndirə bilər. O bu əsər haqqında bizə danışmaqla sanki başqalarına da bildirmək istəyirdi ki, elə bilməsinlər, ondan Əlinin xəbəri yoxdur: «Ərinə xəyanət etmiş bir qadını yəhudi keşişləri Xristosun yanına gətirirlər. Qaydaya görə həmin qadın daşla əzişdirilməliy-miş. Keşişlər soruşurlar ki, bu qadına nə cəza verək, Xristos da deyir: «Sizin hansınızın günahı yoxsa, qoy o qadına bir daş atsın». Xristosdan bu sözü eşidənlər hamısı geri çəkilirlər. Belə çıxır, günahı olmayan adam yoxdur».

Əli Kərim çox oxuyub az yazan şairlərdən idi. Həm də onun «özünün» xüsusi müəllifləri vardı. Elə bil o bu müəlliflərin əsərlərində başqalarının oxumadığı yerləri oxuyurdu. Başqalarının görmədiyini yerləri görürdü. O, sevdiyi yazıçıların əsərlərini oxumağa qeyri - adi mənəvi ehtiyac hiss edirdi. Dostu Altay Məmmədova göndərdiyi teleqramın birində yazır: «Bu günlərdə Remar-kın kitabı çıxıb. Gələnlə görüşlərdə. Öpürəm». Və yaxud Əli Kərim Kislovod-skda dincələrkən Altay Məmmədova göndərdiyi teleqramda xahiş edir ki, ona kitab göndərsin. Əlbəttə, o, Bakıya qayıdacağını da gözləyə bilərdi. Gözləyə bilərdimi? Gözləyə bilsəydi, belə etməzdi...

Mən çox istərdim Əli Kərimin Altay Məmmədovla dostluğu barədə xüsusi məqalə yazım. Bu dostluğa hansı bucaq altında baxırsansa bax, mütləq ülvə, ideal hisslərlə qarşılaşacaqsan. Bu dostluq sənə kiminləsə dostluq etməkdə yol göstərər, örnək ola bilər. Onların arasındakı dostluğu təmizliyinə görə nə büllur bulaqların

suyu, nə də dağ zirvəsinin qarı ilə müqayisə etmirəm. Onların arasındakı dostluğu təmizlikdə yalnız özlərinə oxşatmaq olar. İstər birlikdə, iəstərsə də ayrı - ayrılıqda.

Altay Məmmədovun Rəsul Rzaya bir məktubu var. Məktub Rəsul Rzaya olsa da, əvvəldən axıra Əli Kərim haqqındadır. Həmin məktubu təhlil etməyi, nəticə çıxarmağı sizin öz öhdənizə buraxıram.

«Əziz və doğma Rəsul müəllim, salam!

Bu kiçik məktubu yazmaqdan məqsədim sizin diqqətinizi dostum və qardaşım Əli Kərimin şəxsi həyatına yönəltməkdir. Onun gözəl şair və insan olmağını siz çox yaxşı bilirsiniz. İş burasındadır ki, Əlinin üzünə irişəsi bəzi bədxahlar onun yaradıcılığına irad tuta bilmədiklərindən haqqında saxta lətifələr quraşdırıb, orda - burda qeybət edir, ictimaiyyət arasında onu gözdən salmağa, içkibaz kimi qələmə verməyə çalışırlar. Halbuki onların çoxu bu sahədə gödən yırtır, amma Əlinin adı bədnamdır. Mən heç də Əlini suya çəkmək fikrində deyiləm. Əli bəzən ölçü hissini itirib kimlə içməyin fərqi varmır.

Rəsul müəllim, Əli ilə yaşımız eyni olduğuna görə mən ona bu sahədə təsir göstərməkdə acizəm. Bir də ki, mən burda, o Bakıda. Həm də bizim dostluq müqaviləmizdə belə bir maddə var: «Bir - birimizə nəsihət verməyəcəyik, lazım gəlsə qəzəblənməyəcəyik». (Heç Əliyə qəzəblənmək olar?)

Rəsul müəllim, Əli öz həyatını normal qura bilməmişdir. Onun indiyə kimi evi yoxdur. Qayınatası gildə (Montin qəsəbəsində) olurlar. Qeyri millətlərə qayınata evində yaşamaq bəlkə də adi bir haldır, lakin bu, hələ bizim ənənə-mizə daxil olmamışdır. Müşahidələrim əsasında deyə bilərəm ki, Əlinin arvadı çox gözəl, əzmlı, savadlı və yüksək zövqlü bir insandır. Əlini çox gözəl başa düşür. İki də qəşəng oğlanları var. Əlinin qayınatası da, qayınanası da yaxşı adamlardır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq Əli özünü orada sərbəst hiss edə bilmir. Bəzən içmək meyli də burdan doğur.

İkincisi, Əli görür ki, o qazansa da, qazanmasa da ailə dolanır. Məncə, ailə qayğısı heç də yaradıcı adamı əsas işdən ayırmır. Bəlkə də bu qayğı onu müəyyən bir məqsədə yönəldir, intizamlı edir, çalışqan edir, sürətlə iş gördürür və sair... Elə etmək lazımdır ki, ailəsinin qayğısını tək Əli özü çəksin. Bunun nəticəsində Əlinin haqqındakı xırda - para söhbət də öz - özünə aradan çıxar. Bütün bunlar üçün hər şeydən əvvəl Əliyə ev lazımdır...»

İndi özünüz deyiniz: adam həmişə belə qayğıkeş, həm də hər şeyi həyatda olduğu kimi görə bilən və deyə bilən dostlarla əhatə olunurmu?.. Mən bu sözləri Altay Məmmədovun Əli Kərimə olan məktubuna da aid etmək istərdim. Daha doğrusu, bu məktubdakı sözlər onların bir - birinə olan sonsuz hörmət və məhəbbətindən xəbər verir. Bu qayğı, bu məhəbbət tək cə insana aid edilməməlidir. O həm də ədəbiyyata göstərilən qayğıdır. Bu qayğıda nə dərəcədə böyük tələbkərlilik var!

«Əzizim Əli. Heç bilmirəm, sənə məktub yazmaq haradan ağılıma gəl-di. Yazı masasının arxasında oturub fikirləşirdim, gözüm sənənin bir curnaldan cırıb saxladığım şeirlərinə sataşdı. 1952 - ci ildə yazmışam. Bəlkə də həmin şeirlər bu məktubun yazılmasına səbəb oldu. Bilmirəm. Bir məsələ yadımdadır ki, on - on iki gün bundan əvvəl həmin şeirləri curnaldan qopararkən belə bir qərara gəldim:

fevralda Bakıda olanda kitabxanadan sənin bütün şeirlərini kartoteka üzrə tapıb oxuyacağam. Çünki əlimdə olan şeirlər - «Mələhət», «Ana», «Sevgilimə cavab», «Qızın sevgisi» sənin inkişafının istiqamətini müəyyənləşdirmək üçün maraqlıdır.

«Sevgilimə cavab» müəyyən bir poetik fikri ifadə eləsə də, çox qurudur, onun əksinə - «Mələhət» çox suludur. Bu suyun içində qılgıncım kimi parlayan ifadə ilə «Bütün dərslərinə göstərsən həvəs» kimi quru nəsihət də var. Hər halda bugünkü Əliyə «Ana» və «Qızın sevgisi» nisbətən daha çox yaxındır. Şeirlərinin bəzilərində yumor hakimdir, hamısında epik ünsür, sücət. Bunlara görə yaşasın «Dəllək!» Əli, şeirləri kitaba verəndə...»

Məktub burada qurtarsa da, mənimçün bəzi suallar yaranır. Yazını, yarımçıq qoyub Kirovabada - yaradıcılığına pərəstiş etdiyim Altay Məmmə-dova zəng vururam. İstirahət günüdür, səhər tezdən. Ana - bacı nəvazişli bir səslə mənə deyirlər: «Altay yatır, bu dəqiqə oyadaram». Qıymıram. Deyirəm, bir azdan zəng vuraram. Kim bilir, bəlkə o, bu an Əli Kərimi yuxuda görür-müş! Kim bilir, bəlkə elə bu an o, hiss edib ki, Əli Kərimlə bağlı ondan nə isə soruşacaqlar. Dəstəyi özü alır. Səsini milyon səs içində tanıyıram. O isə mənim adımdan da xəbərsizdir. Amma Əli Kərimin adını çəkmişəm deyə mən kimli-yimi təkrarən soruşmur! Əliyə yazdığı məktubundakı «Dəllək» lə maraqlanı-ram:

- Altay müəllim, axı mən Əli Kərimin «Dəllək» adlı yazısına rast gəlməmişəm...

- O başqa adla mətbuatda çıxıb. «Şillə» adıyla.

- Məktubunuzda kiməsə işarə ilə «Hemenqueyremark» deyirsiniz. Kimə işarədir?

- Tanışlardandır. O hissəni yazmaya da bilərsən.

- Məktubdan hiss olunur, siz həmin adamın yaradıcılığına hörmət edirsiniz. İstəyirəm məktubu bütövlükdə...

- Bax, gör, necə istəyirsən. Gərək arxayınlıqda səninlə söhbət edək.

- Altay müəllim, şübhəm üçün üzr istəyirəm. Əli Kərimin Kislovodskdan sizə göndərdiyi teleqramda o, kitab istəyir. Bəlkə parolunuz varmı? Bəlkə pul istəyirmiş?..

- Belə işlər də olurdu. Amma həmin teleqramla ona kitab göndərmi-şəm. Nə yazmaq istəyirsən Əli haqqında?

Utandım deməyə. Onu da demədim ki, Altay müəllim, Əli Kərim haqqında irihəcmli yazı oxumaq arzusunu vaxtilə siz «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində bildirmisiniz. Bilirəm, zəngimlə sizi kövrəltdim. Əli Kərimli günlərinizə qayıtdım. Bilirəm, Bakıya gələndə Göyçaydan keçərkən maşınınız sola burulacaq, Əlinin qəbrini ziyarətə gedəcəksiniz. Ürəyinizdə də bu sözlər: «Şair dostum Əli Kərimi unuda bilmirəm. Cavan idi, amma ağsaqqal sözü deyərdi. Onunla görüşəndə, adi söhbətlərinə qulaq asanda gedib yazmaq istəyirdim... Mən həmişə bu fikirdə olmuşam ki, Əli ədəbiyyatımıza vaxtından qabaq, tez, çox tez gəlmişdi, bu az imiş kimi üstəlik də tez getdi... Mən inanıram ki, gələcək nəsillər Əli Kərimi daha çox sevcək; ona görə sevcəklər ki, o buna layıqdır; bir də ona görə sevcəklər ki, biz onu, etiraf eləyim ki, lazım olduğundan bir qədər az sevdik. Yəni demək istəyirəm ki, Əli Kərim sevgi payı-nı bütünlükdə alacaq...»

Əli Kərim isə deyirdi:

Ömür tənhalıqda bada gedərdi,
Əgər olmasaydı gözəl insanlar.
Mənimdir onların sevinci, dərdi,
Mənə özüm kimi əzizdir onlar.

«Əgər olmasaydı gözəl insanlar...»Bəli, onlarsız, doğrudan da, ömür tənhalıqda bada gedərdi.Belə adamlar bütün əsrlərin və bütün nəsillərin yaraşığı olub.Onlar insanlara ölümlərindən sonra da lazım olurlar.Kim deyir ki, vəfat edən adamın təsəlliyyə ehtiyacı yoxdur.Məni yaxşı mənada heyrləndirən odur ki, bizim indi Əli Kərim haqqında ehtiyatla işlətdiyimiz ifadələri Altay Məmmədov çoxdan deyib.Bəzilərimiz indi, Əli Kərimin vəfa-tından neçə il sonra oyanmışıq və deyirik ki, Əliyə vaxtında lazımı qayğı göstərilseydi, yaxşı olardı.Altay Məmmədov isə Əli Kərim sağlığında bunu de-yirdi.Özü də Əlidən xəbərsiz!

Örnək olası cəhət odur ki, Altay Məmmədov Əlinin qayğısına yalnız bir dost kimi qalmırmış.Onu xalqının oğlu kimi sevirmiş.İndi də sevir.Buna oxşar sözləri Elza xanım da bir dəfə mənə dedi.Göz yaşlarını ürəyində boğmağa çalışsa da bacarmadı...

Bir dəfə tibb işçisi olan bir nəfər qadınla onun arasında belə bir söhbət olub:

- Ay Elza bacı, deyirlər, Əli içirmiş.Düzdürmü?

- Sən Məhəmməd Füzulini sevirsənmi? - deyə Elza xanım soruşur.

- Sevirəm.

- Bilirsənmi onun neçə arvadı, neçə uşağı varmış? Bilirsənmi, o içirmiş, ya içmirmiş? Sənə şairin şeiri lazımdır, yoxsa?..Mən Əli Kərimə xalqımın oğlu kimi baxıram, qiymətləndirirəm.Sonra uşaqlarımın atası kimi.Daha sonra həyat yoldaşım kimi.Necə istəyirsən, elə də başa düş...

Əli Kərimin söhbətləri adama maraqlı əsər təsiri bağışlayırdı.O, danışdıqlarını, həyatda rast gəldiklərini nə vaxtsa bu və ya digər şəkildə yazıb oxuculara da təqdim edəcəkdə.Sizi bilmirəm, mənə elə gəlir,Əli Kərimin danış-dığı bu hadisələr adama ən təsirli səhnə əsərini xatırladır:

- Mənim bir dostum var.Bir qədər içkiyə meyl edəndir.Demək olar hər gün çaxır köşkündə meyli çəkdiyi qədər içir.Yəqin ki, vərmiş eləyib.Bu da çox pis bələdir! Pulu olmayanda köşkdə işləyəndən nisyə çaxır alır.Bunu onun dostu hiss edir.Müxtəlif vasitələrdən istifadə edib köşkü...tamam bağlatdı-rır!Bağlatdırır ki, bir tərəfdən dostu içməsin, o biri tərəfdən də çaxır köşkündə işləyən Karapet onu aldatmasın.Bilirsən, necə? Karapet görürmüş ki, filankəs çaxır nisyə içir, ona görə də bir neçə həftədən sonra pulunu hesablayanda onu aldadaırmış...

Sən təsəvvürünə gətirirsənmi, içkiyə meyl edən həmin adam iştahla çaxır köşkünə gəlir və görür...nə Karapet var, nə də çaxır! Şeirdə bu, bəlkə də yaxşı səslənməz, amma səhnə əsəri üçün pis mövzu deyil.

Əli Kərim bu hadisəni elə danışdı ki, səhnə gözümün önündə canlandı. Amma burada məni düşündürən içən adamın vəziyyəti yox, köşkü bağlatdı-ran dostun sədaqəti oldu. Yəqin ki, o bunu asanlıqla etməyib!

Bu söhbətin üstündən təxminən on il keçmişdi. Həmin hadisəni mənə Əli Kərimin dostu Arif Sultanov da danışdı... Hiss elədim, Arif Sultanov nəinki bu hadisə haqqında bilirmiş, hətta... onun iştirakçılarından biriymiş.

Əli Kərim danışdı ki:

- Bir kişi öz qadınını yaxın qohumlarından birinə qısqanır. Dərdini heç kəsə deyə bilmir, məcbur olur, haqlı olub - olmadığını özü yoxlasın. Bir gün qadınına deyir: «Mən indi filankəsgilin nömrəsini yığacağam. Sən ona deyəcək-sən ki, bəs, dur bizə gəl, ərim də evdə yoxdur. Görüm o sənə nə cavab verəcək. Artıq - əskik danışmayacaqsan: filankəs, salam, necəsiniz? Dur bizə gəl, filankəs də evdə yoxdur. Vəssalam».

Arvad deyir: - dəli olmusan, nədir?

- Mən deyəni eləməsən, deməli, səni qısqanmaqda haqlıymışam.

Kişi telefon nömrəsini yığıb dəstəyi qadına verir və gedib dəhlizdəki o biri telefonun dəstəyini götürür. Qadın telefonla qohumlarına deyir:

- Hidayət, salam. «Bu Əbdül dəli olub, nədir, deyir ki, bizə gələsən...»

Fikir verirsənmi qadının sözünə: «Bu Əbdül dəli olub, nədir». Deməli, Əbdül evdədir. Xəttin o tərəfindəki adam hər şeyi başa düşməlidir.

***

Bir dəfə Yazıçılar İttifaqının katiblərindən biri Əli Kərimi yanına çağırır deyir:

- Əli, bala, sənə Montin qəsəbəsində ev vermək istəyirik. Oraya avtobus da işləyir, tramvay da, traleybus da. Səninçün yaxşı olar, razısanmı?

Əli Kərim deyir:

- Ona qalsa, Moskvaya da təyyarə işləyir.

- Yaxşı, get, başa düşdüm.

Bəziləri şöhrətləndikcə elə bil yerdən uzaqlaşır, başqaları üçün əlçatmaz olurlar. Əli Kərim şöhrətləndikcə özünü daha sadə aparırdı.

Sağlığında ondan çox şeyi soruşmadım. «Vaxt var», - deyə az şey öyrəndim. Dünyanın bir çox böyük yazıçılarının nə vaxt və necə öldüyünü bilirəm. Bilirəm, Nazim Hikmət qapısındakı poçt qutusundan qəzetləri götürmək istərkən, demək olar, ayaq üstəcə ölüb. Bilirəm, Taqor ölərkən deyib: «Ah, həyat, həyat! Mübarizədən başlayır, mübarizə ilə də qurtarır». Və yaxud: Puşkin, Lermontov, Heminquey... Mən hələ də bilmirəm, Əli Kərim adlı bir şair necə ölüb. Bəlkə də bilsəydim, bu, kədərimi yüngülləşdirərdi. Bu haqda bir dəfə mənə danışmaq istəyiblər. Əsəblərim dözməyib... qulaq asmamışam.

Əli Kərim həmişə sevdiyi şairlərin gözəl misralarını yadda saxlamağa çalışırdı. İstəyirdi bu misraları hamı eşitsin. Öz şeirlərini əzbər bilmirdi. Həmişə

üzündən oxuyardı.Şeir oxuyarkən yersiz əl - qol oynatmırdı.Çox vax sağ əlini yarı bükülü yuxarı qaldırıb şeir oxuyardı.

Bir dəfə Əli Bakıdan gələndə özüylə bir kitab da gətirdi.Aleksandr Blokun gündəliyi idi.Çarpayıda uzanıb bəzi yerləri ucadan oxuyurdu.Həmin sözlərin bir neçəsini elə o zaman dəftərçəmə yazdım: «Ölməyincə, məni çap etməyəcəklər», «Biz ona görə poeziyadan belə maraqla danışıyıq ki, biz hamı-mız pis şairlərik» və s.Bu sözləri Əli Kərim dönə - dönə oxuyurdu.

...Günlərin bir günündə Əli Kərim Sumqayıta gəlmişdi.Özünə palto almaq istəyirdi.Biz: Oqtay Cəfərov, Vaqif İbrahim, bir də mən şəhərin bir neçə mağazasını gəzdikdən sonra Əliyə yaraşılıq bir palto aldım.Əlinin sonuncu paltosu.Əlinin köhnəlməmiş paltosu.O, paltonu geydikdən sonra güzgüdə pal-toya yox, üzünə baxıb, əli ilə çənəsini tutub dedi: - Pis deyil, eləmi, hə?

Məni gülmək tutdu: - Əli müəllim, paltoya baxmaq lazımdır.Eninə - uzununa.

Əli: - Paltar adama yaraşır, onun sifətə də təsiri olur.Siz enini - uzununu yoxlayın,mən də ki, belə də...

İki dostun Əli Kərimdən ötrü mübahisəsini görmüşəm.Onlardan biri Əliyə şeir ithaf etmişdi.O birisi, şeir yazana sübut etmək istəyirdi ki, onun haqqı yoxdur Əliyə şeir yazsa.O, Əlini yaxşı tanımırdı, Əlinin dostu deyildi.Nə olsun, bir neçə dəfə şeir məclisində onunla görüşmüşdü.Bunların hansı haqlı idi? - heç birisi! Bu, böyük bir şairə məhəbbətdən doğan oxucu qısqançlığıdır.Yaşasın belə qısqançlıq! Yaşasın Əli Kərimdən ötrü mübahisə edən, küsən - barışan belə dostlar!

Bir dəfə (27 sentyabr 1967 - ci il) Əli Kərim Sumqayıta gəlmişdi.Həmin gün axşam Bakıda filarmoniyada Moskva şairi Eduard Asadov ilə görüş var-dı.Ona görə də biz yenidən Bakıya qayıtmalı olduq.Yolda Əli böyük türk şairi Nazim Hikmətdən danışırdı.Əli, Nazim Hikmətin yaradıcılığını çox sevirdi.O, təkrar - təkrar deyirdi:

«Ben bir ceviz ağacıyam Gülhanə parkında,
Nə sən bunun farkındasan, nə polis farkında».

Əli çalışırdı bu beyti Nazim Hikmət ləhcəsiylə oxusun.Və oxuyurdu da.Əli deyirdi:

- Mütləq «Ceviz ağacı» haqqında bir məqalə yazacağam.

- Əli müəllim, bir şeir haqqında?

- Bu şeir deyil, poemadır, romandır.Bəlkə də ondan böyük bir şey!

Bilet alıb şairin görüşünə getdik.Asadovun çıxışları müvəffəqiyyətlə gəldirdi.Ucaboylu, yaraşılıq Asadov mayıf olduğuna görə hər iki gözünü qara məxmərlə bağlamışdı.Tez - tez papiros çəkirdi.Nədənsə, bu papiros çəkmək Əlinin xoşuna gəlmirdi. «Tamaşaçılar qarşısında papiros çəkmək ayıbdır».Amma Asadova güzəştə getmək olardı...

Görüşdə axıradək qala bilmədik.Əlinin səbri çatmadı.Çıxıb filarmoniya-nın yanındakı bağda gəzirdik.Yolun ortasında oturmuş bir qadın gördük.Tə-əccüb etdik: bu vaxt qadın niyə burada oturub? Əli Kərim bir qədər əsəbi hal-da:

- Ay xala, daha gecədir, dur get evinə, - dedi.

Arvad:

- Oğlum, gedə bilmirəm, koram.Gəlib məni aparacaqlar.

Əli: - Bəlkə yadlarından çıxmısan.Adresini de, səni maşınla aparacaq.

Arvad: - Ömrün uzun olsun, oğlum.Gedin, gedin, məni aparacaqlar.

Əli rahat ola bilmirdi: «Görəsən, gəlib apardıların?...»

Qadın hardan biləydi ki, bu qayğıkeşliklə dillənən adam «Qaytar ana borcunu» şeirinin müəllifidir...

Əli Kərim! Bu imza bəziləri üçün qəzaya uğramış bir təyyarədir, bir də səməyə qalxmayacaq.Burası da var ki, bu imza səmadan enməyib!

Əli Kərim! Bu imza ağıllı oxucu üçün «klassik», «dahi» sözlərinin sinonimidir.Bəzi şairlər üçün «o da bizim kimi yazırdı» iddiasıdır.Əli, belələri-ni bir - birindən xəbərsiz «mikrodahi», «mikroşair» adlandırır.

Əli Kərim! Bu imza bir bacı üçün: «Bacının müşkül işi düşsə, qardaşa düşər» sözü; cavan bir gəlin üçün: «Bu harada qaldı, gəlib çıxmadı» adlı intizardır.Gəlib çıxdı bu imza.İndi də - xatirələrdə.

Əli Kərim! Bu ad, bir oğul,qardaş, ata, həyat yoldaşı kimi 38 il yaşadı.Amma bu ad bir şair imzası kimi həmişə yaşayacaq!

Əli Kərim bir neçə şeiri ilə də ədəbiyyatda qala bilərdi.Çünki o, ədəbiyyata kirayənişin kimi utana - utana, barmaqlarının ucunda yox, ev sahibi kimi inamla gəldi.Heç kəsin cürəti çatmazdı desin: «Bu haradan gəldi? Bu nə vaxt gedəcək?» O öz yerini tutmaq üçün gəlmişdi, getmək üçün gəlmə-mişdi...

Əli Kərimlə şəxsi tanışlıqdan sonra onunla birlikdə kitabxanamda Əlinin 10 il bundan qabaqkı yazılarını axtardıq.Gördük ki, harada Əlinin bir şeiri, şəkli gedibsə, onlar çox ehtiramla saxlanılır.Xoş təsadüf idi mi? Xeyr.Bu, Əli Kərim yaradıcılığına olan böyük məhəbbət idi! Əli özü bu qəzet parçalarına heyranlıqla baxmazdı.Amma hiss edirdim, o sevinir.İnanır ki, biz onun yaradıcılığını şəxsi tanışlıq, dostluq xatirinə yox, böyük poeziyaya məhəbbət xatirinə sevirik.

Əli Kərimin son günü vəfat etdiyi gün deyil.Əlinin son günü yoxdur.Olmayacaq! Özünün dediyi kimi: «Köçərəm dünyadan, ölmərəm yenə, səsim torpaqdan da gələcək mənim».Fərq ondadır ki, ünvanını dəyişib.Əvvəlki ünvanlarını özü bilirdi: Göyçay, Bakı,Moskva, Tbilisi, Sonuncu ünvanı - ürəklərimiz!

Əli Kərim vəfat etdikdən sonra daha çox oxunur,yad edilir, təbliğ olunur.Vəfatından sonra onun haqqında çoxları yazıb.Yazırlar, yazacaqlar.Bu yazılar Əli Kərimlə şəxsi dostluğun nəticəsi olaraq yaranmır.Əlinin ən etibarlı dostu onun yaradıcılığıdır.Onun haqqında ən yaxşı sözü yaradıcılığı deyir.Bundan sonra da deyəcək.

Əli Kərim son vaxtlar deyirdi: «Nə isə bir iş olmalıdır», «Bir iş» deyəndə, Əli ya özünün ən gözəl əsərini yaradacağını, ya da...ölümünü nəzərdə tuturdu.Əlbəttə, Əli Kərim tezliklə öləcəyi haqqında fikirləşmirdi.Özünün sözüdür: «Yəni əlli il də yaşamayacağam?» Əslində, bu sual deyildi.Əlinin sö-zündən belə çıxırdı ki, heç olmasa 50 il yaşayacaq - sözünü deməyə vaxtı var...

Deyəcəksiniz, nə üçün son vaxtlar Əli Kərim ölüm haqqında çox yazırdı.Əlinin son vaxtlar ölümü yada salması (hətta gileylənməsi ki, ölüm niyə

gec gəlir) təsadüfi deyil. Doğrudur, bir çox şairlər (elə Əli Kərimin özü də) ölüm haqqında təsirli şeir yazıblar və bu şeirlərdən sonra on illərlə yaşayıb-lar. Amma Əlinin «Vəsiyyə» i elə - beləcə şeir yazmaq xatirinə yazılmış «Vəsiyyə» deyildi. Əli Kərim bilirdi: «Vəsiyyə»i yazdıqdan sonra yaşamaq mümkün deyil. O, daxili dünyasında ölümə müqavimət gücünü hesabladıqdan sonra «Vəsiyyə»i yazıb.

«Vəsiyyə» Əlinin son şeiri deyil. Əlinin son şeiri ürəyində qaldı. Özünün dediyi kimi: «Qələmimdəki mürəkkəb məni yandırır. Qəlbimdə qalan söz ki-mi».

«Vəsiyyə» - onun ölüm haqqında yazdığı son şeiridir.

Belə demək daha düzgündür. «Vəsiyyə»in son misrası «Orxanımın» sözü ilə qurtarır. Orxan Əlinin sonuncu övladıdır.

Atası vəfat edəndə atanın nə demək olduğunu bilirdi. Əli Kərimin kim olduğunu bilmirdi. Çünki onda Orxanın iki yaşı da yox idi...

Təbiidir: bütün atalar övladlarını sevirlər. Əli Kərim oğlanlarını ideal bir ata məhəbbəti ilə sevirdi. Bunu Əlinin şeirlərindən də hiss etmək çətin deyil. «Gecə uşaqlar yatır» misrası ilə başlayan şeirində Əli kərim deyir ki, gecə şeir yazarkən siqaret çəkir və otaq tüstü ilə dolur. Uşaqlara tüstü olmasın deyə o, çıxıb eyvanda, şaxtada şeir yazmaq istəyir. Əli kərim yazır:

Tüstü sözlərlə bir çıxır sinəmdən

Tüstülü sözlər,

«Dumanlı» sözlər.

Söz - uşağımın səadəti,

Tüstü - düşməni

İkisi də can bir qəlbə.

Əli Kərim «Vəsiyyə» ində də uşaqlarını unutmur: «Tabutumə oğlanları-mı yaxın qoymayın! Təbəssümlərini qoyarlar ora. Qoymayın onları həyətdən bir adam çağıra, oynacaqlarını, oyunlarını gətirib qoyarlar tabutumə. Birdən - birə qocalarlar. Mənsə aparıram sizə lazım olmayan nəyim var. Amma qoyub gedirəm nöqsanlarımı. Onlar, narahat yaşadar oğlanlarımı».

Əli Kərim böyük irs qoyub getdi. O, təmiz, şərəfli bir ad qoyub getdi. Bil-mirəm, Əli hansı «nöqsanlarından» danışır...

Bir dəfə bizdə Əli Kərimlə xarici şərab içirdik. İçki şüşəsinin üstündəki etikətdə Aleksandriya şəhərinin yaraşlıq mənzərəsi verilmişdi. Əli Kərim etiketi birtəhər qopardıb cibinə qoydu və dedi: «Aparım uşaqlarçün, belə şeylərlə yaxşı oynayırlar». İmkanım olsaydı, dünyanın bütün oynacaqlarını onda Əli atanın balalarına verərdim!

Üç oğul yanaqlarında Əli Kərimin öpüşlərinin izlərini gəzdirir. Üç oğul gözlərində atalarının gözlərini gəzdirir. Üç oğul atasız qalsa da, poeziyamız Əli Kərimsiz qalmayıb. Onun yaradıcılığı oğlanlarına arxadır, atadır! Bundan sonra da atalıq edəcək...

Övladları onun ən böyük təsəllisi idi. Uşaqları bir yaş böyüdükcə elə bil Əli Kərim bir yaş cavanlaşır. İndi üç oğlun yaşı üst - üstə təxminən atalarının yaşı

qədərdir.Əli Kərim bir ata kimi övladlarını ərköyün öyrətməyib.Övladları heç vaxt Əli Kərimin adından istifadə etməyəcəklər.Buna inanıram.Əli Kərim övladlarına bu günün sevinci kimi yox, sabahın sevinci kimi baxırdı. Elə o özü də balaları üçün dünənin sevinci deyildir: bu günün, sabahın təsəllisidir!

...Sumqayıtda S.Vurğun adına mədəniyyət sarayında Rəsul Rza ilə görüş vardı.Əli Kərim də gəlmişdi.Özü ilə ortancıl oğlu Azəri də gətirmişdi.Səhv etmərsə, onda Azərin 9- 10 yaşı olardı.

Əli Kərimi də rəyasət heyətinə dəvət etdilər.Gözləmək olardı, Əli oğlunu da özü ilə aparacaq.Və yaxud oğlu da atası ilə getməyə can atacaq.Azər zalda, qabaq cərgələrin birində mənimlə yanaşı oturmuşdu.Növbəti çıxış üçün Əliyə söz verdilər.Çıxış edib qurtardıqdan sonra təbiidir ki, dinləyicilər onu hərərətlə qarşıladılar.Oğluna baxdım.Uşağın böyüklərdən də özünü təmkinli aparması məni heyran etdi.Azər özünü elə soyuqqanlı aparırdı ki, guya o da adi dinləyi-cilərdən biri idi.Əlinin doğma balası deyildi.Gözləyirdim, atası çıxış etdikdən sonra Azər, heç olmasa hamıdan çox əl çalacaq.Uşağın soyuqqanlılığı məni heyrətləndirdi.Əlimi çiyinə qoyub başqalarının da eşidəcəyi bir tərzdə soruşdum: «Atanın çıxışı xoşuna gəldimi?» O, çiyinlərini çəkib «xoşuma gəl-di»- dedi.Amma bunu elə tərzdə dedi ki, sifətinin, gözlərinin ifadəsindən «çı-xışdır da» sözü oxunurdu.Xeyr, o, atasının çıxışına laqeyd,etinasız deyil-di.Atasıdır deyə, Əli Kərimi yersiz tərif etmək istəmirdi.

Görüş qurtardıqdan sonra bu haqda Əliyə dedim.

- Qoy bir az böyüsün, məni tamam bəyənməyəcək, - deyə Əli Kərim za-rafatla bildirdi.

Məni heyran edən nə idi? Uşaq nəinki öz yerini, həm də öz sözünü bilir-di.Əli Kərim isə özü ilə uşaq arsında sanki yaş fərqi hiss etmirdi, uşağı böyük tuturdu.Bu, Əli Kərim tərbiyəsi idi!

Bəli, onda nə bizlərdən bir kəsin, nə də uzaqgörən Rəsul Rzanın ağına da gəlməzdi ki, bir neçə ildən sonra Əli Kərim «torpağın üstündə nə qədər şən olsa da,torpağın altına köçəcək».Rəsul Rzanın ağına da gəlməzdi ki, «Əli mənim oğlum,qardaşımdır» deyib fəxr etdiyi halda bir neçə ildən sonra ürəyinin göz yaşları içərisində deyəcək: «O, namuslu, təmiz, lakin qısa, çox qısa, bizi qəhərləndirən, gözlərimizi göynədən,təəssüflü qısa bir ömür sürdü».Bilmirdi ki,özü də hiss etmədən qələmindən bu sözlər çıxacaq: «Bir gün Əli parıltılı, iri, qara gözlərini yumdu.Üzünü xəstəxana divarına çevirdi, sakit,səssiz bizdən ayrıldı.Həkimlər «insan öldü!» dedilər.Oxucular dedi: «Yox, şair ölmədi! Bu necə ölümdür ki, biz bu gün də onun ürək çırpıntılarını, hərərətini, sevinc və kədərini, məhəbbətinin gücünü şeirlərindən duyuruq.Bu necə ölümdür ki,şair Əli bu gün də bizim sıramızdadır!»

Əli Kərimlə görüşdüyümüz günlərdə o həmişə istər - istəməz uşaqlarını yada salardı.Onlardan da söhbət açardı.Elə başa düşməyin ki, guya biz söhbət etməyə başqa mövzu tapa bilmirdik.

Xeyr.Sadəcə olaraq o, məsafəcə uşaqlarından uzaq olanda da xəyalən onlarla söhbət edirdi.Əli Kərim uşaq sadələvhlüyünü böyük dühalarla yanaşı

qoyurdu. Deyirdi ki, bəlkə Eynşteyni də dahi eləyən onun sadədilliyi, sadə-lövhlüyüdür.

Əli Kərim başqa uşaqlardan eşitdiklərini öz övladlarının adına çıxmırdı. Onun belə bir şeiri var:

Gecə düşür...
susur bütün nəğmələr.
susur şəhər,
oğlum Paşa,
oğlum Azər
Deyirlər:
Nəğmələr harda yatır,
Yuvaları hardadır?
Deyirəm ki: - Ay Paşa,
Deyirəm ki: - Ay Azər,
Sizin ürəyinizdə
Gecələyir nəğmələr.
Bir azdan oğlum Paşa,
Bir azdan oğlum Azər
Sevindirərək mənə
Yatır,
    Ürəklərinin
başına qoyub
təmiz,
balaca əllərini...

Bu sözləri, doğrudan da, Əlinin oğlanları soruşublar. Doğrudan da, Əli onlara şeirdəki cavabı verib. Yəqin fikir verdiniz: Əli Kərim «təmiz, balaca əl» deyəndə həmin əllərin günahsızlığını da nəzərdə tutur. Buna Əli Kərimin növbəti uşaq şeiri kimi baxmaq azdır. Bu şeir onun ömrünün bir parçasıdır.

Uşaqlarına olan bu qədər məhəbbətin qarşısında, bilmirəm, Əli niyə onlardan tez ayrıldı. Bəlkə son günlərin ağrılarında balalarına etinasız olmuşdu? Xeyr. O, son dəqiqəyədək ideal ata məhəbbəti ilə yaşadı. Əli Kərim «Vəsiyyə» ində oğlanlarına necə yaşamağı vəsiyyə etmir, onlara nəsihət vermir. O, oğlanlarına müraciət etmir, onlar haqqında söhbət edir. Onun ürəyi dayanmaq ərəfəsində də uşaqları üçün döyünürdü. İndi Əlinin ürəyi oğlanla-rının ürəyində döyünür.

Əli Kərim ömrü, necə deyərlər, düz xətt boyunca hərəkət etməyib. Əlinin elə bir sevincli və kədərli dəqiqələri yoxdur ki, yaradıcılığında əks olunma-sın. Məhəbbət şeirlərindən bir neçəsinə diqqət edək: «Xeyli vardır, bir sözün qoşa hecası kimi, ayrılmazdır qəlbimiz. Vüsalın tünd ətirli, bahar səltənətində xoşbəxt ömr edirik biz. Həyat adıləşibmi sevincin çoxluğundan?...» Və yaxud: «Sevgilim, sənənlə mən gedəcəyik qol - qola, ömrün sonuna qədər».

Əli Kərim şeirlərindən birində deyir: «Şeirimin dayağı məhəbbətim-dir». O bu sözü təsadüfən demir. Mənə elə gəlir, Əli Kərimin məhəbbət mövzusunda (xüsusən ayrılığa aid) yazdığı şeirlərinin əksəriyyəti onun «Qaytar ana borcunu», «Gəl, Azərim» şeirləri ilə yanaşı qoyulmağa layıqdır.

Əlinin məhəbbət şeirlərində qəribə ardıcılıq var. Bu şeirlərdə yad hiss, Əlinin özünün yaşamadığı hiss yoxdur. Əli Kərimin məhəbbət şeirləri sanki bir poemanın müxtəlif fəsilləridir.

O, məhəbbət şeirlərində heç vaxt çoxları kimi «ey vəfasız», «ay etibarsız» deyə şikayətlənmir. Doğrudur, bəzən gileylənir, amma görün necə:

Nə könlün ağlayır,

Nə rəhmin gəlir,

Bəlkə də dünyadan bir insan gedir.

Və yaxud:

Sən mənim qədrimi biləsən deyə

Bu cavan yaşında ölümü indi?

Yəqin ki, şairin müraciət etdiyi adam təşvişə düşəcək: «Allah göstərməsin, doğrudan da, gedib özünü öldürər?»

Mənim tanıdığım, «mənim Əli Kərimim» heç vaxt kimisə özündən küsdürmək, onun sözünü yerə salmaq istəməzdi. Əli Kərim hamı ilə dostlaşa bilərdi. Bu sözü başqa cür də demək olar: hər kəs onunla dostlaşa bilərdi. Amma bu dostluğun ömrünün çox və yaxud az olacağına söz vermirəm. Müşahidəmə görə, Əli Kərim nəinki dostlarından, hətta adi tanışlarından da bir iş üçün xahiş etməyə çəkinmirdi. Əgər birisi desəydi ki, filankəsə kömək etmək lazımdır, Əli həmin adamı tanımasaydı da, mütləq ona kömək etməyə çalışacaqdı.

Bir dəfə tələbə dostlarımdan biri üçün iş tapmağı Əli Kərimdən xahiş etdim. Söz verdi, bir - iki günə cavabını deyər. Əli Kərim soruşmadı: dostum kimdir, nə iş bacarır? Arxayın oldum ki, yəqin Əli bilir: dostum curnalistdir. Bir neçə gündən sonra Əli Kərim dedi ki, dostuma iş tapıb: meşə idarəsində. Qəribəydi: curnalist hara, meşə idarəsi hara! Əli Kərim pərt olmasın deyə ona yalan satdım: «Əli müəllim, narahat olmayın, özü iş tapıb...»

Əli Kərimin bir şeiri var: «Söz dedim, sözümü yerə saldı. Özünü itirdim, kitabı qaldı. Oxudum. Xoşuma gəldi. Əvvəlki kimi, alqışladım. Həyatdakını yox, kitabdakı həmdəmi».

Əlinin qəribə bir sözü vardı: «Anam da şeir yazmır, nə olsun?» Bununla Əli Kərim nə demək istəyirdi? Çox şey! Demək istəyirdi ki, yəni nə olsun, mən filankəslə dost deyiləm, bu o demək deyildir ki, onun yaxşı yazısını pisləməliyəm. Və yaxud nə olsun ki, filankəs yaxşı yazmır, bu o demək deyildir ki, onunla dostluq etməməliyəm. «Anam şeir yaza bilmir deyə məgər mən onu az istəməliyəm?...»

Bunu elə - belə xatırlamadım. Bəzən Əli Kərimi, zövqü onun zövqünə tamamilə zidd olan adamla görmüşəm. (Demirəm ha, dostluq edən görmüşəm.) Mən buna təəccüblənmişəm, amma Əli Kərim... Ola bilsin, mənim Əli Kərimim

başqalarının tanıdığı Əli Kərimə bənzəmir. Əgər belədirsə, buna sevinirəm. Deməli, mən tanıyan Əli Kərimi heç kəs tanımır...

Əli Kərimin sözlərini olduğu kimi yadda saxlamaq mümkündür. Bu sözləri deyərək etdiyi hərəkətləri təkrar etmək isə mümkün deyil. Əgər Əlinin kim olduğunu bilmədən onunla tanış olsaydım, fikirləşərdim ki, bu adam aktyordur. Şəxsən tanımadığım adamlar haqqında Əlinin söhbətlərini ona görə unutmamışam ki, elə bil bu sözləri səhnədə aktyor ifasında dəfələrlə eşitmişəm...

Əli Kərim danışdı ki, bir dəfə necə olursa qonşuları M. öz qapısı ilə Əligilin qapısını səhv salır. Özü də Əlinin otağı birinci mərtəbədə, M.- gilinki isə bir neçə mərtəbə yuxarıda imiş. Qonşu, Əli Kərimgilə girib onu görəndə kimi de-yir:

- Ay Əli, sən bizə xoş gəlmisən. Nə əcəb səndən? Nə var, nə yox?

...Moskvada Ədəbiyyat institutunda oxuyarkın bir dəfə imtahanlar ərəfəsində Əli Kərim qapını açıb görür ki, tələbə yoldaşı İ. imtahana hazırlaşır. O qədər papiros çəkib ki, otağa girmək mümkün deyil, tüstünü... əlləri ilə kənar edir ki, kitabdakı yazıları görə bilsin. O, Əlini görəndə kimi gileylənir:

- Belə də iş olar? İmtahanlara hazırlaşma bilməmişəm. Sən öləsən, srağagün bir iş, dünən bir başqa kef... imtahanlar qaldı...

Siz bilsəniz, Əli Kərim bütün bunları necə danışdı!..

1969 - cu ilin iyun ayı idi. Universitetdə imtahan sessiyasında idim. Bir həftədən çox idi Əlini görmürdüm. İyun ayının 30- da sonuncu imtahanım idi. Bir- iki gündən sonra mütləq Əlini görəcəkdim. Sən demə, mənim başım imtahanlara qarışıb, onunku əcəllə qovğaya.

İmtahana bir saat qalmış xəbər yayıldı ki... İnanmadım. Yox. yox, bəlkə başqa Əlidir. Əli Kərim bu qədər vəfasızlıq etməz... Vaqif küçəsindəki 30 nömrəli evə imtahan otağından bir neçə dəqiqəlik yoldur. Gedib soruşmadım. Get-səydim, həyətdəki camaata baxıb inanardım. Getsəydim, Paşanın, Azərin, Orxanın təəccüblə camaata baxdığını görüb inanardım. Getsəydim, bir ananın, bir gəlinin gözlərindən Əli Kərim adlı göz yaşlarının axdığını görüb inanardım. Bu xəbərə inanmırdım. İnanmaq istəmirdim!

Günahkar 1969 - cu il. Günahkar iyun. İmtahan vermək üçün bilet çəkirəm. Başım hərlənir, əllərim əsir. Axı müəllim də, tələbələr də bilir: bu fəndən qorxum yoxdur. Bəs niyə əllərim əsir? Suallara baxmadan dedim ki, heç bir şey bilmirəm.

Müəllim:

- Bəs onda nə edək? Sənə «2» verməyə əlim gəlməz! - dedi.

- Bilmirəm, tez olun!..

Yəqin ki, sifətim ürəyimi qasırga qabağına qatan o ağır xəbəri ifadə edirdi.

Bu dəqiqə müəllimə deyəcəyəm: «Mən sizə Əli Kərimdən imtahan vermək istəyirəm». Lal kimi müəllimin üzünə baxıram. Deyə bilmirəm. Başa düşərmə müəllimim məni?..

***

Əli Kərim Göyçayda anadan olub, Göyçayda da dəfn olunub. Anadan olduğu evlə məzarı arasındakı məsafə çox da uzaq deyil. Ömrü kimi. Amma onun məzarını çox uzaqlardan ziyarət etməyə gələnlər də var...

Bir dəfə sibirli şairlərlə Göyçaya, Əli Kərimin qəbrini ziyarət etməyə getmişdik. Hələ Novosibirsk şəhərində olanda sibirli dostlarımız xahiş etmişdilər ki, yolları Azərbaycana düşsə, mütləq Əli Kərimin məzarını onlara göstərək. Hər şeydən əvvəl, axı, biz Əli Kərim adına poeziya klubunun adından Sibirə getmişdik. Sibirli dostlarımızı da həmin klubun adından Sumqayıta dəvət edirdik.

Yadımdadır, onda mən Əlinin doğulduğu ili, vəfat etdiyi ayı, günü, saati onlara demişdim. Biz Göyçayda olanda Əlinin qəbrini ziyarət edərkən sibirli şair dostum Valentin Dyomin qolumdan tutub məni kənara çəkdi. Başqaları eşitməsin deyə yavaşca soruşdu:

- Bəs sən deyirdin Əli Kərim iyunun 30 - da vəfat edib?
- Necə məgər? Düz deməmişəm?
- Axı, Əlinin başdaşında 2 iyul yazılıb?
- Ola bilməz. Səhvdir.
- Nə danışırısan? Ora bax.

Qəribə haldır, bu vaxta qədər başdaşındakı yazıya baxmağa cürət etməmişdim. İndi baxdım. Valentin düz deyirdi. Amma orada Əlinin vəfat etdiyi yox, dəfn olunduğu gün göstərilmişdi. Dəfn olunduğu gün! Özüm də bilmədim, bu sözü nə vaxt dedim. Əli Kərimi dəfn etmək olmaz! Bunu Valentinə dedikdən sonra, onun səsindəki narahatlıq, gözlərindəki inamsızlıq, intizar yox oldu.

Bəlkə sibirli dostum Valentin Dyomindən soruşsan ki, filan sibirli şair nə vaxt vəfat edib, o, dəqiq cavab verə bilməz. Lakin bir dəfə deməklə (özü də neçə ay əvvəl) Əli Kərim filan gündə vəfat edib, o, başdaşındakı rəqəm etinasızlıqla baxmayıb, Əli haqqında deyilən sözləri unutmayıb. Bu maraqlı, bu dəqiqlik, Əli Kərimin poeziyası xatirinə idi. Axı, sibirli dostlarımız Əlinin rus dilində çıxan kitabındakı şeirlərlə tanış idilər.

Biz Göyçayda olan gün yerli qəzet sibirli qonaqların şeirləri ilə yanaşı, Əlinin də şeirlərini və şəklini vermişdi. Qonaqlar böyük maraqla, ehti-rasla tələb edirdilər ki, Əli Kərimin yazılarını buradada, necə deyərlər, birməfəsə sətri tərcümə edək. Biz buna sevinirdik. Çünki Əlinin zəif şeiri yoxdur ki, tərcüməsi də zəif çıxsın. Əlinin zəif şeiri yoxdur ki, onu tərcümə etməyə uta-nasan...

Ey Əli, yoxsa ki, inanmadın sən,
Yar səni sevməyir guya bilmirsən!
Başı yerə qoyub niyə ölmürsən,
Beş qarış yer yoxmu, kəfən yoxmudur?

Bu misraları tərcümə edərkən Valentin Dyomin, Viktor Kreşşik, Mixail Şlyayev - üçü də xahiş etdilər ki, şeirlərin sətri tərcüməsini onlara verim. Bu, adi maraqlı deyildi, poeziyaya vurğunluq idi.

Əli Kərimin sağlığında onunla hər şeydən danışırıdık. Təkcə ölümdən baş-qa, hər şey yadımıza düşürdü, ölümdən başqa. Deyəsən, ölüm bundan xəbər tutdu. Qəzəbləndi. Qəzəbini sınaqdan keçirtdi. Əlinin ömrünü parçalamaqla...

***

Bir dəfə Əli Kərim oğlu Azərdən danışaraq dedi:

- Azər deyir ki, ata, deyirlər, o uşağın başına söz girmir. Qoy «raqatkanın» ucuna iti dəmir bağlayıb sözü də keçirsinlər onun ucuna. Sonra da vursunlar uşağın başına. Görəsən, onda söz onun başına keçər, ya yox? Mən də gülüb deyirəm: - Keçər oğlum, keçər. Vallah, öz oğlum olduğuna görə demirəm; sən, uşağın düşüncəsini, aqlını görürsən?..

Əli Kərimi yaxından tanıyanlardan biri (o, vəzifəli şəxs idi) bir dəfə Sumqayıtda olarkən, necə oldusa, sözarası ona dedi:

- Əli, adam da öldürsən, səni dardan qurtararam. Uzaqbaşı, deyərəm ki, mən öldürmüşəm.

Əli Kərim gülümsəyib dedi:

- Vallah, düşmənim olsa da, heç kəsi öldürmək istəmirəm. Öz aramızdır, elə sən də bilirsən: adam öldürən deyiləm. Onunçün bu sözü mənə deyir-sən...

Əli Kərim çox vaxt deyərdi: «Ürəyimdə bir dərdim var, Bilmirəm onu hara sərf edim?» Əli Kərim demək istəyirdi ki, yəni bu dərdə layiq hansı əsəri yazım?! Və necə yazım? Yazacağım əsər ürəyimdəki dərdimə layiq olarmı? Əli Kərim deyərdi ki, yazıçı, ürəyində tutduğu niyyəti olduğu kimi verə bilmir. Yazı prosesində nə isə itirir. Belə olmasaydı, çoxları dahi olardı...

Əli Kərim «dərd» deyəndə, doğrudan da, ürəyində dərd olduğunu demirdi. O, ürəyindəkiləri - deyə bilmədiyi, demək istədiyi sözləri «dərd» kimi qəbul edirdi...

Bütün bunlar şəxsən şahidi olduğum, bildiyim hadisələr haqqındakı qeydlərdir. Axı onun haqqında çox şey eşitmişəm. Öz sözümə əməl edirəm: «Adam eşitdiyini yox, bildiyini yazmalıdır».

Əli Kərimin məzarını ziyarətə gedəndə çalışıram, hamını qabaqlayıb onunla birinci mən görüşüm. Əli Kərimin məzarını ziyarət edib evə qayıdarkən istəyirəm hamıdan arxada qalıb, onunla söhbət edim. Bilirəm: onun mənə deyiləsi sözü qalıb. Mənim ona deyiləsi sözüm var. Sözüm var ona: ölümünə görə ondan üzr istəyəcəyəm. Tez - tez görüşünə gəlmədiyim üçün ondan üzr istəyəcəyəm. Neçə illərdir ürəyimdə ona deyiləsi o qədər söz yığılıb ki... Mən o sözlərin birini də burada yazmadım. Yaza bilmədim. Bu sözləri Əli Kərimin özünə demək istəyirəm...

***

...Göyçaydayam. Məzarını ziyarətə gəlmişəm, Əli. Yox, yox, bura sənın məzarın deyil, son mənzilindir. İş otağındır. Öz sözlərindir:

Baxsan bu dünyanın ha tərəfinə

Bir yerdə qəbrim var, on yerdə sağam.
Göy uçsa, yer qopsa, ölmərəm yenə
Hələ neçə dəfə doğulacağam!..

Yenidən doğulmuş Əlim, son mənzilinə gəlmişəm. Bu elə mənzildir, dostu içəri dəvət etmək olmaz.

« - Salaəleyküm, Əli müəllim»

« - Bay, yallah, yallah, Sumqayıtda nə var, nə yox?»

« - Sizdən sonra nələr olub bu dünyada?! Bilirəm, ən çox oğlanlarından narahatsan. Arxayın ol. Üçü də sağ - salamatdır. Paşa necədir? Universitetdə oxuyur. Azər? Moskvadadır. Moskvada neyləyir? Orta internat məktəbində oxuyur. Bəs Orxan? Əli müəllim, xəbəriniz varmı, Orxan da məktəblidir. Hələ yaxşı rəsm çəkməyi də öyrənib. Bir dəfə «Göyərçin» curnalında çəkdiyi rəsmi veriblər. Nə çəkmişdi? Neft buruğunun yanında fəhlələri təsvir etmişdi.

İstəməzdim sizi kədərləndirəm. Neyləyim, gərək düzünü deyim. Siz buraya köçəndən sonra... anan da çox yaşamadı. Dözə bilmədi həsrətinizə. O sizi anasız qoymağa qıymadı. Siz onu oğulsuz qoydunuz!.. Elza xanımdan narahat olmayın. İşləyir, balalarını dolandırır. Sənsiz yaşamaq onun üçün asan deyil. Amma neyləsin, özün söz vermişdin: «Sevgilim, sənənlə mən gedəcəyik qol - qola, ömrün sonuna qədər». İndi sənənin misralarıyla o sənə gileylənir:

Məgər ürəyimin bu zamanında
Sən məni heç atıb getməlisənmi?
Mənim kədərimə, dərdimə bir an
Yad baxıb əlvida etməlisənmi?

Eh, Əli müəllim, nahaq yerə deməyiblər ki, ölən ölməsin, qalan birtəhər dolanacaq. Epikürün bir sözü var: «Ölüm - ölən üçün yox, qalan üçün bədbəxtlikdir». Sən buraya köçəndən sonra bir neçə kitabın çıxıb. «Seçilmiş əsərləri» n də çıxdı. İki cildə. Nə olaydı, nəsr əsərlərin də kitab halında nəşr olunaydı. Daha nə yazmısan, Əli müəllim? Axı, özün demişdin: «Tabutuma bir az kağız qoyun, bir dənə də qələm. Hayıf bu yaşda heç nə, heç nə deməmişəm». Tabutunda kağız da var, qələm də. Özün demişkən: «De görək nə deyirsən». Təzə heç nə yazmamısan? Qəm eləmə, elə yazdıqların bəsidir! Yazdıqların sənəni yaşadır, yaşadacaq. Vallah, təsəlli üçün demirəm.

Bilirəm, giley edirsən: «Xeyir ola, ay etibarsız, nə əcəb səndən? Niyə gəlib - getmirsiniz? Həmişə mən sizi yoxlayırdım. Heç olmasa, indi siz məni yada salın». Xəcalətimdən başımı aşağı salıram: «Etibarsızlıq. Etibarsızdılar». Əli müəllim, sizin üçün yaman darıxmışım. Yuxuma da girmirsiniz. Nə üçün mənimlə danışmaq istəmirsiniz. Tanımadınız? Ola bilməz. Mən - İxtiyaram. İxtiyar kimdir? Yadınızdadımı, bizim parolumuz vardı. Özünüz deyirdiniz, pyesiniz-də İxtiyar surəti var. Guya mən onun prototipiyəm. Hə, hə İxtiyar... Bir sözümlü olduğu kimi İxtiyar üçün «götürmüşdünüz». Axı görüşəndə həmişə həmin sözü mənə deyib gülürdünüz. bəs indi? Heç nə istəmirəm. Bircə o sözü bir dəfə təkrar edin!

Soruşursunuz nə ilə məşğulam? Ruhuna and olsun, ancaq səninlə məşğulam. Hər gün mənimləsəniz. Yadınızdadırmı, məndən yazılarımı istəyirdi-niz? Onda utanırdım cızmaqaralarımı sizə verməyə. İndi üzgörmək edirəm. Elə bilmə, bir ildə iki yaş böyümüşəm. Siz özünüz qocalmırsınız... Ölmədim, bu günü də gördüm, - yaşdın oldum. Bir yazım var, yaşdım Əli! Bəlkə oxuyub fikrinizi deyəsəniz? Əli Kərim haqqındadır. Yaşdım Əli haqqında yox, məndən 8 - 9 yaş böyük olan Əli Kərim haqqında!

...Çoxlu dostlarınız vardı, Əli. Bilmirəm, bu dostlarından neçəsi əsl dostu-nu əvəz edirdi. Onu bilirəm ki, sizi əvəz edən dost tapılmaz, tapılmaz, tapılmaz... Özünüz demişkən:

Daha heç nə demirəm:

Nöqtə, nöqtə və nöqtə...

Puşkin dueldən sonra dostu Danzasa deyir: «...Qulaq as, əgər Arendt (həkimdir -F.M) yaramı ölümcül hesab etsə, mənə deyərsən. Bununla məni qorxutmazsan. Mən yaşamaq istəmirəm». Heminquey açıq - aşkar özünü öldürmək istəyirdi. Əli Kərim isə yaşamaq istəyirdi, özü də necə! Amma deyə-sən, o, ürəyincə yaşamırdı...

Nə isə, Əli Sumqayıta gəlmişdi. Axşam saat 8- 9 olardı. Əlinin və mənim tanışımız olan bir nəfər bizə gəldi.

- Əli Kərim səni çağırır, - deyə o, tənənfəs halda dilləndi.

- Harda?

- Vağzalda.

- Evimiz vağzalla üzbəüz idi. Tanışımlla vağzaldakı «Görüş» kafesinə getdik. Əli Kərim bir neçə nəfər sumqayıtlı tanışımlla buradaydı. Mən evdə ola - ola Əli kafədə mənimçün də «ehtiyat görmüşdü». Mənimlə görüşmədən Bakıya getmək istəməyib. Bir neçə dəqiqə söhbət etdik. Gec idi, Əlini yola salmaq lazım idi. Başqa yoldaşlar evlərinə getdilər.

Əli Kərimi tək yola salmağa qıymadım, özüm də onunla Bakıya getdim. «Azərbaycan» mehmanxanasında bir neçə dəqiqə yubandıq. Sonra Əli Kəringilə getdik. Yadındadır, maşına oturan kimi Əli sürücüyə yalnız bunu dedi: «Vaqif, 30». Yolda söhbətimiz yalnız o haqda gedirdi ki, mən də Əligildə qalım, gecənin bu vaxtı yenidən Sumqayıta qayıtmayım. Ondan eşitdiyim son söz bu olub: «Gecə bizdə qal, sabah tezdən qayıdarsan».

Əli Kərim maşından düşüb evlərinə yollandı. Ümumi qapıdan girəndə çevrilib arxaya baxdı. Əl elədi. Son dəfə əlinin hərəkətini görmüşəm: «Arxayın ol, daha bura evimizdir». Mən onu Bakı şəhərindəki evinə ötürdüm, bir də Göyçayda qəbrini ziyarət edərkən görüşdüm...

Əli Kərim borclu qalıb getmədi, bizi borclu qoyub getdi. Bəlkə də bu yazdıqlarından daha çox yaza bilməzdi. Bu yazdıqlarından daha yaxşı yaza bilməzdi. Bu mümkün deyildi. O, bundan artıq yaşaya bilməzdi. Puşkin kimi, Lermantov kimi!

Onun ölüm xəbərini eşitdim və tezliklə o yerdən uzaqlaşmaq istədim. Amma hara getdimsə, xəbər də mənimlə getdi. Hara getdimsə, xəbər məni qabaqladı! Onun haqqındakı xəbəri bir nəfərə də demədim. Gizlətdim bu

xəbəri.Bunu özümə təsəlli bildim.Amma kimi gördümsə onun ölümündən söz saldı...

O sağ olanda, elə bilirdim bütün «dərdlərimə» dərman tapa bilərəm.İndi ən kiçik «dərdim» mənə dözülməz görünür.Onun haqqında bir nəfərlə söhbət edəndə də, elə bilirəm, bir neçə min nəfərlik auditoriyada çıxış edirəm.Elə bilirəm,neçə - neçə kamera və mikrafon mənə tuşlanıb.Mən nəinki öz taleyimi, yaşadığımı taleyini belə ona etibar edərdim!Çünki o, müqəddəs insan idi.Müqəddəs, təvazökar görünmək istəmirdi.O, müqəddəs idi, təvazökar idi!

Roma kilsəsində Müqəddəs Pyotrün bürüncdən heykəli var.Katoliklər heykəlin ayağını o qədər öpüblər ki, öpüslərdən bürünc yeyilib! Öpüsləri ilə, dodaqlarının izi ilə bürüncü belə sürtən insanların məhəbbəti gör nəyə qadir-dir! Oxucularının qəlbində Əli Kərimə qarşı buna bənzər bir inam hissi, məhəbbət var.Bu məhəbbət, inam həmişə onu yaşadacaq!

Əli Kərim 50 - ci illərdə Azərbaycan poeziyasına gəlmiş gənclərin inamının, iradəsinin, dözümlünün simvoludur.O bu illərdə yaranmış ədəbiyyatın vicdanıdır!

Bəzən mənə təqdim edəndə adı demirlər (görünür, adım heç nə demir), belə isnad verirlər: «Əli Kərim haqqında yazan oğlandır».Əlbəttə, bu, mənə «gözə soxmaq» üçün deyil,Əli Kərimi yada salmaq üçündür!

Onun Göyçaya sonuncu «səfərindən» sonra qəzetlərdən biri mənə Əlinin «qələm dostu» kimi təqdim edib.Xeyr, belə deyil.Bunu o özü də bilirdi.Onun «qələm dostu» olsaydım, bəlkə də hər sözünü, hər hərəkətini yadımda saxla-mağa belə cəhd etməzdim.Deyərdim, «mən də onun biriyəm», qoy o mənim həyatımı izləsin...

Yadıma gəlir, «Ulduz» curnalının anketinə verdiyi cavabların birində Əli Kərim deyirdi: «Mənim aləmində yazılmayan yazılardan daha çox olur.Arzu həqiqətdən sürətlidir.Bir də ki, sizə sadaladıqlarımın (Əli Kərim bəzi əsərlərini nəzərdə tutur) bəziləri irəliyə «növbəsiz» keçmiş yazılardır.Kim bilir, bəlkə keçən il yazma bilmədiklərim bu il də yazılmayacaqdır. «Növbəsizlər» yenə aman verməyəcəklər.Əvvəlcədən nə deyim?»

Onun növbəsiz yazıları «növbəsiz» ölümüylə əvəz oldu. «Növbəsiz» ölüm ona aman vermədi.Lev Tolstoy yazırdı: «Ölməyə həmişə hazırlaşırısan.Yaxşı ölməyi öyrənirsən».Əli Kərim yaxşı ölmək üçün, şərəflə öl-mək üçün həmişə hazır idi.O, yaxşı ölməyi öyrənmədi, öyrətdi! Çünki ömrü günahsız idi.O ölmədi, ölməzliyə qovuşdu!

Əli Kərimin «Vəsiyyət» i elə vəsiyyətdir ki, onunla yaşamaq da olar.Bu vəsiyyət onun ölümündən yox, ölməzliyindən xəbər verir! «Vəsiyyət» onun tərcümeyi - halının bir parçasıdır; sadəcə olaraq kədərli şeir deyildir.Bu şeiri yazdığı tarixinə görə vəsiyyət hesab etməyin.Ona görə vəsiyyət hesab edin ki, bu şeirdə Əli Kərim artıq öz ölümünə inanır...

Əli Kərimin həyat yoldaşı ilə söhbət zamanı bilmək istəyirdim: Əlinin ədəbi «Vəsiyyət» indən başqa elə - belə vəsiyyəti də olubmu? Elza xanım son bir neçə dəqiqədə Əlinin yanında olmayıb.Bu vaxt şair dostlarından biri onun yanında olmuş.Əli Kərim deyib ki, «canınızın qədrini bilin.Dostlarıma deyin, oğlanlarımdan muğayət olsunlar».Sonra da oğlanlarının adını bir - bir çağırmaq

istəyib: Paşa, A- a...» Azərin adını bütöv deyə bilməyib. Orxanın adını isə gözləri ilə deyib. Gözləri ilə! Dili ilə deyə bilmirdi? Deyə bilərdi. Çünki bu - Əli Kərim idi! O, ölümə təslim olmaq istəmirdi. O, ölümünü yubandırırdı!

Əli Kərim son anda oğlanlarını səsləyib. Bu vaxt oğlanları evdəydilər, ölüm «onlarla bir oynayırdı». Görürəm, siz Əli Kərim haqqında Elza xanımın daha nələri xatırladığı ilə maraqlanırsız. Budur, Elza xanımla söhbətdən bir parça. İnsanın dəqiq xarakterini, xasiyyətini, necə deyərlər, əsl dostunu, düş-mənini yalnız ev şəraitində, ailədə öyrənmək olar.

Puşkinin vəfatı ilə əlaqədar Dostoyevski deyirdi: «Puşkin, qüvvələrinin tam inkişaf etdiyi dövrdə öldü, həm də şübhəsiz, bəzi böyük sirləri özü ilə qəbrə apardı. İndi isə biz bu sirri onsuz aydınlaşdırıb aşkar edirik». Əlbəttə, təkcə Puşkin yox, hər bir kəs özü ilə qəbrə «böyük sirr» olmasa da, heç olmasa kiçik sirr aparır. Əli Kərim də istisna təşkil etmirdi. Amma o, elə sirr aparmayıb ki, onu «araşdırmaq» da lazım gəlsin. Sadəcə olaraq, bəzi şeyləri Əli Kərimin öz razılığı olmadan yazmaq istəmirəm.

Əli Kərim «ardımca gəlin» deməsə də, onun ardınca neçə - neçə gənc gədir. O, «məni oxuyun» deməsə də, onun oxucularının sayı yoxdur, olmaya-caq. Belə bir ifadə var: müharibə ilə ölüm insanlara fərq qoymur. Amma bu da var ki, Əli Kərim ölümündən sonra da kömək edir: şeir yazanlara, sevən-lərə, sevilənlərə, tərklənənələrə, yolunu azanlara, imtahandan kəsilənlərə-rə. Mənə, sənə... bütün oxucularına...

Əli Kərim ölüm ayağında da başqalarına kömək əlini uzatmaq istəyir. Necə? Onun yatdığı palatadakı çarpayıda gələcəkdə yatacaq xəstəyə məsləhəti ilə. Əli Kərimin «can vermək təcrübəsi» ona bu ixtiyarı verir. O, gələcək xəstəyə məsləhət görüb deyir ki, «qoy ürəyinə qorxu yol tapmasın. Çünki qorxu - ölümün kəşfiyyatçısıdır. Dərmana fikir ver, iynəyə də bax. Qarışıb onlara qorxu da keçir». «Qorxudan qorunmağa qüdrətin olsa, ölüm baş götürüb dünyadan köçər».

Əli Kərimin belə bir şeiri var:

Ürəyim çox yaman sancdı.
Dedim ölüm sevgi kimi ürəyimə
Gizli - gizli necə qonub.
Yoxsa boşluq olub orda,
Yoxsa orda sevgi sönüb.
Yox, sönməyib!
O sönərmə?
O vuruşur ölümlə
vəfalı dostum kimi.

İndi biz - Əli Kərimin vəfalı və vəfasız dostları, yaxın və uzaq tanışları deyirik: -Yox, Əlinin ürəyi sönməyib, o sönərmə? - İndi biz Əli Kərimin ölümü haqqındakı xəbərlə vuruşuruq, onu yaxına buraxmaq istəmirik. Ürəyimizdə Əlini gəzdirirdik deyə, ölüm haqqındakı xəbərə orada yer yoxdur, olmayacaq. Səsimizin əks - sədasi gəlir: ölümə yer olmayacaq, olmayacaq!..

«QAYIT, SAHMANA SAL BU KAINATI...»

...Ölümlə aranda
O bircə qarış ki
qalacaq,
özünə yanma sən,
belə bir mərdə yan,
Mərd dayan!
Əmr ver qəlbinə,
Söylə, ey sən uşaq dərd, dayan,
Analar qəlbində dərdə yan...

Əli Kərim.

Görüşməmişdən qabaq bir - birimizdən indiyəcən bəşərin gözü görmədi-yi möcüzə gözləyirdik.Elza elə bilirdi, özümlə Əli Kərimi də onun görüşünə gətirəcəyəm.Mən də elə bilirdim, Elza xanım Əli Kərimin mübarək üzünü bir dəfə, heç olmazsa bir dəfə yenidən mənə göstərəcək.

Bizi Əli Kərimi görmək həsrəti görüşdüdü.Bilmirəm, Elza xanım hiss etdimi: onunla görüşəndə əvvəlcə Əli Kərimə salam verdim.Elə Elza xanım da əvvəlcə Əlinin salamını aldı, sonra - mənim.

Biz üç nəfər söhbət edirdik: Əli Kərim, Elza xanım və bir də bu sətirlərin müəllifi.Xeyr, bu sətirlərin müəllifi mən deyiləm.Bunu siz özünüz də hiss edərsiniz.Görüşə hərəməz bir yerdən gəlirdik: Əli Kərim Göyçaydan, Elza xanım Bakıdan, mən isə Əli üçün doğma olan Sumqayıtdan.Ayrılanda Əli Kərim, nədənsə, yenə də Göyçaya qayıdırdı.Axı, o yaşıllıqlar qoynunda «dincəlməyi» çox sevirdi.Öz adını daşıyan parka qayıdırdı...

İlk söhbətimiz iyulun 2 - də oldu.2 iyul.Bu rəqəmi Əli Kərimin taxtadan düzəldilmiş başdaşında görmüşdüm.2 iyul.Əvvəlcə Elza xanımla özümüzü elə apardıq ki, guya bilmirik, bu gün hansı gündür.Elza xanım Əli Kərimdən üzr istəyib dəstəyi götürürdü.Bir az söhbət etmişdik ki, yenə də telefon zəng çaldı.Elza

xanımın anasıydı. Deyirdi, Orxanın temperaturu qalxıb, evə tez gəl-sin. Elza xanım «bu dəqiqə gəldim» desə də, dediyi vaxt getmədi. Əli Kərim ondan da qabaq «getdi». Bu yeganə dəqiqələr idi: Əli Kərim yanımızda deyildi, Orxanın xəstə olduğunu eşidən kimi «getmişdi». Əli getdi, biz isə onun bu misralarını xatırladıq: «Dinmə, ey kədər! O, doğmadırsa - qayıdıb gələr».

Əgər Əli Kərimin «qayıdıb gələcəyinə» inanmayanlar varsa, bu yazını oxumasınlar. Mən sizi Əli Kərimin ölməzliyinə inanmağa çağırıram. Bu iş Əlinin öz öhdəsinə düşür. Mən sizi Əli Kərimin ölməzliyi haqqındakı söhbətə qulaq asmağa çağırıram. Mənə Əli Kərimin vəfat etdiyini heç kəs sübut edə bilməz. Heç kəs! Elə bil onun yox, öz ölümünü mənə xəbər verirlər: «Sən ölmüsən, xəbərin varmı?» Mən ölmüşəmsə, bəs bu sözü necə eşidirəm? «Mən» deyəndə, Əli Kərimin oxucusunu düşünürəm. Əgər Əlinin oxucusu varsa, o necə vəfat edə bilər?

- Elza xanım, söhbətimizə başlamazdan əvvəl bir şeyi bilmək istədim: mənə qədər Əli Kərimlə bağlı sizinlə söhbət edən olubmu? Məni düzgün başa düşün. Elə bilməyin, bunula «birinciliyimi» sübut etmək istəyirəm, xeyr. Bili-rəm, Əli Kərim haqqında sizinlə söhbət etmək, sizi kövrəltmək, həyəcanlan-dırmaq deməkdir. İstəmirəm eyni dəqiqələri bir neçə dəfə yaşayasınız.

- Bir dəfə Əlinin qələm yoldaşlarından biri deyib ki, Əli haqqında materiallardan ona verim. O adam ikinci dəfə... Sonra susdu.

- Elza xanım, üzr istəyirəm, bilirəm, sizinçün çətinlikdir bu haqda danışmaq. Siz də elə bilməyin, mənimçün asandır bu haqda soruşmaq. Burada sizə yersiz görünən suallar olsa, onları da cavabsız qoymayın. Bu «yersiz» suallar da yerində işlədilmək üçündür. Ömrünüz Əli Kərim ömrünə necə qovuşub? Bəlkə ilk tanışlıqdan, ilk görüşdən... Bunlar iki nəfərin həmişə gizli tutulması müqəddəs hissləri olsa da... axı şairlə bağlı heç nə pünhan qalmır. Bəlkə...

- Sizə qərribə görünsə də, Əli ilə tanış olmağımızın bir neçə səbəbkarı var. Özü də mən onların heç birinə etiraz edib demirəm ki, xeyr, sizin yox, filankəsin xidməti daha çoxdur.

Onda orta məktəbdə oxuyurdum. Sınıf yoldaşım olan rəfiqəmgilə tez - tez gedərdim. Onun qardaşı Əlinin dostuymuş. Əli də onlara gəlirdi.

Mənə bir söz də deməzdi. Ümumiyyətlə, elə bil Əli məndən utanırdı. Nə «dərdi» olsaydı, bacıma deyərdi. Elə sözlər var, mənə deməyib, bacıma deyib.

Bir dəfə rus dilində olan bir sözün mənasını öyrənməkdə çətinlik çək-dik. Kimdən soruşduqsa, dəqiq cavab vermədi. Bir nəfər dedi ki, mənim bir dostum var, istəyirsiniz, ona zəng vurub öyrənin. O, mütləq dəqiq cavab ve-rər. Ürəyimə damdı ki, bu, Əli olacaq. Zəng etdik, doğrudan da, sözün dəqiq mənasını dedi. Nə bilim, bəlkə Əlinin dostları qəsdən işi belə qurmuşlar ki, biz tanış olaq. Bundan sonra Əlinin əlinə bəhanə düşdü. Daha evimizə də zəng çalırdı.

Tez - tez bizim evin yanına gəlirdi. Acığım tutardı bundan. Deyirdim, niyə bura gəlirsən? Deyirdi ki, sənə görə gəlmirəm. Sən Lermantov küçəsində yaşayırsan, mən Lermantovu çox sevirəm, ona görə buraya gəlirəm. Dostu vardı: Arif Sultanov. İndi dəmiryolçudur. Gecələr bəzən gedib onların evində qalardı: sabah tezdən mən dərsə gedəndə bəlkə mənə görə bilsin... Əlinin bir nəğməsi var: «Yar gəldi».

Oduna çox yanmışam,
Başına çox dolanmışam
Yolunda dayanmışam,
Yar gəldi, yar gəldi, yar gəldi.

Bacıma demişdi ki, bu şeri mənimçün yazıb. Amma ölənə qədər Əliyə bildirmədim ki, bilirəm: Bu şeri mənə yazmışan. Çünki onun sükutuna sükutla cavab verəndə xoşu gəlirdi. Sonra uzun müddət telefon söhbətlərimiz olub. Mən instituta qəbul oldum. Ora da gəlirdi. Çox vaxt bir neçə şair yoldaşı ilə birlikdə. Tək utanırdı gəlməyə.

- Əli Kərim şeirlərindən yalnız birinin üstündə sizə ithaf etdiyini göstərib. Hansı şeir olduğunu Siz də bilirsiniz, oxucular da. Amma bir oxucu kimi mən Əli Kərimin çox şeirini bilirəm ki, onları Sizə ithaf edib. Məsələn, bax, bu şeirdə özünüzü «tanıyırsınızmı?»

Ayrılıq zamanında
anladım ki, bir sözü:
onun gül adın kimi
ikicə hecası var.
Biri snsən
biri mən
Görüşməsək, o sözdən,
hansı bir məna qalar?

- Əlinin şeirlərinin hamısının yaranma tarixini bilirəm. Onun şeirlərində mən daha çox vardım, nəinki dilində. Çox şeirləri mənimlə bağlıdır deyə, yalnız birinin üstündə adımı yazıb. Mənimlə bağlı olan şeirlərin hamısını tanıyıram.

Əli «Pillələr» romanın yazırdı. Biz onda hələ evlənməmişdik. Mən Şuşada dincəlirdim, Əli Bakıda. Mənə məktub yazmışdı. Orada yazırdı ki, «romanda sənə aid yerlər də var». Yaxşı yadıma düşdü, «Pillələr»dəki surətlərin hamısının prototipi var. Azər demək olar, Əlinin özüdür. Cavanşir qaraqaşlı akademik Məmməd Cəfərdir - Əlinin bu alimə böyük hörməti vardı, bizimlə qonşu idi. Bir dəfə Əliyə dedim ki, sən niyə məmmiəd Cəfr müəllimə demirsən ki, qaraqaşlı odur. Əli dedi: «Məndən sonra özün deyərsən». Doğrudan da belə oldu. Əlinin vəfatından sonra ona bunu mən dedim.

Təsadüfə bir bax. Bir dəfə rayondan Bakıya gələn bir nəfər qohum dayanaqda Məmməd Cəfərdən soruşur ki, o şair Əli kərimi necə tapmaq olar? Məmməd Cəfər də kişini düz gətirib mənzilimizi göstərib. Yol uzununu da Əlini şair kimi tərif eləyib. Kişi də məəttəl qalıb ki, Əli, doğrudan da, yaxşı şairdirmi? Nə əcəb onun harada yaşadığını hamı bilir...

- Elza xanım, bir dəfə Əli kərim söhbət zamanı dedi ki, o sizin zövqünü-zə tam inanır. O, yazdıqlarını sizə oxuyurdumu? Necə deyərlər, sizin zövqünüzlə hesablaşdırdımı?

- Əli yazdıqlarının hamısını mənə oxuyurdu. Bilirdi: mən ona sözün dü-zünü deyəcəyəm, heç nəyi gizlətməyəcəyəm. «Pillələr» romanını da ilk dəfə mən oxumuşam. Sonra verdilər Həsən Seyidbəyli və Ənvər Məmmədخانlı oxudu. Demək olar, bizim fikirlərimiz uyğun gəlmişdi. Hətta bir dəfə Əlinin şair dostlarından biri gileylənmişdi ki, arvadı onun şeirlərini düzgün qiymətləndirə bilmir, başa düşmür. Əli də demişdi: «Hər şeyi başa düşən qadından da heç nəyi gizlətmək olmur, o lap pisdir».

- Bəs «Vəsiyyə» şeirindən nə vaxt xəbər tutdunuz?

- bu şeiri Əli iyunun 3 - də yazıb. amma mən ondan 12 gün sonra xəbər tutdum. masanın üstündə kağız qalaqlarının içində təsadüfən onu gördüm. Oxuyanda çaşıb qaldım. Şeiri qonşumuzdakı rəfiqəmə də göstər-dim. Sonra Əliyə dedim ki, bu nədir yazmısan? Əli əsəbiləşdi ki, niyə bu şeiri oxumuşam. İlk dəfəydi yazdığını məndən gizlədirdi. Nə biləydim ki... Onu da deyim ki, Əlinin ölüm haqqında bir neçə şeiri vardı. Hələ indi də çap olunma-yıb. Ona görə də şübhələnmədim... İndi də onun ölümünə inanmıram. Ölümünə təxminən bir neçə ay qalmışdı. bir dəfə Əli bərk öskürdü, az qala huşunu itirəcəkdi. Özünə gələndən sonra kədərli halda dedi: «Of, lap ölmüşdüm ki! Eybi yoxdur, mən ölsəm, altay uşaqlarıma dar ayaqda kömək edər».

Təsadüfən Altay bizə gec gəldi. Gələndə Əlinin sözlərini ona dedim. Onu da deyim ki, Altay Məmmədov təkcə Əlinin övladlarına yox, vəfatından sonra onun irsinə də qayğı göstərüb. Moskvada «Gül və çörək» kitabının nəşr olun-masına kömək edib. Ümumiyyətlə, Altay yaxşılığı gözə görünmək üçün etmir. Əlinin də xasiyyəti beləydi: kimə yaxşılıq edirdisə, ürəkdən edirdi. Kim də Əliyə yaxşılıq edirdi - ürəkdən edirdi.

Əlinin ölümünü heç kəsə xəbər verməmişəm. Son günlər çox zəifləmiş-di. Nə qədər deyirdisə, xəstəxanaya getmək istəmirdi. Elə bil xəstəxanaya getməkdən qorxurdu. Demək olar, məcburi apardım. Təsadüfən Əlinin bacısı da bizdəydi: qiyabiçiydi, imtahan sessiyasına gəlmişdi. Xəstəxanaya gedəndə həyətdə Əli geriye dönüb yaşadığımız binaya həsrətlə baxdı, ah çəkdi. Getmək istəmirdi. Deyirdi, ay Elza, Orxan mənə necə yatacaq? Bəlkə qalsın, sabah tezdən gedim. Nə isə razı olmadım. Bir az getmişdik ki, bacısı qolundan yapışmaq istədi. Çünki Əli yaxşı yeriye bilmirdi. Dizindən aşağı hissədə birdən şiş əmələ gəlmişdi. Əli sərbəst yerimək istədiyindən bacısının qolunu itələdi. Və əsəbiləşdi ki, niyə onun qolundan yapışır...

Gecə Əlinin bacısı da. Mən də palatada qaldıq. Əli gözlərini məndən çəkmirdi. Elə baxırdı, elə baxırdı ki... Gecə saat 2 olardı. bacısı elə bildi, Əli mənə nəse demək istəyir. Durub palatadan çıxdı. Əli yenə də mənə həsrətlə, diqqətlə baxırdı. Şübhələnmirdim ölümündən. Gözləyirdim mənə nəse deyəcək. Amma heç bir söz demədi. Səhər tezdən bacımın yoldaşını çağırmağı mənə tapşırırdı. Mən Əlini doğmalıqdan başa düşmədim. Duymurdum, inanmırdım ki, Əli ölə bilər. Elə bilirdim, hər şey ötüb gedəcək. Doğrudur, həmişə deyərdi ki, mən çox az yaşayacağam. Bir sözü də vardı: «Yəni 50 il də yaşamayacağam?» Deyirdim, ay Əli, axı 50 yaş nədir ki? Sənin 50 yaşın olan-da, Paşanın cəmi 19 yaş olacaq.

Ölümünə 10 - 15 dəqiqə qalmış həkimlər yanından getdilər. Deyəsən, onlar Əlinin nələr çəkdiyini bilirmişlər! Biz buna inanmırdıq! Əli son nəfəsinədək huşunu itirməmişdi, amma nəfəsi çatmırdı. Gördüm, Əli daha o Əli deyil. Həkimin ardınca qaçdım. Qayıdanda gördüm mənə necə baxırdısa, elə də... Tibbi bacısı mənə dedi ki, gözlərini qapayım, yoxsa... Öz əllərimlə gözlərini... Doquza on dəqiqə qalırdı. İlahi, sən öz günahını nə ilə yuya bilər-sən ki, Əlinin gözlərini... qapamağa məni məcbur etdin?! Sən öz günahını nə ilə yuya bilərsən ki, balaca Orxanın gözünü yolda qoydun? Hər qapı döyüləndə fikirləşəcək ki, yəqin bu gələn «dədəsi» dir, amma yaxınlaşıb atasızlığı ilə üzvləşəcək. İndi mən onlara bu xəbəri necə çatdırmalıyam, necə?...

Ağlaya - ağlaya evə qaçdım. Qonşular srruşdular ki, Elza, ay qız, uşaqlara nə olub ki, ağlayırsan? Dedim, uşaqlardan olsaydı nə dərdim. Belə də demişəm. Uşaqlar isə bu vaxt heç nədən xəbərsiz oynayırdılar. Əvvəlkitək deyib - gülürdülər. Uşaqlar Əlini «dədəsi» deyə çağırırdılar. Qıymadım onlara deyəm ki, «dədəsi» bir də gəlməyəcək... Onun ölümünü heç kəsə xəbər vermədim. Bir də gördüm, xəstəxana adamları doludur. Dostları onu xəstəxanadan diri adam kimi, qucaqlarında çıxartdılar. Əli vəsiyyətini yalnız şeirlə deyib, bununçün ölümünə heç kəs inanmırdı. «Vəsiyyət» şeirinin bir yerində də bu var:

Heç kim inanmır ki,
Öləcək...
Elə mən də...
Amam ölüm
oğlanlarımın
kədərli təbəssümüylə
    gülümsəyəndə,
Onların, hələ dünyanı
tamam yığa bilməmiş
Gözləriylə baxanda
onlarla bir oyanıb da
bir oyananda
Hər işdə onlardan
geri qalmaqanda
sadiq köpək kimi
girəni - çıxanı yoxlayıb
Qapının yanından
ayrılmaqanda,
İnandım öləcəyimə...
Demədim heç kimə.

- Elza xanım, vaxtilə Əli Kərimin zəng etdiyi bir telefon nömrəsi məndə qalıb. Bəlkə sizə tanışdır? Bax, bu nömrə...

- atamgilin telefon nömrəsidir.Sonralar bu nömrə bir neçə dəfə dəyişilib.Olmaya Əlidən şübhələnirdin? - deyə Elza xanım gülümsünür. - Yox,Əli-nin «başqa» nömrəsi ola bilməzdi...

- Əli Kərim elə bir ömür yaşayıb ki, orada gizlədiləsi bir şey yoxdur və olmamalıdır.Bu ömür bizimçün müqəddəsdir.Əlinin xəstəliyi nə idi?

- qara ciyəri yaxşı işləmədiyinə görə tromb əmələ gəlmişdi.Ölüm kağızında yazıblar ki, vena damarı partlayıb.Vəfatından sonra mənə dedilər,kürəyin-də bir az yer qara ləkə kimi qalmışdı.Yəqin, ürəyi partlayıb.Bunu mən özüm deyirəm.Həkimlər isə deyirdilər,Əlinin çox sağlam ürəyi var.Ağrılarından mənə şikayətlənmirdi...

- Şeirlərindən birində Əli kərim yazır ki, qapını daldan bağlayıb şeir yazıram.Oğlanlarım isə tez - tez qapını döyürlər.Açıq otaqlar orda qalıblar,amma onlar bura girmək istəyirlər, elə bil mənə izləyirlər.Şeirdən görü-nür,Əli kərim bundan əsəbiləşmir.Əksinə,oğlanlarına deyir ki, «mən açmasam, hirsələnib bir qədər, Sındırın bağlı qapını.Oğlanlarım - Orxan! Paşa! Azər!» Şeir yazanda uşaqlar ona mane olurdularmı?

- Əli bu şeiri anamgildə yazıb, onların otaqlarını nəzərdə tutur.Özü də şeirin ilk variantında orxanın adı yox idi.Sonradan əlavə edib - Orxan küsməsin deyə.Əli heç vaxt yazdıqlarını uşaqlardan gizlətmirdi.Şeir yazdığı vərəqlərin bir çoxunda, bəlkə də əksəriyyətində uşaqlar istədikləri şəkilləri çəkərdilər.Əli həmin vərəqləri dəyişməzdi, elə də saxlardı.Əli,adətən gecələr yazardı.

- Oğlanlarından hansı Əli kərim xasiyyətdədir?

- Üçü də Əliyə oxşayır.Paşa Əlinin eynidir.Xasiyyətində, davranışında,geyiminə bir o qədər fikir verməməkdə.Paşa Əlidən də utancaqdır.Azər hazırcavablığında,Orxan xarici görkəmində atasına oxşayıb.Paşa hərdən mənə atasının səsiylə, atasının avazıyla çağırır.Əsəbiləşirəm: o niyə belə edir?!

Bütün atalar övladlarını çox istəyirlər.Amma inanmıram ki, Əli kimi uşaqlarını istəyən ikinci bir ata ola.Hiss edirdim, Azəri daha çox istəyir.Deyir-dim, niyə uşaqlara fərq qoyursan, əsəbiləşirdi.Deyirdi: «Ay Elza, heç mən fərq qoyuram? Azər bir az zəifdir, ona görə onu çox istəyirəm».Hansı oyuncaq çıxsaydı, gərək uşaqlarçün ondan alaydı.Deyirdi: «Hər oyuncaq uşağçün bir kitabdır».Əli deyirdi, yalnız şeirlərini övladlarından çox istəyir.Hətta mən inciyirdim: niyə o belə deyir.Mənə deyirdi ki,Orxanı «Oxu» deyə çağırın, qoy yaxşı oxusun.Paşanın toyunu yaman arzulayardı.Deyirdi: mütləq Xan Şuşinski gətirəcəyəm.Zarafatla deyirdim: «Ay Əli, axı, indi Xan dəbdə de-yil?» Deyirdi: «Xanı özümçün gətirərəm, sizinçün - dəbdə olanı! Yəni Xan da dəbdən düşə bilər?» Ailədə çox uşaq olmasını xoşlayırdı; xüsusən çox qardaşlı ailənin tərəfdarıydı.Deyirdi: bir - birlərinə köməkdilər, arxadılar.

- Elza xanım, yaxın adamlarımızın vəfatının bizi sarsıtmağı bir tərəfə dursun, bəzən biz onlarınölümündən sonra nəyəsə təəssüflənirik.Deyirik: heyif ki, filan vaxt onun arzusunu yerinə yetirmədim, sözünə qulaq asmadım.Siz hansı günə təəssüflənirsiniz? Əlinin hansı istəyinə əməl edə bilməmişiniz...nə zaman ona laqeyd olmuşunuz?..

- Nəinki mən, qohumlarımızın da heç biri Əliyə qarşı elə bir laqeydlik göstərməmişik ki, təəssüflənib deyək: «Əgər filan işi görsəydim, Əli çox yaşardı». Ailə üzvlərimiz məndən də çox Əlinin xatirini istəyirdilər. Bu qədər ki övladlarını istəyirdi, bir dəfə də olsun ata - anamın yanında uşaqları qucağına götürməzdi. Çalışırdı ata - anam olan otaqda çox qalması, bir bəhanə ilə başqa otağa keçsin. Mən də heç vaxt valideynlərimin yanında Əlinin adını çəumirdim. Həmişə belə deyirdim: «onun şeiri», «onun kitabı». Ölümünə bir saat qalmış anam palataya girdi. inanırsız, o ağır vəziyyətdə Əli istədi çarpayı-dan dursun. Ata - anamın yanında Əli məni dindirməyə utanırdı.

Əli heç vaxt nəsihət verməyi xoşlamırdı. istəyirdi adam təbii olsun. Anası ilə birlikdə qalırdı. q. bir dəfə də olsun mənə demirdi ki, anama hörmət et. Anasına da demirdi ki. elzaya hörmət et. Amma anası bilirdi: bu, Əlinin yol-daşdır, ona hər cür hörmət etmək lazımdır. mən də bilirdim: bu - Əlinin anası-dır, müqəddəsdir.

Əlbəttə, Əli ilə mübahisələrimiz də olurdu. Bunsuz ailə həyatı mümkün deyil. Nədən ötrü mübahisə edirdik? Hər yay uşaqları da götürüb istirahətə gedirdik. Əli, meşəsi olan yerlərdə istirahət etməyi xoşlardı. Çünki belə yerlərdə daha çox yaza bilirdi. mən də mübahisə edirdim ki, ay Əli, bir dəfə də istirahətə sərf etdiyini pulları verib evə bir şey ala. Deyirdi: «Qoy uşaqlar dincəlsin-lər. Darıxma, hər şey yaxşı olacaq, amma bircə onda mən olmayacağam. Adam öləndə özüylə əşya, purl aparmır, Elza!» Əli heç vaxt pul hərisi olmayıb.

- Ev işlərində Əli kərim sizə kömək edirdimi? Ailə qayğıları onu əsəbiləşdirirdimi? Əlinin xasiyyətində xoşunuza gəlməyən cəhət var idimi?

- Bunu yazmaq üçün demirəm. Elə - belə, söhbət üçündür. Əlinin xasiyyətində xoşuma gəlməyən cəhət o idi ki... bunu sən özün də bilirsən, Əli ilə yaxın münasibətdə olmusan; bax, Əlinin bu cəhəti bizə çox şeyi haram edirdi. Çox şeyi. Hərdən mübahisə edirdim. Əli əsəbiləşib deyirdi:

- Elza bu sözləri sən mənə deyirsən? Bax, mən də sənə belə danışsam, inciyərsən.

- Bilirdim, Əli məclislərin yaraşığıydı. Heç vaxt məclislərə tək getməzdi. Harda olacağı, nə qədər yubanacağı barədə həmişə evə xəbər verirdi: narahat olmaq. məndən heç nəyi gizlətmirdi.

Əli heç vaxt öz işlərindən ötrü əsəbiləşmirdi. Heç vaxt məni danlamırdı ki, niyə xörək hazır deyil, niyə otaqları yığıdırmayıbsan? Amma mən də bundan sui - istifadə etməzdim. Əli danışmayanda da adamdan soruşur-du. Baxmayanda da adamı görürdü. hamımız ondan çəkinirdik. Elə zəhmli ba-xışları vardı ki... Məni düzgün başa düş: anası da ondan çəkinirdi. Əli heç vaxt hədə - qorxu gəlmirdi, adamla yüksəkdən danışmırdı. biz özümüz hiss edirdik ki, Əli buradadır. Özü evdə olmayanda da zəhmli evdə olurdu...

Onun acığı gəlirdi: ailə üzvlərindən, qohumlardan biri o birisinin arxa-sınca danışa, gileylənə, onu pisləyə. Bir dəfə Əli Göyçaya gedibmiş. Bacısı Əmi-nəgilə də baş çəkir. Əminə gileylənir ki, niyə bizə gəlmirsən, yəqin arvadın qoy-mur, hə? Əli heç bir söz demir. Acıqla bacısına baxır! Sonra Əli bir neçə dəfə də Göyçaya gedir. Heç birisində bacısıgilə getmir. Hər dəfə Əlinin Göyçaya gəldi-yini eşidən Əminə ehtiyat görür ki, indi qardaşı gələcək. Əli isə getmir. Bir dəfə Əli bacısıgilə

baş çəkir.Əminə bu dəfə gileylənmiş.Birinci olaraq soruşur ki, El-za bacıgil necədir? Bu da Əliyə xoş gəlir, bacısını qucaqlayıb öpür.Bunu mənə Əli yox, Əminənin özü danışır.Əlinin bir xüsusiyyəti heç yadımdan çıxmaz.Elə ki, onun yanında ölünün arxasınca danışmışdılar, Əli o dəqiqə həmin adamların sözünü kəsib deyirdi:

- Ondan danışmayın.Axı, o ölüb, sizə cavab verə bilmir.

Ev işlərində Əlinin bir o qədər də səriştəsi yox idi.Əlindən evdarlıq işi gəlmirdi.Təsadüfən,vaxtım olmayanda özü yeməyə bir şey hazırlasaydı, gülə - gülə mənə deyirdi: «Utanma,Elza, gəl sən də ye».Əgər evimizdə başqa adam (qonşu qadınlardan və yaxud rəfiqələrimdən) olsaydı Əli heç vaxt onların gö-zünə görünmək istəməzdi.Nə olur - olsun durub mətbəxə keçməzdi ki, bizi ora-da görə bilər.Vəfatından 7 - 8 ay sonra da səsi qulağımdaydı.Elə bilirdim, mənə çağırır.Həmişə öz otağından mənə səslərdi.Tələsik gedərdim ki, görəsən nə olub.Yavaşcadan deyirdi: «Elza, bir stəkan mənə çay ver».Deyirdim: «Ay Əli, elə çağıranda de ki, mənə bir stəkan çay ver».Deyirdi: «Çay istəməyimi başqası eşitsə, qorxuram o gətirər.Ona görə belə edirəm».

Əgər gecələr işim olsaydı, mən işimi qurtarmamış Əli yatmazdı.Elə bilir-di, tək qalsam, qorxaram.

- Elza xanım, eşitdiyimə görə Əli sizdən kəsəndə, anangilə gedərmiş.Düzdürmü?

- Baxırdı günahın kimdə olmağına.Əli məndən küsməyi bacarmırdı.mən anangilə gedən kimi bir də görürdüm Əli də gəlirdi.Anam heç vaxt ailə söhbətlərimizə qarışmazdı.Bir dəfə Əlidən bərk incimışdim.Onu danışdırmırdım.Kü-süb anangilə getmişdim.bir neçə gün keçmişdi.bir dəfə qapıya bir məktub qoymuşdu: «Sən mənə danışdırmasan, özümü öldürərəm».Qorxdum Əlinin sözündən.Bilirdim o, boş - boşuna danışan deyil.Günah onda olsa da, danışdırdım...

- Əli kərimin çap olunmayan əsərləri qalıbmı?

- Var.Əksəriyyəti yarımçıq qalmış əsərlərdir.Onun Napoleon haqqında yarımçıq poeması qalıb.Şah İsmayıl Xətai haqqında poema yazmaq istəyirdi, o da yarımçıq qalıb.Uşaqlar üçün yarımçıq pyesi var.Amma özümə bir şeyi bağışlamıram ki, Əlinin seçilmiş əsərlərinə onun özünə zəif görünən və heç vaxt kitabına salmaq istəmədiyi şeirləri də daxil etmişəm.Bununçün Əli mənə bağışlamaz.Paşa da buna görə mənimlə mübahisə edir.Amma mən bir şeyi düşünmüşəm: Əlinin özünə zəif görünən şeirləri bəlkə də oxuculara zəif görünmədi...

- Elza xanım,Əli Kərimin hansı şeiri daha çox xoşunuza gəlir? Hansı şeirini oxuyanda kövrəlirsiniz?

- Yadıңызdadırmı Əlinin bu şeiri:

...Nə xoşbəxt imişəm bir zaman, allah,
Xəbərim olmayıb bu səadətdən.
Nə xoşbəxt imişəm, nə xoşbəxt, xoşbəxt!
Bu gün eşitmişəm bunu həsrətdən.

Niyə yazmamışam o zaman, allah,
Əlimə qələm də gəlməyir indi.
De, niyə aradan küləklər əsir?
Aramız, de, niyə belə sərindir?
İçdiyim o su da səadət imiş,
İşə getməyim də, qayıtmağım da.
Ona baxmağım da xəşbəxtlik imiş,
Onu yuxusundan ayılmağım da...

Mən şeiri bütöv demədim, sadəcə olaraq hansı şeir olduğunu xatırlatmaq istəyirdim. Əlinin daha bir şeiri:

Ala gözün gülümsündü,
Alovlandım alovundan.
Sandım ki, göy günəş doğdu
Mavi rəngə girdi cahan.

Ala gözün soyuq baxdı,
Necə deyim bu dərdi mən.
Soyuq mavi baxışından
Elə bil ki, göyərdim mən.

Hər ikisi Əlinin, necə deyərlər, növbəti şeirlərindəndi. Amma, nədənsə, bunlar daha çox yadıma düşür. Səbəbini soruşmayın, deyə bilmərəm.

- Bilirsiniz ki, Elza xanım, böyük türk şairi Nazim Hikmət 14 il həbsxada qalıb. Həbsxanada olarkən arvadı Pirayə xanım Nazimə göndərdiyi məktubların birində yazırdı: «Mən istərdim ki, səndən əvvəl öləm. Ancaq məni torpağa basdırmayın. Yandırın, küllərimi bir şüşə qaba töküb, masanın üstünə qoyun. Beləliklə, daima gözlərinin qabağında olaram. Sonra da sən ölərkən, sən də küllərini mənim külümün üstünə tökərlər, orada birləşərik».

Nazim bu məktubu oxuyarkən çox həyəcanlanır və arvadına yazdığı məktubunda «mən bu qədər gözəl şey oxumamışam» deyir. «İcazə ver, sən bu məktubunu şeirə salım və nəşr ediləcəyi zaman ikimizin imzası ilə nəşr edilsin». Budur, həmin şeirdən bir parça:

Səndən əvvəl ölmək istərəm
Gedənin arxasından gələn
Gedəni tapacaqmı, zənn edirsən?
Mən zənn etmirəm bunu.
Yaxşı olar ki, məni yandırarsan
Otağında sobanın üstünə qoyarsan
İçində bir şüşə qabın,
Qab şüşədən olsun.

Şəffaf, ağ şüşədən olsun
ki, içində məni görə biləsən.
Fədakarlığımı anlayırsan:
Vaz keçdim torpaq olmaqdan,
Vaz keçdim çiçək olmaqdan,
Sənin yanında qalmaq üçün,
Və toz oluram.
Yaşayıram yanında sənin,
Sonra sən də ölincə
yanıma gələrsən,
və orada bərabər yaşayarıq -
Külümün içində külün,
Təki bir israfçı gəlin,
yaxud vəfasız bir nəvə
Bizi oradan atana qədər...

Bütün bunları təsadüfən xatırlamadım. Əli Kərimin kədərli dəqiqələrində onu həyəcanlandıran təsəlli verirdinizmi? Ümumiyyətlə, Əli daha çox nədən kədərlənirdi?

- O nə yaşamışdı ki, nədən də kədərlənəydi? Onun əsəbiləşdiyi vaxtlar olurdu, amma hər xırda şeydən ötrü kədərlənmirdi, gileylənmirdi. O ki qaldı məktubla təsəlliyyət: biz bir - birimizdən uzaqda yaşamamışıq ki, ona məktubla təsəlli verim.

- Elza xanım, bu suala daha ətraflı cavab almaq üçün nə vaxtsa Sizə bir də müraciət etməli olacağam. sizmlm söhbətdə bir neçə dəfə belə bir ifadə işləmişəm: «Əlinin ölümü», «Əli Kərimin vəfatından sonra». Bununçün məni bağışlayın. Özüm də bilmirəm, bu ifadələri necə də soyuqqanlıqla işlətdim. Özü-nüz bilirsiniz ki, Əli kərim haqqında bir neçə çap vərəqi yazım var və mən orada bir dəfə də olsun «ölüm» sözünü Əlinin adıyla yanaşı işlətmirəm. Hər yerdə yazmışam: «Əli Kərimin Göyçaya sonuncu səfərindən sonra». Fikir verirəm, siz söhbətdə Əlinin adını çox az çəkirsiniz. Həmişə deyirsiniz: «o», «onun». Sağlı-ğında olduğu kimi. Oxuculara aydın olsun deyə, bəzi yerlərdə həmin ifadələri «Əli» sözüylə əvəz edəcəyəm...

- Bunula bir şey dəyişilirmi? Əlinin bu misraları yadımdadır mı?

Köçüb getdim bu dünyadan,
Sən ağladın, mən gülmədim.
Sükutuma bir söz dedin -
Aldat görüm ölümü sən.

- Əli Kərimə yazılan oxucu məktubları haqqında nə deyə bilərsiz?

- Demirəm gündə Əliyə qalaq - qalaq məktub gəlirdi. Ona gələn məktub-ları iş yerinə («Azərbaycan» curnalının redaksiyasına) və yaxud Yazıçılar İt-tifaqına

yazırdılar.Əli onların hamısını mənə göstərərdi.Qızlar daha çox yazar-dılar.Əli belə məktubların əksəriyyətini açmamış mənə verərdi ki, qoy onu qıs-qanmayım.Elə bilirdi qızların məktub yazmasını qısqanıram...

Axır vaxtlar özün görürdün ki,Əlinin saçları bərk ağarıb.Zarafatla deyərdim: «Deyəsən, qızlar sənə məktub yazmırlar, ona görə dərd çəkirsən, saç-ların ağarıb?» Əli deyərdi:

- Mənə heç kəs lazım deyil, kimə lazımamsa, o bəyənib.

- Mən istərdim sənın saçların həmişə qara qalsın, qızlar da məktublarını kəsməsinlər.

Əlbəttə, bizim aramızda tam anlaşma vardı.Əli bilirdi, onu yaxşı başa düşürəm.o da zarafat etdiyimi bilirdi.Ona qalsa, mən bilirdim, Əli mənə qədər başqa bir qızı sevib,ona yazdığı şeiri də dəqiq bilirəm. «Pillələrdə» tək məndən yazmayıb, ondan da yazıb.

- Madam ki, söhbətimizdə heç nəyi gizlətmirsiniz və gizlətməmlisiz, onda deyin görüm, Əli Kərimlə şəxsi tanışlığa qədər onun hansı şeirini eşitmişdiniz?

- Heç birini.

- Əli Kərim bir insan kimi hansı xüsusiyyətləri ilə sizə müsbət təsir edib? Siz ona nədə oxşamaq istərdiniz?

-Elə bilmə, Əli həyatda yoxdur deyə onun pis cəhətini görmürəm.Məni bağışlamaz: haqqında həqiqəti deməsəm.Həqiqət odur ki, onun yalnız bir vər-dişi xoşuma gəlmirdi.Qalanlarında isə o özüydü.Bunu dostları da bilir, qo-humları da, qonşular da.Əli utancaq idi, amma haqqını tələb etməyə utanır-dı.Ona pislilik edənlə sərt danışmağı bacarırdı. Bunu mənə özü danışıb.Bir dəfə vəzifəli yazıçılardan bir nəfəri Əli ilə yolda rastlaşır.Bir məsələdən ötrü Əliyə haqsızlıq etdiyinə görə Əli ona salam vermədən yanından ötmək istə-yib.Həmin yazıçı özü Əliyə salam verib.Amma Əli onun salamını götürməyib.

O soruşub:

- Əli, niyə mənım salamımı almırsan?

Əli deyib:

- Əlimdən o gəlir.

İstəyirəm, heç olmasa pula, əşyaya həris olmamaqda, onlara qiymət qoymamaqda Əliyə oxşayım.Buna çalışıram, amma Əliyə oxşamaq mümkün deyil.Məncə, belə xasiyyətli ikinci adam olmaz.Əli təsəlli verməyi bacarırdı.Bir dəfə onun yazıçı dostlarından bir nəfərinin əsərini bərk tənqid etmişdilər.Əli görür ki, dostu yaman fikir çəkir, heç kəsin təsəllisinə qulaq asmır.Əli onu inandırır ki, tənqid onun xeyrinədir.Yazıçı dostu Əliyə demişdi: «Madam ki, sən deyirsən, inanıram».

Əli başqasının dərdini duyan idi.Ənvər Əlibəyli Əlinin xətrini çox istəyirdi.Qonşu idik.Yadıma gəlir,Ənvər Əlibəylinin vafatından sonra Əli onun arvadının gözünə görünməyə utanırdı.Biz bir yerə getməli olanda Əli mənə deyərdi: «Elza, sən qabaqda get, mən də sənə çataram.Şövkət xanım (Ənvər Əlibəylinin həyat yoldaşı) bizi bir yerdə görər, yoldaşı yadına düşər».Evə qayıdanda da Əli başını qaldırmadan həyəətə girərdi ki,eyvanda olan qonşu qadınlar görməsin.Şövkət xanım deyirdi ki, görürdüm,Əli Kərim gəlir çalı-şır-dım gözünə

görünməyim.Pəncərənin qabağında olsaydım, çəkilərdim ki, qoy Əli utanmadan evinə keçə bilsin.

Mütaliə etməyi Əli çox xoşlardı.Xüsusən görkəmli adamların gündəliklərini, onların həyatına aid kitabları daha çox oxuyardı.Mən də vərmiş etmiş-dim: onun oxuduğu kitabların hamısını oxuyardım.Onun oxumaq istədiyini so-nuncu əsər Delakrua haqqında olan kitabdır.Əli kitabı xəstəxanaya apardı, amma heç oxumağa başlamadı da...

- Əli Kərim cavanlara, istedadına inandığı gənclərə çox qayğı ilə yanaşdı.Buna o illərin mətbuat səhifələri də şahiddir.Bununla əlaqədar Sizin yadınızda nələr qalıb?

- Hər şey yadımdadır.Mən çox şairlər tanıyıram Əli onların şeirlərinin çap olunması üçün bəziləri ilə mübahisə də edib.Kimin çap olunmasını ürək-dən istəyirdisə, hamısına kömək etməyə imkan tapıb.Hətta yaxın dostlarının birindən küsmüşdü ki, gənc bir şairin şeirlərini çap etməyi o niyə bu qədər yubandırır.Yadıma gəlir, Camal Yusifoğlu haqqında Əli «Uğurlu yol» yazmışdı.O yazını mən də oxudum və Əli ilə mübahisə elədim.Dedim ki, ay Əli, sən bu oğlanı belə tərif edirsən, yəni o səndən də yaxşı yazır? Bu,olduğu kimi Əlinin sözüdür:

- Elə niyə soruşursan? O məndən cavandır, yaxşı yazmasa - deməli, həyat dayanmışdır.

- Əli kərim uzun müddət «Azərbaycan» curnalının redaksiyasında işləyib.Son vaxtlar işdən çıxması ona necə təsir edirdi?

- Əli redaksiyadan işdən çıxmışdı, amma işsiz qalmamışdı.O, heç vaxt iş axtarmayıb.Curnaldan çıxandan sonra bəziləri onu işləməyə çağırırdılar.Özü də bunu çox incəliklə edirdilər.bilirdilər,Əli işləmək istəmir, ona görə də deyir-dilər: «Gəl bir yerdə işləyək, bizə kömək et».Getmirdi.Çünki Əli evdə də çox işləyirdi.

-Elza xanım,Əli Kərim xəşbəxt taleli şairdir.Buna hamıdan qabaq o özü inanırdı.Yadınızdadırmı. hələ ilk şeirlərinin birində o yazırdı:

Şeirimə, sözümə inanıram ki,
Hər insan könlünə od salacaqdır.
Mən iki gözümə inanıram ki,
Adım günəş kimi ucalacaqdır.

Siz təəssüflənib deyirsiniz: «Əli nə yaşadı ki?!» Yaşamaq üçün çox ömür sürmək vacib deyil.Mən bunu Puşkinə,Lermontova görə demirəm.Bunu Əli Kərim özü də sübut edir.Bəlkə hissə qapılıb deyirəm, amma fikir verin,Əli haq-qında nə qədər yazılıb! İstər Əlinin sağlığında, istərsə də ölümündən sonra onun haqqında nə yazılıbsa, hamısını saxlayıram.Bu yazılardan qalın bir kitab buraxdırmaq olar.Həmin kitabı mən indidən görürəm.Əliyə qarşı olan bu məhəbbət təkə onun yaradıcılığına görə deyil, həm də şəxsiyyətinə, sözün böyük mənasında insanlığına görədir.Yadınıza gəlirmi,Əli kərimin dəfn olunduğu yerin, necə deyərlər, ilk görünüşü?

- Yadımdadır.Demək olar, boş düzənlik idi.Biz hər il Əlinin məzarını ziyarət etməyə gedirik.Dostları, oğlanları ilə birlikdə.İndi orda böyük park sa-lınıb, Əlinin

adına.Dünyanın bu möcüzəsini də gördüm: biz Əlinin məzarına baxmaqla təsəlli tapırıq.Fikirləşirik ki,o burada, bizim yanımızdadır, ürəyi-mizdən keçənləri ona deyə bilərik..Əli də dərdimizə şərik olar, bizə məsləhət verər...

- Keçən ilin yayında biz Əli Kərimin məzarını ziyarətə getmişdik.O vaxtlar Əli kərimin adına olan parka tərəf gedən ümumi yol təmir olunur-du.Təbiidir ki, biz bura necə getməyi kimdənsə soruşmalıydıq.Bir nəfər yaşlı qadına müraciət etdik.O, həyətdə durub bizim maşına tərəf baxırdı.Bağış-lanılmaz səhv etdim, inanmadım ki, bu qadın Əli Kərimi tanıya, ona görə soruşdum ki, «ay xala, burda bir park var, oraya necə getmək olar?» «Əli Kərim parkı?» - deyə o qadın bir qədər bizə tərəf irəlilədi və parkın səmtini göstərdi.Qadın ayaqyalın idi.Dostlarımı bilmirəm, amma mən onun toz - torpağa bulaşmış ayaqlarını öpmək istəyirdim ki, onlar Əli Kərimə tərəf irəliləyir! Bu qadının əllərini öpmək istəyirdim: onlar Əli Kərimə tərəf gedən yolu göstərir! Mən orcinallıq edib demədim «Əli Kərimə tərəf gedən yol».Mən istərdim, Göyçayın müxtəlif yerlərində Əli Kərimin məzarının yerini göstərən işarələr vurulsun.Amma yazılmasın: «Əli Kərimin məzarına gedən yol».Yazıl-sın: «Əli Kərimin yanına gedən yol».

Biz Əli kərimin məzarını ziyarət edəndə onun qəbirüstü abidəsi tam hazır deyildi, ustalar hələ işləyirdilər.Əli Kərimin taxtadan düzəldilmiş köhnə başda-şı da əvvəlki yerindən çıxardılıb bir tərəfə qoyulmuşdu.Orada alt - alta bu sözlər yazılmışdı: «Vəfatı.Əli Kərim.1932.2.VÜİ.69».Çoxdan gözləyirdim ki, bu başdaşı dəyişdiriləcək.Çünki Əli Kərimin qəbirüstü abidəsi haqqında gedən rəsmi və qeyri - rəsmi söhbətlərdən xəbərim vardı.Təbiidir, mən Əlinin başda-şına adi taxta kimi baxmırdım.Çünki orada Əli Kərim sözü yazılmışdı.Eşitmiş olarsınız, vaxtilə Puşkinin də başdaşı adi taxtadan imiş və orada Puşkinin dostu A.Turgenev karandaşla belə yazmışdı: «Sverşilas».Elza xanım, Əli Kəri-min həyat yoldaşı olmaq nə qədər böyük xoşbəxtlikdirsə, onu itirmək də bir o qədər ağırdır.Mən dedim «itirmək» və dediyimə görə peşman oldum.Həmişə yad edilən adam axı necə yaşamaya bilər?..

- Əlinin belə misraları var: «Hər yol gözlərinin yanından keçir, Bəlkə işıqlandı təbəssümündən».İndi mənimçün hər yol...Əlinin məzarının yanından keçir.Vəfatından sonra iki ilə yaxın qara paltar geydim.Bir dəfə Paşa ağır xəstələnmişdi.Qorxurdum qara paltardan.Anam da məni danladı ki, niyə qara paltar geyib, oğlanlarını da kədərləndirirsən.Söz verdim ki, Paşa sağalsın, qara paltarımı çıxararam.Elə də etdim.Bir tərəfdən də, madam Əlinin əsərləri yaşa-yır, deməli, özü də sağdır, yaşayır.Yaşayan adma, axı, yas saxlamazlar.

- Əli Kərimin qəbirüstü abidəsində onun hansı şeirini yazdırmaq istərdiniz?
- Bu haqda qəti qərara gələ bilmirəm.
- Bəlkə, bu misraları yazdırarsınız:

Baxsan bu dünyanın ha tərəfinə
Bir yerdə qəbrim var, on yerdə sağam.
Göy uçsa, yer qopsa,ölmərəm, yenə,
Hələ neçə dəfə doğulacağam.

- Yox, daha nikbin şeir lazımdır.

- Elza xanım, mənə, Əli Kərimin yaradacalağandan istədiyiniz misraları onun abidəsinə yazdırı bilərsiniz. Siz, adı şeirlər arasından ən yaxşısını axtarırsınız, gözəl şeirlər içərisindən ən adisini axtarırsınız. Üzr istəyirəm, elə bil siz istədiyiniz şeiri dəqiq tapa bilsəniz, Əli Kərimə yaxşı imtahan verəcək-siniz. Bütün bunlar Əli Kərimin yaradıcılığı kimi, özü kimi, məhəbbəti kimi təbiidir. Bizi Əlinin ölümü kədərləndirirsə, onun ölməzliyi, əbədiliyi də təsəlli verir. Gizlətmirəm, əvvəlcə elə bilirdim, Əli Kərim haqqında hər şeyi bilirəm. onu öyrənmək üçün heç kəsə müraciət etməyə ehtiyacım yoxdur. Necə də yanılırmışam!

- Üzr istəyirəm, Elza xanım, sizinlə söhbət üçün özlüyümdə yarım saat vaxt ayırmışdım. Elə bilirdim, bizim heç birimizin əsəbləri bu gərginliyə uzun müddət dözə bilməz. Budur, bir neçə dəfədir sizinlə söhbət edirik, amma Əlidən ayrılı bilmirik. Bu bir neçə gündə mənə aydın oldu ki, bir oxucu kimi Əli kərimin qarşısında hələ nə qədər borcum varmış! Hiss etdim ki, onun haqqında bəzi şeyləri bilmədən, bu neçə vaxt qələm çalmağa haqqım yoxmuş! Onun ömrünün bəzi anlarını bilmədən, öyrənmədən mənim sevgim, şübhəsiz yarımçıq qalardı.

- Fərz edək, Əli kərim haqqında heç bir şey bilmirəm, amma çox şey öyrənmək istəyirəm. Bunun üçün kimlərlə görüşsəm yaxşıdır? Başqa sözlə de-sək, Əli Kərim kimlərlə daha çox yaxınlıq, dostluq edirdi?

- Kim sənə desə Əli ilə yaxınlıq etmişəm, dost olmuşam, inan. Amma onun bir xasiyyəti vardı: hər adamla dostluq etmirdi, hər adamı evinə gətirmirdi. Hansı dostundan incisəydi, bir də onunla yaxınlıq etməzdi.

- Madam, söhbət Əlinin dostlarından düşdü, ondan sonra işiniz dara düşəndə gözləriniz kimi axtarır? Harayınıza kim çatır?

Kövrəlir. Ürəyində bəlkə də məni qınayır ki, bu nə naşı sualdır verdin?

- Gözlərim də, ürəyim də hələ onu axtarır. Amma bir də görürəm... dos-tları harayıma çatdılar: Altay Məmmədov, Fikrət Qoca... Sən təsəvvürünə gətirməzsən kişisiz evin qayğılarını. Bəzən asan iş də adama çətin görünür. Bə-ziləri bəlkə də belə şeyləri demək istəməzlər. Amma niyə də deməyəsən? Mə-nim xəbərim olmur, bir də görürəm Altay Məmmədov uşaqlara paltar alır. İna-nın, söhbət puldan, əşyadan getmir. Mənimçün təsəllidir ki, Əlinin dostları var. Dost, adama ölümündən sonra daha çox lazım olurmuş!..

...Üzünü yana çevirir ki, göz yaşlarını görməyim. Elə bil Əli Kərimin misrası haray qoparır: «Qayt, sahmana sal bu kainatı!»

«GEDƏRƏM... DÖNƏRƏM YENƏ DƏ GERİ...»

Elə bilirdim Əli Kərim haqqında heç kəsdən bir söz soruşmağa ehtiyacım yoxdur. Onunla tanış olduğum üç ildə həyatına aid nə lazımdırsa, hamısını bilirəm. Necə də yanılırmışam! Elza xanımla söhbət etdiyim btr neçə gün ərzində səhvimi anladım. Anladım ki, on il Əli kərimlə ömür - gün yoldaşı olmuş bir adamın məndən də çox deməyə sözü var! Sevinirdim: Elza xanım Əlini duya bilib, tanıya bilib. Üzr istəyirəm, mən başqa bir qadının Əli Kərimi belə duya bilməsini

təsəvvürümə gətirə bilmirəm. Belə bir qadının ola biləcəyi-nə inanmıram! Elza xanımın söhbətləri mənə niyə xoş gəlirdi?! Ona görə ki, o, bu söhbətlərində özünü «gizlətməyi» bacarırdı. Onun məqsədi (əlbəttə, bu ilk növbədə mənim məqsədim idi) öz dedikləri ilə yox, Əli Kərimin dedikləri ilə məni tanış etmək idi.

Eşitmişdim, Elza xanım vaxtilə şeir yazıb. Amma ilk söhbətimizdə bunu boynuna almadı. Sonrakı söhbətlərimizdə isə etiraf etsə də, bu haqda yazmağı-mı «eyib» bildi. Əli kərim haqqında nə qədər çox şey öyrənirdimsə, bir o qədər də həyatın və həyatımın qədrini bilirdim. Mənə elə gəlirdi, Əli haqqında nə qədər çox şey öyrənirəm, bir o qədər ona yaxınlaşıram! Elə bilirəm, Elza xanımla söhbət etdikcə, Əli kərimi öyrəndikcə yol gedirəm. Bu yol, Əli Kərimin həyatını tam öyrənməyincə qurtarmayacaq. Onun haqqında hər şeyi öyrəndikdən sonra bu yol qurtaracaq və nəhayət, mən Əli Kərimlə görüşəcəm, onunla üzbəüz dayanacağam. Uzun müddət ayrıldıqdan sonra biz... ilk dəfə üz - üzə dayanacağıq!

Elza xanıma qəribə bir sual verdim:

- Elza xanım, fərz edək, Əli Kərim sağdır, ona nə deyərdiniz, nə məsləhət görərdiniz? Yəqin ki, onun öz sözünü yada salardınız: «Canınızın qədrini bi-lin».

- Ona heç bir şey deməzdim. Bir dəfə oğlanlarına baxmaq onunçün hər sözdən, məsləhətdən qiymətli olardı.

- Elza xanım, ilk söhbətimizdən bir neçə ay keçir. Bu vaxt bizə dincəlməkdən ötrü yox, yenidən ehtiyac duyub söhbətə qayıtmaq üçün lazım idi. Təbiidir, bu vaxt ərzində hər ikimiz Əli Kərimlə təkliddə «görüşüb», «söhbət etmişik». Gizlətmirəm, hər gün sizinlə görüşüb heç olmasa Əli haqqında bir söz eşitmək istərdim. Məncə, Sizin Əli haqqında söhbətiniz heç vaxt qurtarmaz.

... Elza xanım, Əli kərimin sizə verdiyi hədiyyələrdən, yadigarlardan və yaxud onun özünə verilmiş hədiyyələrdən hansı sizə daha çox əzizdir?

- Əli əşyabaz deyildi. Ora yazmaq üçün demirəm, elə söhbət edirəm ki, düzgün təsəvvürün olsun. Bir dəfə Rəsul Rza ona xaricdən gətirdiyi bir qalstuk bağışlamışdı. Çox bahalı qalstuk idi, amma Əli özü də bilmirdi onu harda iti-rib. Bu, bağışlayan adama yox, əşyaya etinasızlıqdan irəli gəlir. Bunu sənə bir neçə ay bundan qabaqkı söhbətimizdə də demişəm. Əli gəzməyi çox xoşlardı. Yessentukidə aldığı dolça və bir piyalə həmişə əziz bir yadigar kimi gözü-müzün qabağındadır. Piyalədə həmişə çay içərdi. Sonuncu dəfə şərab içib, bir az piyalədə artığı qalıb və şərab orada quruyub. Yumamışdıq. İndi də eləcə qalır. Yumayacağam...

Əli bütün bayramlarda bizə hədiyyə alardı. Biz də onu ad günündə hədiy-yə ilə təbrik edirdik. Anam ona paltar almağı xoşlardı. Bir dəfə anam mağazaya girib görür ki, yaxşı kişi köynəkləri satırlar. Növbəyə dayanır, birini Əli üçün alsın. Birdən yadına düşür ki, axı Əli... vəfat edib. Özünü saxlaya bilməyib ağlayır. Sonra da bunu bilə - bilə Əlinin ölçüsündə köynək alır ki, qoy heç olmasa Paşa geyinsin. Anam deyir: «Evdə krandan su axır, elə bilirəm, «Əli», «Əli» deyə çağırır».

- Siz mənim bir sualımı qabaqladınız. Amma danışdığımız hadisə Sizinlə əlaqədar baş vermədiyinə görə sualımı verməkdən çəkinmirəm. Üzr istəyirəm, Əlinin ölümünü unutduğunuz dəqiqələr olubmu? Bəlkə onu çağırırsınız, ona bir söz demək istəmişiniz və yaxud onunçün bir şey almırsınız? Belə hallar, məncə,

təbiidir. Dostoyevskinin arvadı, əri vəfat etdikdən sonra təxminən iki ay anlaşılmaz hallar keçirmiş. O, evə tələsirmiş ki, yeməkdən ötrü əri çox gözləməsin. Onunçün şirniyyat almış; bir təzə xəbər eşidən kimi istəyirmiş ərinə çatdırsın, lakin bir dəqiqədən sonra yadına düşürmüş ki, əri vəfat edib...

- Mən elə hal keçirməmişəm, amma həmişə işim dara düşəndə onun yeri görünüb. Tez - tez yuxuma girir. Həmişə də sağlığında olduğu kimi, həyatda necə varda, eləcə. mən son dəqiqələrdə onun nə demək istədiyini soruşmamı-şam. Bu mənə həmişə əziyyət verir. Axı, mən onun ölə biləcəyinə inanmırdım! Elə bilirdim, adam ölmək üçün qocalmalıdır. Özü də axı, mən necə barışa bilər-dim ki, onun son dəqiqələridir! Bəxtiyar Vahabzadə deyir ki, bir dəfə Əlini yolda görüb, hiss edib ki, «Əli... gedir». Amma mən bunu hiss etmirdim. Əlinin vəfatını Altay Məmmədova xəbər veriblər, inanmayıb. Elə bilib bunu Əlini, yaxud Altayı istəməyənlər qəsdən belə deyirlər. Ehtiyat üçün özüylə bir az da pul götürüb Bakıya gəlib. Deyib ki, əgər yalan olsa, pulu paylayar qabağına çıxan admlara. Evə gəlməmişdən qabaq qəzet alıb: bilib ki, xəbər düz olsa, qəzetlər nekroloq verəcək...

Bir dəfə Əlini yuxuda gördüm. Gördüm ki, Kislovodskda dincəlirik; İsmayıl Şıxlı, Əliağa Kürçaylı da buradadırlar. Əslində, heç İsmayıl Şıxlı bizim evə gəlib - gedən deyildi. Deyirəm, ay Əli, axı mən səndən heç nə soruşma-mışam. Nə deyərdin? Əli deyir: «Nə deyəcəyəm, Orxandan muğayat ol, dərəcə gedəndə yaxşı geyindir, qoy soyuq dəyməsin». Axı, Əli başqa nə deyərdi? O, nə özü nəsihət verməyi xoşlardı, nə də ona nəsihət verilməsini. Kassa da da pulu yox idi ki, desin: yarısı sənin, yarısı da filankəsin. Bir də sənə bir söz deyim. Adam bir əzizini itirəndə, onun pis gününə də həsrət çəkir. Elə Əlinin şeirində də bu var:

İçdiyim o su da səadət imiş,
İşə getməyim də, qayıtmağım da.

- Əli Kərimlə bağlı elə hadisə, epizod varmı, Siz onu başqalarına da çatdırmaq istərdiniz. İstərdiniz ki, bu haqda onun dostları, oxucuları da bilsin? Bəlkə bu haqda soruşmağı unutmuşam?

- Əli. Gözdən qaçan adam idi. Bunu onun dostları yaxşı bilir. Ağillı qadın ərinin yaxşı və yaxud pis xüsusiyyətlərini car çəkməməlidir. Bunun başqaları üçün heç bir xeyri yoxdur. Bilirsən, Əli nə vaxt çox sevinərdi? Təzə şeiri olanda. Ailəmiz də buna sevinərdi. Evə qonaq gələndə Əlinin təzə şeiri olsaydı, mütləq onunçün oxuyardı. Bu, bizim ən böyük sevincimiz idi.

Əlinin yaxşılıq etdiyi adamlara, onun dostlarına indi bir pislik edəndə, elə bilirəm Əliyə pislik edir; kədərlənirəm, əsəbiləşirəm. Bu, Əlinin öz yolu, öz tərbiyəsidir, biz gedirik.

- Oğulları Əlini soruşublarmı? Nə cavab vermisiniz?

- ...Paşa ilə Azər hər şeyi başa düşürdülər, amma Orxan təxminən beş yaşına qədər elə bilib ki, atası işdədir. Özümüz ona belə deyirdik. Uşaqlar tez - tez Əlinin şəkillərinə baxırdılar. Rəfiqələrimdən biri dedi ki, Əlinin şəkillərini yığıb gizlədim, bəlkə onda unudurlar. Amma belə etmədim, qoy heç olmasa şəkillərinə doyunca baxsınlar! Bir dəfə azər orxanı vurdu, Orxan ağlaya - ağlaya qaçıb Əlinin böyük

şəklini götürdü və dedi: «Dədəsi, qoyma, Azər məni döyür». Bunu mən özüm görmüşəm!..

Orxan həmişə məndən tələb edirdi, onu iş yerimə aparım. Heç ağıma da gəlmirdi, nə üçün iş yerimə getmək istəyir. bir dəfə özümlə onu işə apardım. iş yoldaşlarım onu əyləndirmək istəyirdilər. Orxan isə otağa diqqətlə baxdı və pərt halda keçib stullardan birində oturdu. Heç bir söz demədən başını aşağı salıb barmaqları ilə «söhbət etməyə» başladı. Gördüm, uşaq özündə deyil, bu qədər adamın heç birisinə məhəl qoymur. Dedim, Orxan, sənə nə oldu, o nə ca-vab versə yaxşıdır. «Bəs siz deyirdiz atam işdədir. Hanı atam?» Mən nə cavab verməliydim? Bilirsiniz, adama əl, ayaq, göz necə lazımdırsa, ata da elə lazımdır. Lap istəyirsən qabağında qırx nəfər qulluqçu işləyə, yenə də atanın yeri görünür. Ata ona görə lazım deyil ki, uşaqları ac qalmasın... Sən həyatın qarşısında gücsüz olanda atanın yeri görünür...

Orxan bağçaya gedirdi. Bir dəf müəlliməsi bir kişini ona göstərib deyir ki, Orxan, odur, atan gəlir. Müəllimə bilmirmiş ki, Orxanın atası vəfat edib. orxan da yüyürüb həmin kişinin üstünə. Kişi məcbur olub ki, uşağa bildirsən: onun atası deyil. Orxan başlayıb ağlamağa. Yaxşı ki, elə bu vaxt Or-xanın xalası bağçaya gəlib ki, onu evə aparsın. Bunu mənə orxan özü dedi. Am-ma kişinin nə etdiyini demədi, ağladı. Mən də soruşmadım.

Bir dəfə mən Orxana yarızarafat, yarı ciddi demişdim ki, o mənim iş yoldaşım Solmaz xanıma oxşayır. orxan solmaz xanımı gördükdən sonra məndən soruşdu: «Ana, atam da Solmaz xalaya oxşayırdı?» Uşaq atasına oxşar adam axtarırdı...

Həmişə Əli haqqında veriliş olanda uşaqlar diqqətlə üzümə baxırdılar, görsünlər nə edəcəyəm. Axı, mən onların yanında ağlamamalıyam...

- Əli kərimlə bağlı yerlərdən qaçırsınızmı? Yoxsa o yerlərə qayıtmaq istə-yirsiniz?
- Onunla çox yerlərdə olmuşuq. Bir də həmin yerlərə qayıtmaq istəmirəm. Uşaqlar o yerlərə baxmaq istəyiblər. Bir dəfə Yessentukidə dincəlir-dik. Bir kişi atla çınqıl aparırdı. Necə oldusa, araba çayda batdı; kişi çətinlik çəkirdi çıxartmağa. Əli tez qaçıb suya girdi, kişinin köməyi olmadan atı sudan çıxartdı. Axı, Əlinin atası at minən olub. atı çıxaranda Əlinin ayağını nə isə bərk kəsmişdi, qanı axırdı. indi də uşaqların yadına düşür: ataları kişiyə necə kömək etdi.

- Elza xanım. Əli kərimin hansı adəti, vər dişi daha çox yadınızda qalıb?

- Əli tez - tez saçına əl çəkirdi. Paşada da elə xasiyyət var. Bir dəfə bir tanışımız xəstəxanada Paşanın saçını sığalladığını görür. (Atasının vəfatından sonra Paşa xəstəxanada yatdı.) Həmin tanışımız özünü saxlaya bilməyib ağlayır: Paşa eynilə atası kimi saçını sığallayırmış. Əli işləyəndə papirosu çox çəkirdi, amma axıra qədər papiros çəkməyi əməlli - başlı öyrənə bilmədi. Qə-ribə görünən xasiyyəti də vardı: ərimiş yağlı içməyi xoşlardı... Amma sənə bir söz deyim: Əli adətinin qulu deyildi, ağasıydı. istəyəndə onu dəyişə də bilir-di. Məsələn, Əli bir yerə istirahətə gedəndə çalışırdı ki, orda içməsin. Ancaq yazmaqla məşğul olurdu.

- Elza xanım, Əli kərim haqqında Sizmlə ilk söhbətimizdən təxminən iki ay keçib. Təbiidir, bu vaxt ərzində həm yeni suallar yaranıb, həm də bəzi cavablarınızı

«DEMƏ Kİ, DƏRDİMİ ÇƏKƏN YOXUMDUR...»

Onun adına ilk dəfə Əli Kərimin şeirində rast gəlmişəm.Əlinin vəfatından bir neçə il keçmişdi.Novosibirsk şəhərindən gələn şairlərlə Əli kərimin ata yurduna - Göyçaya getmişdik.Həmin gün Göyçayda çıxan «Yeni həyat» qəzeti Əli Kərimin bir qəzəlini və bir də «Yoxumdur» adlı şeirini dərc etmiş-di.O vaxta qədər Əlinin bu şeiri ilə tanış deyildim.Şeirdə belə bir bənd vardı:

Ay qız, ilhamımı səndən almışam,
Kədər güc etdikcə qıyaya çalmışam.
Arifi, Əlini dərdə salmışam,
Demə ki, dərdimi çəkən yoxumdur.

Sonralar bir dəfə də Arif adına rast gəldim.Nədənsə,buna əhəmiyyət vermədim.Amma elə ki, Əli Kərimin həyat yoldaşı Elza xanım mənə məsləhət gördü,Əlinin dostu arif Sultanovla görüşüm, o gündən arifi görmək arzusuna düşdüm.

Günlərin birində Arifə zəng vurdum, görüşmək istədiyimi bildirdim.İki gündən sonra onun iş yerində görüşməliydik.bir - birimizi görmədiyimizdən, mən soruşdum ki, «Arif müəlli, bəs sizi necə tanımalıyam?»

- Məni tapmaq, tanımaq çətin deyil.

Sonradan özümü çox danladım: niyə soruşdum ki, onu necə tanımalıyam.Axı, Əli Kərimin dostunun görüşünə gedirdim.Onun kiçik bir hərəkətin-də, sifətinin adi bir cizgisində Əli Kərimə olan məhəbbəti axtarmalıyım.

Əli Kərimə olan məhəbbət - mənim bələdçim olmalı idi, mən soruşmalıyım: «Siz Arif Sultanovsunuzmu?»

Arif Sultanov Azərbaycan Dəmir Yolu İdarəsində çalışır.Həmin gün kabinetində təmir işi aparılırdı.Başqa otaqda söhbət etməyə isə mən razı olmadım.Çünki istəmirdim Əli Kərim haqqındakı söhbətimizdən hələlik başqaları da xəbər tutsun.Özü də adətimdir: başqasının iştirak etdiyi otaqda Əli Kərimdən danışa bilmirəm.

«Sən Əlinin adını çəkib məni dərdə salmısan» - bu, Arifin mənə dediyi ilk söz oldu.Parkda oturub söhbət edirdik.(Heç ağıma da gəlmirdi ki, bir vaxtlar Əli Kərimlə arif bir neçə addım «bizdən aralı» yerdə durub...kimisə gözləyirmişlər.) Arif Sultanov üçün hazırladığım suallara hələlik müraciət etməirdim.Arif mənim bir xahişimə, şərtimə əməl edib sual gözləmədən Əli Kərim haqqında danışdı:

- Əvvəlcə ayrı - ayrı məktəblərdə oxumuşuq.Əli 4, mən 1 nömrəli məktəbdə.məktəblər bir - birinə çox yaxın idi.Deyəsən, beşinci sinifdən bir yerdə

oxumağa başladıq. Atalarımız dost olublar. Necə dost olublar? Əlinin atası arabacı idi, mağazaya çörək daşıyırdı. Mənim atam da mağazada işləyir-di. Atalarımızı işləri dostlaşdırmamışdı, Əli Kərimin atası Paşa kişinin düzlüyü, saflığı, mərdliyi dostlaşdırmışdı. atam deyirdi: «Paşa kişi gətirən çörək düz olar: onu çəkmək, saymaq lazım deyil». Sonra mənim atam müharibədə həlak oldu. Paşa kişi atam haqqında çoxlu xatirə danışardı.

Arif, Əli Kərimin atası haqqında daha nələr danışacaqdı, əgər ondan «arifi, Əlini dərdə salmışam» misralı şeirin izahını xahiş etməsəydim. Axı mə-həbbət şeirlərində, adətən, şairlər təkcə öz adlarını çəkirlər. Şairin, dostunun adını öz adından da əvvəl şeirinə salması nə ilə əlaqədardır? Arif bunu belə izah etdi:

- Bir qız vardı, Əli onu bərk sevirdi. Əlinin ilk məhəbbətiydi. Qız isə Əlini yox, başqasını sevirdi. Ona görə yox ki, Əli qızın məhəbbətinə layiq deyil-di. Mən sənə düzünü deyəcəyəm. Ona görə ki, Əligilin ailəsi bir qədər ehtiyac içində yaşayırdı, o qədər sən deyən... firavan dolanmırdılar. Atalaryaxşı deyiblər ki, kasıb həmişə comərd olar. Əlinin xatirinə o qızın əziyyətini mən çox çəkmişəm. Qızın hər günü haqqında Əliyə hesabat vermişəm. Qızın sevdiyi «başqa» oğlana əməlli - başlı rəqib kəsilmişəm. Ürəyimdə onu hədələmişəm, məzəmmət eləmişəm: «Axı, sən o qızı niyə sevirsən, bilmirsən onu Əli sevir?!» Əli ilə şaxtada, yağışda durub o qızı izləmişik, amma yaxınlaşıb bir söz deməmişik. İnanırsan, Əli axıra qədər ona bir söz demədi. Çünki Əlidə olan abır - həya heç kəsdə yox idi!

Qız tramvayın birinci vaqonuna minəndə, Əli ilə mən ikinci vaqona minərdik. Əli çalışardı qızın gözünə görünməsin, amma özü onu görsün. Vəziyyət elə gətirmişdi, Əliyə nisbətən qız mənə tez - tez rast gəlirdi. Çünki Əli Teatr İnstitutunda oxuyurdu, qız isə mənimlə birlikdə başqa bir institutda. Ona görə də mənim vəzifəm idi: hər gün qızı görməyim barədə Əliyə hesabat verim. Hesabatı da yaman sərt qəbul edirdi: qızı saat neçədə gördün, hansı paltardaydı, bufetə girib nə aldı, sənə necə salam verdi?... Hərdən Əli mənə əsəbiləşərdi, elə bilirdi ona düzgün məlumat vermərəm. Bilirsən, Əli niyə belə edirdi? Qız bilirdi: mən Əlinin yaxın dostuyam. Qızın mənim salamımı necə alması Əliyə təsəlli idi. Əliyə elə gəlirdi, əgər qız mənim salamıma mehribanlıqla cavab veribsə, bu, Əli üçün heç olmasa bir addım irəlidir! Bu məhəbbət Əliyə nə verdi? Gözəl şeirlər! Mən danışdıqlarımı Əli şeirlərində çoxdan deyib. Bax, qız Əlini yox, başqasını sevirdi. Əli bu haqda «İki sevgi» şeirini yazıb. bu misralara fikir ver:

...Mənsə səni sevirəm
Susuzluğun od vurub köz kimi yandırdığı
dodaq su sevən kimi.
O isə səni sevir,
rahatca bardaş qurub,
Kabab üstdən sərin su pis olmaz deyən kimi.

.....
Mənsə səni sevirəm
iynənin ucu boyda
İşığa həsrət qalan göz işıq sevən kimi.

O isə səni sevir,
Bir şən mağarda, toyda,
İşıqlardan yaranmış yaraşlıq sevən kimi.

Əlinin yenə də bu məhəbbətə aid şeirləri var. «Sevgilim» şeirindən bir bənd:
Əzəl gündən aşıqiyəm gözünün,
Ay qaradır yanında tər üzünün.
Bəzəyinə uyma əğyar sözünün,
Gör o hara, gör mən hara, sevgilim!

Əlinin o qızı necə sevməsi, yolunun üstündə durub onu gözləməsi, qızın isə onu sevməməsi - hamısı, hamısı onun şeirlərində əksini tapıb. Qız Əlini sevməsə də Əli onu unutmurdu. Əli Moskvada oxuyanda da o qızdan bizim vasitəməzlə xəbər tuturdu. Biz hər məktubumuzda gərək o qız haqqında Əliyə 2- 3 vərəq yazaydıq. Bu da Əlini qane etmirdi! Bizdən küsürdü ki, az yazırıq. Əli deyirdi ki, özünüzü çox yazmaqda sınayın, o qız haqqında nə qədər bacarırsınız, çox yazın. mən sizə məktub yazmayanda gözləməyin, o qız haqqında ətraflı məktub yazın. Gileylənərdi: «İki - üç vərəq nədir ki?» Əlbəttə, biz istə-yirdik, Əli o qızı unutsun, amma Əlinin məhəbbəti bizdən güclü idi! Yazıçı Əli Səmədov da Əlinin yaxın dostu olub. Əli Kərimə yazdığı məktublardan birində şeirlə işarə edib ki, o qızı unutsun. bir misrası yadımdadır: «Unutdum hər şeyi, unutdum yarı».

Əli Kərim də belə cavab verib:

Bu yerdə hər şeyi, sevimli yarı,
Səməd unutsa da, mən unutmam.

Yaxşı olardı, bu haqda sən Əli Səmədovla söhbət edəsən o, daha ətraflı cavab verər. mütləq onunla söhbət et...

Əlbəttə, Arif Sultanova deməmişdim ki, Əli Kərimlə onun ömrünün son illərində mən də dostluq etmişəm. Məncə, Əli Kərimlə yaxınlığımı əvvəlcədən desəydim, söhbətimiz maraqsız olardı: Arif çox şeyi danışmayacaqdı, ehtiyat edəcəkdə ki, onun dediklərini mən də bilirəm. Yəqin elə buna görə idi Arif mənə müraciətlə soruşdu: «Əlini görmüşdüz?» - «Belə də, sizə necə deyim?» - deyə Əli ilə tanışlığımı Arifə sonra bildirmək istədim. Arif söhbətini davam etdirdi:

- Əli yaman zarafatçıdır. Elə bu zarafatlarına görə ondan əl götürməmişdim. Özümün ayrıca otağım vardı, amma Əlinin yanından əl çəkmirdim. Əlini belinə qoyub zarafatla deyirdi: «Ay Arif, axı «Moskviç» nədir ki, adam on-dan qorxub qaçsın! Vallah mənə ar gəlir «Mosviç»in qabağından qaçmaq»...

Əli Kərim hələ orta məktəbdən idmanla məşğul olurdu. Yarışlarda iştirak etmirdi (yalnız öz sağlamlığı üçün məşğul olurdu). mən də ona oxşamaq istəyirdim. Təkcə mənə yox, Əli başqalarına da təsir etmişdi. Əli əsasən ağırlıq qaldırmaqla məşğul olurdu. O vaxtlar Göyçayda bunun üçün bir o qədər şərait yox idi. bir də görürdün Əli daşdan, kəsəkdən özü üçün daş düzəldib. Bakıya gələndən sonra da idmanla məşğul olurdu. Əli iki pudluq daşı yuxarı atıb sinə-sini verərdi

altına.Əli mənə deyirdi: «Bədənimin harasına istəyirsən yumruqla vur, gör heç qırışacağam?»amma mən ona qıymırdım.Əli qollarının əzələlərini bizə göstərüb fəxr edərdi.Bir dəfə İskəndər dedi ki, ay Əli, bax, gör, mənim boynumda iki qat var.Əli də İskəndərin boynuna baxıb zarafatla dedi: «Sənin boynunda qat yoxdur, qırıq, var.Özü də iki deyil,əlli dənə qırıqdır.Qat mənim boynumdakına deyərlər!»

Əli peşəkar idmançı olmadığına həmişə heyfslənərdi.Oğlu Paşanı da idmana həvəsləndirirdi.Deyirdi: «Paşanı idmançı edəcəyəm.Çarpayıda güləşirik, qollarını bir qədər açmışam.Amma Paşa zəifdir, mənə oxşamayıb».Mən də Əliyə baxıb daş qaldırmaqla məşğul olurdum.Mən otağa girən kimi Əli zara-fatla deyirdi: «Hə, indi yenə də koplayacaq ki, bu qədər «rıvok» elədim, bu qədər «tolçok» elədim.Ədə, bizi biabır eləmə».Fikrət Mirzəyev vardı, indi Mingəçevirdə idman müəllimidir.Əli ona deyirdi: «Hamınızın qaldırdığını bir yerə yığıb tək qaldıraram.Siz də adınızı idmançı qoymusunuz?» Çimərlikdə olanda Əli bir əli üstündə xeyli dayanardı.Hər dəfə idmanda bizimçün bir «yenilik» göstərərdi.

Füzulinin belə bir beyti var:

Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var,

Aşiqi - sadıq mənəm,Məcnunun ancaq adı var.

Əli Kərim isə zarafatla belə deyirdi:

Məndə novakdan* füzun daş qaldırmaq istedadı var,

Daş qaldıran mənəm, Novakın ancaq adı var.

Əli Teatr institutunun yataqxanasında qalırdı.Əl çəkmirdim ondan.Hət-ta bəzi tanışlar mənə deyirdilər ki, «əl çək ondan, mane olma, qoy şeirini yazsın».Məni başqalarının dediyi söz maraqlandırmırdı.Bilirdim ki, Əli də mənsiz darıxacaq.Neçə illərdir bir - birimizə alışmışıq.Hələ Göyçayda orta məktəbdə oxuyanda bir - birimizin yeməyinə də şerik çıxardıq.Bir - birimizdən ayrılmaq istəməzdik, çox vaxt bir yerdə də yatardıq.Bu vərdişimizi Bakıda da tərgitmə-dik.Əli yataqxanada qalanda mən ayrıca otaq kirayəyə götürmüşdüm.Am-ma demək olar həmişə Əlinin otağında olardım.Əli mənə tapşırıq vermişdi: həmişə çarpayısının başından ağ kağız asardım.Tələbə yoldaşlarına mane olmasın deyə Əli gecələr qaranlıqda durub həmin kağıza şeir yazardı.Mənə bərk - bərk tapşırmışdı ki, kağızları tez - tez dəyişim; özü də onları itirməyim, səliqə ilə bir yerə yığım.Bir dəfə necə olmuşdusa kağızı dəyişməyi unutmuş-dum.Əli də gecə durub şeirinin üstündən başqa bir şeir yazmışdı.Misralar bir - birinin üstünə düşmüşdü.Əli mənə dedi: «Burda yaxşı ideya vardı, niyə kağızı dəyişməmişən?» Söz verdim ki, bir də belə diqqətsizlik etmərəm...

Əlidən əl çəkməzdim, deyərdim dünən nə yazmışsan, oxu.Belə deyərdim ki, qoy çox yazsın.Ondan çox şey tələb edərdim.Əli deyirdi: «Ədə,əl çək mən-dən.Hələ heç nə yoxumdur.Beynimdə çox planlarım var, mənə imkan ver, tə-ləsdirmə.Qoy yaxşı - yaxşı fikirləşim».Özü də razı olmazdım,Əli şeirlərini mənə şifahi oxusun.Tələb edirdim, şeirlərini yazılı surətdə mənə versin.Bəhanə gətirib

deyirdim: «Mən mühəndis adamam, şifahi oxuyanda şeiri yaxşı başa düşmürəm, yaz ver, özüm oxuyum». İstəyirdim Əli çox işləsin.

Əli şeirdə yığcamlığın vurğunu idi. Əlidən qəzet - curnallar şeir istəyərdilər, verməzdi. Deyərdi: «Şeirlərim mən deyən səviyyədə deyil. Sonra da deyərlər ki, Əlinin zəif şeiri çıxıb». Əlini görüşə dəvət edərdilər, getmək istəməzdi. Deyərdim, ay Əli, heç olmasa səni görüşə çağırmaları, redaksiyalardan şeir istəmələri barədə əvvəlcədən mənə demə. Əli görüşə getmək istəməyəndə, şeirlərini redaksiyalara verməyəndə mən əsəbiləşərdim. Deyərdim, axı sən niyə istəmirsən ki, daha yaxşı tanınasan? Axı, bütün bunlar sənə xeyrinədir. Məni eşitmək istəməzdi. Bir gün Əli dərsə getməmişdi. Mən də onunla birlikdə otağında yatıb yubanmışdım. Bu vaxt institutun rektoru gəlib otaqları yoxlayırmış. Re-daktor məni görcək əsəbiləşir və yaxındakılardan soruşur: «Axı, bu oğlan kim-dir, nə vaxt gəlirəm, buradadır». Bildirirlər ki, mən Əlinin qardaşıyam. Direktor da deyir, onda qoy yatsınlar, işiniz olmasın.

O vaxtlar Teatr institutuna bir o qədər gedən yox idi. Əli, İskəndər Coş-qun tez - tez dərs buraxardılar. Deyərdilər: onsuz da bir neçə günə imtahana hazırlaş bilərik. Bilmirəm, nədən ötrüsə onlara təqaüd vermək istəmirdilər. Əligil də dedilər ki, ümumiyyətlə, instituta getmək istəmirik, orada oxuma-yacağımız. Bu söz rektora da çatır. O deyir ki, gəlib oxusunlar, təqaüdlərini də verərəm...

- Arif müəllim, söhbətimizin əvvəlində yadınıza saldıığım şeirindən başqa, mənə, Əli Kərimin heç bir əsərində sizin adınız yoxdur. Bəlkə sizə özü demişdi: hər hansı bir əsərində bu və ya digər surətin prototipi sizsiniz?

- Doğrusu, mən özümü Əlinin əsərlərində axtarmamışam. Amma Əli məni həmişə hədələyirdi: «Sən öləsən, bir əsər yazıram, orada səni bir tip kimi yaradacağam». Mənə demişdi ki, «Qaytar ana borcunu» şeirində qardaşımı nəzərdə tutub...

- Arif müəllim, Siz uzunmüddət, daha doğrusu, ömrünüzün əvvəlindən Əli Kərimlə dostluq etmişiniz. Gizli deyil, bu uzun zaman ərzində dost olub bir - birinizdən inciməmək hər adamın işi deyil. Əli Kərimi sizə bağlayan onun hansı xüsusiyyəti idi?

- Bizim aramızda qarşılıqlı hörmət, məhəbbət olub. Əli aza qane olan adam idi. saf idi, təmiz idi. Yalan danışan deyildi, yoldaşcanlı idi. Əvvəllər mən ona bir idmançı kimi baxırdım, fəxr edirdim. Sonralar isə şairliyi ilə fəxr edirdim. Amma bizim heç birimiz hansı işinsə xatirinə dost deyildik. Hamı bilirdi, biz çox yaxınıq. Ona görə də yoladşlardan birinə Əli lazım olsaydı, Arifi tapardı. Arif lazım olsaydı, Əlini tapardı. Bilərdilər ki, biz bir - birimizin hər dəqiqəsindən xəbərdarıq.

Əlbəttə, bizim küsüşən günlərimiz də olurdu. amma bu çox çəkmirdi. Elə ki, Əli pul alırdı, məni restorana dəvət edirdi. getmək istəmirdim, inci yirdi, məni eşitmək istəmirdi. Pulu olmayanda, məndən pul istəməzdi, qəribəydi. Elə ki, hiss edirdim Əlinin pulu yoxdur, əlimi qarnına vurardım: «Bu gün bir şey yeməsən, ya yox? Düzünü de». Əli də hirsələnib deyərdi: «Əl çək, yemişəm». Mən özlüyümdə fikirləşirdim ki, o, şairdir, gərək yaxşı yesin ki, yaxşı da yaza bil-sin. Hərdən «hiyləyə» əl atırdım: xörək yeyilən vaxt qəsdən durub mətbəxə keçərdim. Bir az

mətbəxdə yubandıqdan sonra qayıdıb Əliyə yalandan deyər-dim: «Əli, mən mətbəxdə olanda iki kotlet yedim.Sən mənə fikir vermə, bir az çox ye».Əlinin ağına da gəlməzdi ki, mən bunu yalandan deyirəm.Yalandan deyirəm ki, qoy Əli bir az çox yesin...

- Əli kərimdən narazı qaldığınız dəqiqələr olurdumu?

- Olurdu.Mən ondan bir işinə görə narazı qalırdım: canının qədrini bilmədiyinə görə!Son vaxtlar onunla az -az görüşürdüm.Mən səndən heç nəyi gizlətməyəcəyəm.Bəzən yanan da Arif olurdu, yaman da.Ona görə çalışırdım Əliyə az - az görüşüm.Bu, nə Əlinin ürəyindən idi, nə də mənim.Əli ilə görüşəndə (son vaxtlar) mənə birinci sözü bu olardı: «Mənə ağıl vermə ha! Bilirəm, nə deyəcəksən».

...Qış günlərindən biri idi.Kabinetdə oturub işimlə məşğul idim.Əli zəng etdi.Dedi ki, tez durub onun yanına gedim.Yazıçı yoldaşlarından birinin evin-dən zəng edirdi.Sözsüz ki, tək deyildi.Mənim iş yerimlə onun zəng etdiyi yer yaxın deyildi.Dedim ki, axı, pulum yoxdur gəlməyə!Əli dedi:

- Sən taksiyə min gəl, pəncərənin altında maşını saxla, biz pulu yuxarı-dan atarıq.Tez ol, gözləyirik...

...Əlinin yaxşı səsi vardı.Kefi kök olanda həmişə oxuyardı.Özü də muğa-mat oxumağı sevərdi.Hərdən istəyirdim mən də oxuyum.Mən Əliyə «mane ol-maq» istəyəndə o oxumazdı.Zarafatla mənə deyərdi: «Korladın, daha mən də oxumayacağam».Başlayırdım Əliyə yalvarmağa: «Başına dönüm,Əli oxu.Da-ha mən dinməyəm».

- Arif müəllim,Əli Kərimin idmanla məşğul olduğunu bilirdim, amma onun oxuya bilməsi haqqında eşitməmişdim.Bu sirri açdığınıza görə çox sağ olun.Xahiş edirəm məktəb illəri haqqında danışın.

- Əli ədəbiyyatdan, rus dilindən yaxşı oxuyardı.Xüsusən rus dilinə böyük həvəsi vardı.Amma riyaziyyatla arası yox idi.Gərək ki, beşinci sinifdə oxuyur-duq.Bir dəfə rus dili müəllimimiz (onun da adı Əli idi) sinfə müraciət etdi ki, kim rus dilində bir cümlə deyər? Əli ayağa qalxıb dedi: «Veter duet, docd idyot».Təsadüfə bir bax: Əli həmin cümləni deyəndə də yağış yağırdı. İndi də.

- Əli Kərimlə bağlı elə bir hadisə, epizod varmı o heç vaxt sizin yadınız-dan çıxmır?

- Əlinin zarafatları heç vaxt yadımdan çıxmır.Özü də son vaxtlarına nis-bətən əvvəllər daha çox zarafatçı idi.Bir vaxtlar Tolstoy küçəsində kirayədə qalırdı.Onda hələ subay idi.Mən də qonşu küçədə qalırdım.Demək olar, ye-mək - içməyimiz bir yerdə idi.Əli mənə deyərdi: «Sən yemək işinə bax».Mən də deyərdim: niyə, qardaş,bir gün sən yemək alacaqsan, bir gün də mən.Amma elə ki, Əlinin növbəsi olurdu, qaçıb yaxınlıqdakı mağazadan alma mürəbbəsi alıb qayıdardı.Deyirdim, ay qardaş, nə qədər pavidla almaq olar? Bir uzağa get, ət al, balıq al, heç olmasa kolbasa al.Əli mənə yalvarardı:

- Mən ölüm, sən get yemək al.Sən gələnə kimi 3- 4 misra yazacağam.gə-ləndə sənə oxuyaram.

Yemək üçün getmək istəməyəndə Əli məni hədələyirdi: «Sən öl, məni göndərsən, yenə pavidla alıb qayıdacağam!» Qorxumdan özüm gedirdim.qayı-dan kimi Əlidən

tələb edirdim ki, şeirini oxusun, sonra yemək verim.Əli də yalvarırdı: «Acından öldüm, tez ol».Sonralar Əli xörək bişirməyə vərmiş elə-di.Əli bir xörək «kəşf etmişdi, adını da qoymuşduq «ləzzət, ay allah!» Əlinin yazıçı yoldaşları tez - tez onun yanına gələrdilər,Əliyə sifariş verərdilər: «Əli, sən allah,bir «ləzzət, ay allah!» bişir yeyək».Əlinin xörəyi, doğrudan da ləzzətli olurdu.Əlbəttə, dadlı olmalıydı: ət, soğan, yarım kilo da yağ!

...Bir dəfə teatra bilet almışdım.»Leyli və Məcnun» a.Mən teatra gedən-dən sonra Əli bizə gəlir,məni soruşur.Harda olduğumu deyirlər.Ardınca teatra gəlir.Orada Əlini tanıyırdılar, ona görə də içəri buraxırlar.Tənəffüs idi.Çıxıb teatrın foyesində gəzişirdim.İçəri qayıdanda gördüm mənim yerimdə...Əli otu-rub.Bilmirdim, o hardan öyrənmişdi ki,bura mənim yerimdir.Əli məni görəndə kimi yavaşca qulağıma dedi: «Ədə, sən nə vaxt ağıllanacaqsan? Onsuz da Leylini Məcnuna verməyəcəklər.Dur gedək...

...Bir dəfə Əli Moskvadan gəlmişdi.onunçün bir toyuq almışdıq.Toyuğu kəsmək istəyəndə Əli zarafatla dedi: «Mən ölüm, onu Moskva qibləsinə kə-sin».Əli heç vaxt, heç vaxt zarafatından qalmazdı.Otaqda məni qovar, zarafatla deyərdi: «Əclaf Dezdemonu, bu dəqiqə səni öz əllərimlə boğacağam!» Çata bilməyəndə balışı götürüb mənə tolazlardı.

... «Azərbaycan» curnalının redaksiyasında işləyəndə yanına tez - tez gedirdim.Onun yazıçı dostlarının hamısını yaxından tanıyırdım.O vaxtlar cur-nalın redaktoru Əli vəliyev idi.Bəziləri elə bilirdi mən də yazıram.Bir dəfə Əli Vəliyev mənə işarə ili soruşdu: «Bu oğlan kimdir, bura tez - tez gəlir?» Sonra da üzünü mənə tutub soruşdu: «Bala, sən nə yazırsan?»

bir gün Əlidən soruşdum ki, ay Əli, bu «stilyaqa» deyirlər, o nə olan şeydir? Əli dedi: «Stilyaqa» olmaq istəyirsən,Əli Vəliyevin pencəyini gey, bir uşağın da şalvarını!» Axı,Əli Vəliyev ucaboyleli adamdır, mən onun pencəyini geysəydim, dizimə qədər düşəcəkdi...Özü də Əli Vəliyev elə uzun pencək geyirdi.

- Arif müəllim,Əli Kərim Moskvada oxuyanda sizə yazdığı məktubları saxlayırdınız mı?

- Əlinin məktublarını yığdım.Heyif ki, o məktublardan heç biri qalmayıb.Yığmışdım bir yerə.Hamısının birdən itirilməsi məni də yandırır.Əli ilə birlikdə şəkillərimiz də var...

- Əli Kərimin vəfatından xeyli keçir.Bu vaxt ərzində gözləyirdiniz mi, kimsə onunla əlaqədar sizə müraciət edəcək?

- Mənə rəsmi müraciət edən olmayıb.Yeri düşəndə, yoldaşlarla dərdimizi bölüşdürmüşük.Sözün düzü, elə bilirdim, sən məndən Əli ilə bağlı nə isə soruşacaqsan.Gözləməyirdim söhbətimiz bir neçə saat davam edəcək.İndi yadıma düşdü ki, xəstəxanaya getməliydim, qohumumuz yatır.Yoldaşım məni evdə gözləyir...

- Eşitdiyimə görə,Əli Kərimin toyu sizin evdə olub.Bəs Əlinin vəfatından nə vaxt xəbər tutdunuz?

-Mən onda Nizami küçəsində yaşayırdım.Bir otağım vardı.Əlinin toyu həmin otaqda oldu.İndiki toylar kimi gurultulu olmadı...Sən Əlinin ölümünü yada saldın...Siqaretindən bir dənə ver.Çoxdan tərgitmişdim. ...Əli xəstəxana-daydı, mən işdə.Zəng elədilər ki, vəziyyəti ağırdır .getdim ...gec idi.Əlini yaşadığı evdən

götürdülər. Həyətdə onun yazıçı yoldaşları, dostları toplaşmış-dı. Rəsul Rzanın çıxışı yadımdadır: Rəsul Rza kövrəldi, dedi ki, mənim qardaşım yox idi, Əlini özümə qardaş götürmüşdüm...

Nöyabr, 1980

KƏDƏRİN ÖMRÜNÜ UZADIRDILAR...

Adam qəbri görməklə də təsəlli taparmış! Hətta sevinərmiş ki, heç olma-sa qəbrini görürəm. Yox, bu adi məzar deyil. Bu adi torpaq, adi mərmər de-yil! Əlinin özünün və şeirlərinin ruhu hopmuş dünyadır! «Əli Kərim» sözü ya-zılmış mərmər cansız ola bilməz! Mənə elə gəlir, bu başdaşı - abidə dünyanın hər yerindən görünməyə layiqdir və görünür də!

Mən öz isti otağımı onun soyuq məzarına dəyişərdim. Amma bu şöhrətli yerdəyişməyə həyatımın layiq olduğuna inanmıram! Yox, yox, Əli Kərimin uzandığı torpağın soyuqluğuna inanmıram, inanmayacağam. Şeirlərində döyü-nən ürəyi onun yatdığı torpağı da isidir. Mənə elə gəlir, Göyçaya, onun yanına gəlməyimdən Əli Kərimin xəbəri var. Bilmirəm, harada dayanım ki, o məni daha yaxşı görə bilsin. Bilmirəm, necə danışım ki, səsimi yaxşıca eşidə bilsin!..

O mənim adımları çəkib, birlikdə yol gedib, bir süfrədə çörək yeyib! Yer üzündə bundan böyük səadət gərəyim deyil. Yəqin düşünürsünüz ki, Əli Kərimə qarşı məndə hədsiz aludəçilik var. Varsa, öz istəyimlə kimə neyləyirəm ki? Mən ondan nə yaxşılıq görmüşəm, nə də pislik. Nə yaxşılıq ummuşam, nə pislik edəcəyindən ehtiyatlanmışam.

Əli Kərim haqqında yazmağa mənə haqq verən onunla yaxından tanış-lığım yox, ona olan məhəbbətimdir. Əli Kərim haqqında yazmaq rolunu mənə heç bir «recissor» tapşırmaıb. Onun adı gələn yerdə mən Hamlet rolunu da oynayaram, məzarçı rolunu da. Amma bir başqasından ötrü Şekspir olmaq şöhrətindən də imtina edərəm.

Təsəlli axtarıram. Əli haqqında daha çox öyrənmək istəyirəm. Bu söhbət-ləri sənədli hekayə şəklində dəişləyirdim. Bu üsuldan ona görə imtina etdim ki, Onda mən istər - istəməz həmin hekayəni, necə deyərlər, kosmetik cəhətdən gözəlləşdirməyə çalışıcaqdım. Bununla da mübaliğəyə yol verəcəkdim. Dialoq-da isə bunu istəsəm də, mümkün deyil...

Bacısıgilin Göyçaydakı həyətinə iki böyük tut ağacı var. Əli bu həyətdə, tut ağacının altında çox dincəlib. Dostları, qılhumları ilə bu iri ağacların kölgə-sində çox oturub. Kimin ağlına gələrdi ki, bir vaxtlar həyətdə süfrənin başında oturan Əli Kərimin indi həmin yerdə cənazəsi qoyulacaq. Adama elə gəlirdi, bu dəqiqə örtüyü qaldırsan, Əli yuxudan ayılacaq. Amma heç kəsin buna ürəyi gəl-mirdi. Hətta Rəsul Rzanın da! Bəlkə elə bu möcüzənin baş verəcəyinə inanmadıqlarına görə Rəsul Rza, Məmməd Araz, Altay Məmmədov, respubli-kanın xalq artisti Yusif Vəliyev, Fikrət Sadıq, İsi Məlikzadə və onlarla başqaları ürək yangısı ilə cənazəyə

baxırdılar.Qəfil ayrılıqdan sarsılan adamlar böyük kədərə baş əyir,təbə olurdular.Heç kəsə əyilməyənlər kədərə müticəsinə baş əyirdilər!

Heç kəsin: nə qohumlarının, nə də dostlarının ürəyi gəlirdi ki, «götürək» deyib Əlini «yerdən qaldırmağı» birinci təklif etsin.Hamı elə bilirdi, kim bunu birinci təklif etsə, onu «daşürəkli» adlandıracaqlar.Yubadırlar bu kədərli dəqiqələrin ömrünü.Əli üçün hələ Bakıda da qəbir qazılmışdı.Burada da onu dəfn etməyə tələsməmişdilər.Bəhanə gətirmişdilər ki, Əlinin məzar qonşuları, nədənsə, ürəklərindən olan adamlar deyillər.Cənazəni Göyçaya gətirmişdi-lər.Bu Rəsul Rzanın da ürəyindən olmuşdu.Daha doğrusu, qohumları bildi-rəndə ki,Əlinin cənazəsini Göyçaya «qaçırmaq» istəyirlər,Rəsul Rza demişdi ki, tələş nəyə lazım? Aparacağıq! Əlbəttə, Əlinin dəfni ilə əlaqədar ailə üzvləri,qohumları hər işdə Rəsul Rza ilə məsləhətləşirdilər...Əvvəlcə istədilər Əli Kərimi atası ilə yanaşı - Potu kəndindəki qəbristanlıqda dəfn etsinlər. «Qonşuluqda» yer olmadı.Qəbristanlığın aşağı başında qəbir qazdılar.Bu da heç kəsin ürəyindən deyildi: «Madam atası ilə yanaşı düşmür, daha qəbristan-lığın aşağı başında niyə basdırırıq?!» Kim bilir, bəlkə də bu vasvasılıqla Əlini torpağa qıymırdılar.Yaxşı ki, Rəsul Rza da burada idi.Fikirlərini Göyçayın rəhbər təşkilatlarına dedilər.İndi Əlinin dəfn olunduğu yeri məsləhət gördülər.

Göyçay hələ heç vaxt belə kədər libasına bürünməmişdi.Heç vaxt belə hüznü günlər görməmişdi.Şair - curnalist dostum Məzahir Əhmədov o günü belə xatırlayır:

- Sağlığında Əli Kərimi bir dəfə görmüşdüm.Malik müəllim Göyçayda onu mənə göstərmişdi.O,Əli kərimin atasını da yaxşı tanıyır.Onda Malik müəllim məşin tutub Ə.Kərimi evlərinə yola salırdı.Əlinin ölüm xəbərini eşidəndə isə çaşbaş qaldım: axı mən onunla hələ doyunca söhbət etməmişdim. Bizim Göyçayda adətdir: cənazə aparılarkən həyətlərdəki qız - gəlinlər bu mərasimə açıq - aydın tamaşa etmirlər.Necə deyərlər, gözlərinin ucu ilə, elə bil gizlicə baxırlar.Amma onda heç kəs kədərini gizlətmirdi.Gedə bilənlər axına qoşulurdular, gedə bilməyənlər isə çıxıb qapıda, yol üstündə ağlayırdılar.Əli Kərim hamı üçün məhrəm adam idi.Əli Kərimin kim olduğunu hamı elə bil məhz həmin gün başa düşmüşdü.Küçələrdə o qədər adam vardı və bu çoxluq o qədər sükut, kədər yaratmışdı - ayaq səsləri aydın eşidilirdi.Elə bil hamının Əli kərimə mənəvi borcu vardı - son borcunu verməyə gəlmişdi.mən onda ağlamayan adama rast gəlmədim.Bir az əvvəl yağış da yağmışdı - bu da təbiətin göz yaşları idi.Yol boyu yerli musiqiçilər «Bayatı - Kürd», «Dəşti» çalırdılar.Gəlib çatdıq Əli Kərimin dəfn olunacağı yerə - Avran dərəsinin, Bozdağın yaxınlığındakı düzəngaha. Matəm mitinqi oldu...Vəsiyyətinə görə məzarına kağız - qələm qoydular.Sonralar mən bir şeir yazdım - epitafiya.

«Əli kərimin indiki yerdə dəfn olunması taleyin qisməti, alın yazısıymış» - bunu mənə Əlinin qohumlarından biri dedi.Hansı şəhəri göyçaya oxşadırsınızsa - oxşadın, amma göyçayı heç bir şəhərə oxşatmaq olmaz.Təkcə ona görə yox ki,Hər işdən qabaq mən Göyçaya Əli Kərimin gözüylə baxıram, ona görə ki, bu dediklərimin nə dərəcədə doğru olduğunu sübuta yetirmək üçün haçansa yolunuzu bu yerə sala bilərsiniz.

...Göyçayda dəfələrlə olmuşam.Həmişəki kimi bu dəfəki gəlişim də Əli Kərimlə bağlı idi.Məqsədim onun doğma yurdla bağlı uşaqılıq illəri haqqında bilmədiklərimi öyrənməkdi.Bilirdim, Əlinin Göyçayda bacısı, qohumları yaşayır.bilmirdim ki, onların gözünə necə görünəcəyəm, necə danışacağam ki, onlar Əli Kərimin vəfatını 16 ildən sonra təzədən yaşamasınlar...

Əli kərimin bacısı Əminənin mənə ilk sözü bu oldu: «Allah elə bil qəsdən mənə sağ qoyub ki,əzizlərimizin ağrısını,niskilini çəkim».Bu sözlə Əminə yalnız atasını, anasını və qardaşı Əlini nəzərdə tutmurdu.Əli kərim «Atamın xatirəsi» Şeirində yazırdı:

O sərt idi.Səhər dərsə tələsəndə mən,
Bildirməzdi yolda durub boylandığını
Bircə dəfə söz açmazdı qəlbindəkindən,
Söyləməzdi övlad üçün çox yandığını.

Adətən,biz, valideynlərin övladlarını necə əzizləmələrindən danışırıq.Bu-rada isə əksinə.Valideynin sərtliyindən söhbət gedir.Niyə? Özü də Əli Kərim, şeiri elə - belə yazmamışdı.Həyatda gördüyünü yazmışdı.tez - tez bacısı Əmi-nəyə də deyirdi: «Ay bacı, Paşam (atasına belə müraciət edərmiş) bizə yaman sərtidir».Övladlarına qarşı atanın bu «sərtliyinin» öz mənası vardı.Paşa kişinin uşaqları nədənsə, iki və ya iki yaş yarımından çox yaşamazdılar.Bu yaş sərhəd-dini ilk dəfə Əli pozub. «Qoy istəyimi nə Allah bilsin, nə də uşaq özü.Bəlkə onda balalarım salamat qaldı», - deyərək düşünən paşa kişi, doğrudan da, istəyini büruzə vermirdi.Üstəlik Əlinin bəzi qeyri - adi hərəkətləri onu hövsələdən çıxarırdı...

Əli dördüncü sinifdə oxuyurdu.Nədənsə,uşaq gecə tez -tez yuxudan ayı-lıb öz - özünə danışırdu.Uşağın bu hərəkəti onsuz da sərt olan atanı bir az da əsəbiləşdirirdi.bir dəfə gecə yarısı Əli divara iki bəndlik şeir yazmışdı.Buna iki cür «diaqnoz» qoydular: uşaq sarılıq xəstəliyinə tutulub, sayıqlayır, onu qəfil-dən qorxutmaq lazımdır,Paşa kişi uşağı qorxutmaq üçün qərribə üsul tapdı: «Nə öz - özünə danışsan? Kitablarını da yandıracağam, oxuya bilməyəcək-sən».

Əlinin rəngi sapsarı saralmışdı.amma busarılıq,o sarılıqdan deyildi.Qon -şu arvadı Xədicənin dediyi fikir düz çıxdı: «Ay balam, nə istəyirsiz bu uşaqdan? Haqq vergisidir...»

Gələcəyi gözləmək lazım gəlmədi.Bu fikrin doğruluğunu Əli elə o vaxtlar təsdiq etdi.Şeir yazmaqdan əl çəkmədi.Əlbəttə, o günlər kağızın bol vaxtıda deyildi ki,hər düşündüyünü yazıb saxlayasan.Yaşadları ona dinclik vermirdi-lər: «Əli, sən allah, bir şeir oxu».Əli də qəlblərinə dəyməzdi tay - tuşlarının. Oxuyardı «yazdıqlarını»:

Ağ qoyun, qara qoyun,
Başınızı yerə qoyun.

Bəziləri küsərdilərƏlinin bu «istiotlu» zarafatlarından.Küsərdilər, amma tez də barışardılar.Çünki nə onlar Əlisiz, nə dəƏli onlarsız dözə bilərdilər...

Əli Kərimin «Zoya kimi» adlı bir şeiri var.Bu onun ilk şeirlərindəndir.
Bacısı Əminəyə ithaf edib:

Əziz bacım, can bacım,
Mənim mehriban bacım!
Baxıb o şən çöhrənə qardaşın da bilir ki,
Bu günkü dərslərini bilirsən Zoya kimi.
Sanıram ki, dağların bulud yaran başıyam.
Zoyanın qardaşıyam.
Əziz bacım, can bacım. Hər işin Zoya kimi,
Gedişin Zoya kimi,
Gəlişin Zoya kimi.

İndi bacısının «o şən çöhrəsindən» əsər - əlamət qalmayıb.mənə elə gəlir, dünyanın ən kədərli adamlarından biri Əminə bacıdır.Mənə elə gəlir, onun kə-dərli gözləri daim qardaşını axtarır: «Bacın səni arzular, heç gəlmirsən tuş, qardaş!» Ən xöşbəxt ailə həyatı da qardaşını itirmiş bacıya təsəlli ola bil-məz.Hələ Əli Kərim kimi bir qardaş itirəsən! Əminə bacının uşaqları boya - başa çatıb, lazımı təhsil alıblar, sevimli işləri var.Təranə müəllimə deyir: «Adı-mı dayım qoyub».İqtisadçı Vaqif deyir ki, «dayımla, bax o ağacın altında otururduq».Bu sözlərin kədər yükü çoxdur, yoxsa sevinc yükü?..

Gecmi - tezmi Əminə bacıdan soruşacaqdım: Əli ilə bağlı hansı yadigar şeylər qalıb?

Nədənsə bu sualı yubadır və Əli haqqında özüm danışmışdım.Danışmışdım ki, bu gün Əlinin oxuduğu məktəbdə də olmuşam, cənazəsinin yuyulduğu məs-ciddə də.Adını daşıyan küçəni də ziyarət etmişəm, yaşıllıqlır qoynunda yerlə-şən məzvrını da.Onu tanıyanlarla da söhbət etmişəm, «tanımayanlarla» da.Nə-dənsə, Əminə bacı elə bildi, bununla demək istəyirəm ki,görün, Əlinin xətrini necə əziz tuturam! Bəlkə bununçün o dedi: «Bilirsiz, siz cavanlar Əlini niyə çox istəyirsiniz? - Çünki o da sizi çox istəyirdi».

Mən, əzizini itirmiş çox adamlar görmüşəm.Gizlətmirəm, onların elələri olub ki, öz sözləri ilə məndə ikrah hissi doğurublar: «Allah elə bizimkini gör-dü,o qədər ölmənilər vardı.Heç kəsə bir şey olmur.Gör, heç...filankəslərin bur-nu da qanamır, amma bizimki...»

Əli Kərimin ailə üzvləri, qohumları isə heç vaxt buna bənzər fikir işlət-mirdilər.Əlbəttə, bu Əlinin öz tərbiyəsindən irəli gələn keyfiyyət idi: o, heç kə-sin pisliliyini, heç kəsin ölümünü istəməzdi.Bəlkə elə Əli Kərim yanğısı da bura-dan yaranır.O, hamı üçün yanırdı.indi də hamı onunçün yanır.Heç kəsi ürək-dən istəməyəni heç kəs ürəkdən sevməz.Bu hamıya bəllidir.Tək özünü istəyənləri heç özününkülər də ürəkdən sevmir.

- Əli dərini, ağrısını başqalarından gizlədən idi.Elə bil utanırdı bun-dan.Heç cür razı deyildi, mən də onunla xəstəxanaya gedəm. «Əminə, sən gəl-mə, get imtahanlara hazırlaş» - deyirdi.O vaxt API - nin dördüncü kursunda

oxuyurdum.Əli imtahan vaxtı xəstələnmişdi.Ümumiyyətlə, mən həmişə imta-han vaxtı Əligildə qalardım.Bir dəfə də növbəti yay sessiyasına getmişdim. Gördüm qapıları bağlıdır.Deməli, ailədə nə isə mübahisələri olub.Getdim Əli-nin iş yerinə.Elə mən qapıdan girəndə gördüm, qəzetə bükülmüş çörək, pomi-dor, xiyar çıxardıb yemək istəyir.Məni görən kimi tez «süfrəsini» yığışdırmaq istədi. «Utanma, utanma, dedim, - bu nə gündür?» - «Nə gün olacaq, çörək yemək istəyirdim» - dedi.

Otağının açarını istədim.Ciblərini çox axtardı, nəhayət açarı tapıb verdi: «Yenə də məni günahkar bilirsən? Get dincəl, mən də bir azdan gələcəyəm» - dedi...

Sonra Əli kərimlə bağlı yadigarları gətirdilər.Burada Əlinin rus dilində çıxan ilk kitabı, vəfatından sonra buraxılan «Səfərdən sonra» kitabı,nekroloqu dərc olunan qəzet və daha nələr vardı; çoxunda Əli kərimin şeirləri dərc olunmuşdu.Şəkillər də vardı.Əlinin qayğısız illərindən yadigar və ömrünün son günü - dəfni ilə bağlı şəkillər.Əminə bacı qardaşının bir neçə məktubunu da qoruyub saxlayıb.O, tükürpədicə bir kədərlə kağızların arasından çıxardığı dəsmalı mənə uzatdı: «Əlinin son dəsmalıdır, xəstəxanada yatanda ondan istifadə edib».İlahi, sən bu günahını nə ilə yuya bilərsən ki, bacı, qardaş əvəzi-nə gör nədən təsəlli alır?!

Əminə bacının hərəkətlərinə göz qoyuram.Bu dəqiqə onun ürəyi hön-kürtü ilə ağlayır.Adam göz yaşı tökmədən necə də ağlayarmış:

Qardaş ölsə zülümdür.
Gülümdür, bülbülümdür
Bacı qardaşa qurban
Qardaş ölsə zülümdür.

Bu kədər buzunu qırmaq üçün kağızların arasından götürdüyüm kiçik bir vərəqdəki yazını oxuyuram: «biz səni ziyarətə gəlmişik.Əli! Sən bizim ən gözəl şairimiz və mehriban dostumuzsan.sənə eşq olsun,Əli!» İslam səfərli, Nə-riman Həsənzadə... və başqaları 15/ÖI.69».

Əminə bacı izahat verir: «Qəbrinin üstünə gül qoymuşdular.Bu kağız da gülün altındaydı, ordan götürmüşəm».Görün, Əli Kərimin bacısı nədən təsəlli tapır! Əli Kərimin bacısı nəyə möhtacdır! Mənə elə gəlir,Əli Kərimin vəfatın-dan doğan kədəri hələ heç kəs olduğu kimi ifadə etməyib.Heç kəs bununçün tutarlı bir ifadə tapmayıb, tapa bilməyəcək!

Əli Kərimin bacısına yazdığı bir məktubdan sətirlər:

«Əziz bacım Əminə! Salamlar.məktubunu aldım, çox qəmləndim,bütün günü başım ağrıdı.Siz gərək inanasız ki, mənim bütün o işlərdən xəbərim yoxdur.Taqsır evsizlikdədir...

Nə isə... sonra sən yazırsan ki, mən sənə soyuğam.Mən bu sözlərdən çox dilxor oldum.Mənim səndən başqa kimim vardır? Niyə mən sənə soyuğam? Zərər yoxdur.Vaxt olar ki, shv etdiyini başa düşərsən».

..Necə oldusa,Əli Kərimin anasını xatırladıq.Hardasa oxumuşdum, bəzi-lərindən də eşitmişdim ki, onun adı Gülzar xala imiş.Bunu bildirəndə Əminə bacı dedi: «Yox, anamın adı Gülzadə idi.Hərdən Əli zarafatla ona Pulzadə deyirdi.Bilirsiz, bu necə oldu? Əli Moskvada oxuyurdu.Anamgil həmişə ona pul göndərərdilər.Bir dəfə Əli papaq almaqdan ötrü əlavə pul istəmişdi.Göndərdi-lər, yenə də istədi.Yenə də göndərdilər.Biz də fikirləşirdik ki, görəsən,Əli necə papaq alır ki, bu qədər pul bəs etmir? Sən demə, Əli aldığı pulları yoldaşları ilə birlikdə xərcləyirmiş, heç papaq almaq yada düşmürmüş.Biz bilirdik ki, nə Əli dostlarından, nə də dostları Əlidən pul gizlətməzmişlər.Nələri oldu, birlikdə xərcləyərmişlər...

Anamın xasiyyətiydi: Əliyə pulun hamısını birdən - birə vermirdi.Bir hissəsini verib deyirdi: «Daha yoxumdur, elə olanı budur».Əli də zarafata salıb Deyirdi: «Məməsi, pulun yoxdursa, niyə əlini pulun üstünə qoyub and içir-sən?» Anam, doğrudan da, pulunu canlılığının cibində saxlayırdı.Və «daha yo-xumdur» deyəndə əlini canlılığındakı cibin üstünə qoyardı.Əli də zarafatla deyirdi: «Mənim anam Gülzadə yox, Pulzadədir,Pulzadə!»

Əminə bacı Əlinin bu zarafatı haqqında danışır, mənimsə yadıma anası haqqında yazdığı şeirdən misralar düşür:

Əyilib alnından öpəndə hərdən
Könül dodağıma - bmr də öp, -deyir
Ağarmış saçına əl vuranda mən,
Əlim Şahdağının başına dəyir!

Əli Kərimin bacısı Əminəyə yazdığı daha bir məktub:

«Əvvəla salamlar...

Məktub yazmırdım ki, özüm gələcəyəm.özüm də gələndə sizi tapmadım.Necəsiniz? Arif neyləyir? Xuraman yaxşıdır?

Biz də pis deyilik.Paşa da yaxşıdır.Bu yaxında məzuniyyətə çıxmışam.Amma hələ kitabdan pulu ala bilməmişəm.Deyirlər ki, verəcəyik.Görək nə olur? Bir yana gedəsi olsaq, gəlib arvadı da götürəcəyik.Yazın görüm bir yana getmək fikriniz varmı? Sonra yazın görüm, nədən ehtiyacınız var? Biz bir yerə istirahətə gedəsi olmasaq, məmənin müalicəsi üçün nə qədər lazımdır pul göndərə-cəyəm.Əgər getməli olsaq, gəlib onu da götürəcəyik.Məndən ötrü fikir etməyin.Evdə oluram.Oturub işləyirəm.Rayonda qalıb sizi gözləyə bilmədim.Çünki Bakıda Rəsul Rzanın yubiley gecəsində çıxış etməliydim.Yazın görüm, ev məsələsi nə yerdədir.Qulunu burda görüb dedim.Deyir ki, adlarını siyahıya saldırmışam.Bizim ev də qısa qədər düzəlməlidir.Möhkəm söz veriblər.Darixma-yn.Hər şey düzəlir.Bir yerə gedəsi olmasaq da, arada gəlib sizə də-yəcəyəm.məndən hamıya salam.Xuramanı mənim ağzımla öpün.

Kişinin, Elzanın,Paşanın, Rənanın, Elmiranın sizə salamları var.

Öpürəm hamınızı.

Sizin Əliniz.

Cavab yazın.O gün telefon kəsildi, sizinlə danışa bilmədim.

Əlinin uşaqlıq dostu, Əminənin həyat yoldaşı Arif Mehdiyevin dediklərindən:

- Bu vaxta qədər heç kəsə deməmişdim, sənə deyərəm: mən də uşaq vaxtlarımda şeir yazırdım.Özü də Əlidən qabaq.Axı, mən ondan bir neçə yaş böyüyəm.Amma Əlinin şeirlərini görəndən sonra yazmağı atdım.Hesab edin ki, mənim 15 yaşım vardı, Əlinin dörd yaşı.Şeir yazmağımızı belə müqayisə edirəm; dörd yaşlı Əli 15 yaşlı uşaq kimi yeriyirdi, mən isə əksinə: 15 yaşım ola - ola dörd yaşlı uşaq kimi yeriyirdim.Əlinin xatirinə daha heç vaxt şeir yazmadım...

Biz Əli ilə bir həyətdə böyümüşük.6 - 7 yaşından onu tanıyıram.Sonra da tale elə gətirdi, qohum olduq.Ömrünün əvvəlindən axırınadək hər hərəkəti gözümün qabağındadır.Atası kimi sərt adam, düz adam idi.Heç kəsə sataş-maz, heç kəsin pisliyini istəməzdi.çox dostcanlı idi.Əli haqqında mən birinci bunları deyərdim.

..On iki - on üç yaşlı uşaqlardıq.İsti vaxtlardı.Çayın qırağına yığışmışdıq.Əli də öz qoyunlarını otarırdı.Birdən fikrə gəldik ki, yaxınlıqdakı üzüm bağına «sürünək».hamımız razılaşdıq.Əli getmədi, çayın kənarında qaldı.Biz bağdan xeyli üzüm dərmişdik, elə bu vaxt Nikolay xəbər tutdu..Bəzilərimiz üzümü də atıb qaça - qaça gəldik bayaqkı yerə.Kişi də bizdən əl götürmədi, ardımızca gəldi.Amma çata bilmədi.Biz çayın qırağına çatan kimi tez soyunub suya girdik.Özümüzü elə aparırdıq, guya biz elə çoxdan burada çimirik-miş.Heç nədən xəbərimiz yoxdur.Öz aramızda zarafatlaşırdıq.Əli isə çimmir-di.Durub bizə tamaşa edirdi.Kişi də gəlib gördü ki, bizim «heç nədən xəbərimiz yoxdur», özümüzçün çimirik, paltarlı dayanmış Əlinin üstünə cumdu.Fi-kirləşdi ki, yəqin bağ oğrusu elə budur.bilmirik, kişi Əliyə nə dedi, amma Əli üzünü bizə tutub soruşdu: «Ədə, bu kişi nə vinoqrad deyir?» Sonra uzun müddət Əliyə sataşmaq mənasında deyərdik: «Vinoqrad, vinoqrad, bu kişi nə deyir?» Elə o günü, çayda çimərkən İncilab məni bərk dişlədi.Mən də haray qopardım ki, Əli, görürsən, ürəyimdən qan axır.Əli də gülə - gülə dedi: «Ay dəli, ürəyindən qan axsaydı, ölərdin.Ürəyini dişləməyib, dərinə dişləyib».Son-ralar Əli Kərim bu qayğısız uşaqlıq illəri haqqında yazırdı:

Bəs onda harda qaldı çəmənlərdə bir qoşun
O yüyürən, o duran uşaqların baharı?
Qanadını bilmədən sındırdığım bir quşun
Ürəyində ney tutan xəfif sızıltıları?

Böyüklər də, kiçiklər də Əlini küçəmizin ən ağıllı uşağı hesab edirdilər.Biz - Əlinin yaşlıları sataşmaq məqsədilə ona «Çoban Əli» də deyər-dik.Çünki qoyunlarını həmişə özü otarardı.Əli isə bunun cavabında bizə de-yərdi: «Ay heyvanlar, bu qoyunları mən doyuzdurmasam, onlara qida vermə-səm, onlar da bizə qida verməzlər.AY heyvanlar, elə əsl məhəbbət də budur».

Uşaqlıqda mən bir az dələduz idim.Bir gün Əliyə dedim: «Ay Əli, gəlsənə

bir iş görək: mən sənə gavalı verim, sən mənə pomidor, xiyar».Çünki Əligilin bostanında yaxşı pomidor, xiyar vardı, bizim bağda isə gavalı.Əli dedi: «Yox, onu eləyə bilməyəcəyəm.Çünki mən nə pomidor - xiyar əkmişəm, nə də onu becərmişəm.Elə sən də mənə günündəsən: o gavalı ağacını nə əkmisən, nə də becərirsən».Bu dəfə Əli mənə dedi: «Gəlsənə, bir iş görək»,Sevindim ki, görəsən Əli nə yol tapıb.Sonra o: «Gəlsənə, elə hər ikimiz tamahımızı aşağı basağ» - dedi.Bu sözləri indiki kimi yadımdadır...

Əli Kərim əliaçıq adam idi.Dünya malından ötrü heç vaxt neynim - necə eləyim deməzdi.bir dəfə bakıdan rayona gəlmişdi.Yolda məktəb yoldaşlarından birinə rast gəlir, hal - əhval tutur.Məktəb yoldaşı da gileyləyir ki, vəziyyəti pisdır.Əslində, onun vəziyyəti pis- zad deyildi.Yadıma gəlir, o vaxt Əlinin təzə kitabı çıxmışdı, pulunu da almışdı.Məktəb yoldaşının «ağladığını» görən Əli bir yüzlük çıxarıb həmin adama verdi.Məsələ burasındadır Əlinin vəfatından sonra bizim həmin adama işimiz düşdü - yüz bəhanə gətirdi.Yenə də tamahının ucundan.Amma fikirləşmədi ki, vaxtilə onun adı bir sözünü Əli necə də ürək ağrısı ilə qəbul etmişdi.

...Əlinin toyu idi.Qucağında dostlarından birinin körpə oğlu oturmuşdu.Birdən necə oldusa uşaq sıçrayıb stolun üstünə çıxdı.Hamı narahat oldu, tez uşağı götürmək istədilər.Əli yerindən durub dedi: «Həzərat, bu məclis-bəyi mənəm.Mən öz razılığımı verirəm, qoy uşaq necə istəyir, elə də hərəkət etsin».Bir - iki qab sındıracaq deyə Əli uşağın qəlbinə toxunmaq istəmir-di.Çünki Əli həmişə ürəyinin istədiyi kimi hərəkət edirdi.

Əlinin bir xasiyyəti vardı: heç vaxt uzun cümlə işlətmirdi.Elə - belə söhbətlərində də, sağlıq deyəndə də.Şeirləri də belədir.Onun belə bir sözü var-dı: «Bütün qohumlarımı kəsib sənə yedizdirərdim».Söz yox, adamı kəsib adama yedizdirməzlər.Əli, adama olan istəyini elə sözlə deyirdi ki, fikirləşirdin, doğrudanmı, sən bu sözə layiqsən?!

...Göyçay diyarşünaslıq muzeyində Əli Kərim haqqında az məlumat var.məlumat deyəndə, sadəcə olaraq bir neçə kitab və haqqında yazılmış bir - iki məqalə.Elə Rəsul Rza haqqında da burada çox material yoxdur. «Bunu çoxları bizə irad tutur», - deyə muzeyin direktoru tezliklə bir şey fikirləşəcəyinə söz verdi.Özümü saxlaya bilməyib dedim: «Qardaş, mən çox muzeylər görmüşəm, hamısı da demək olar, bir - birinə oxşayır.Göyçay muzeyi R.Rzaya, Ə.Kərimə görə başqalarından fərqlənməlidir axı.Bu imkandan istifadə etməmişiniz.Rəsul Rza, Əli Kərim haqqında burada hər şey olmalıdır, hər şey! Onlar göyçayın dünənində də, bu günündə də, sabahında da var!»

Göyçayda Əli Kərim haqqında heç kəsdən bir söz soruşmayın.O özü hər addımda sizinlə rastlaşacaqdır.O özü sizinlə çiyin - çiyinə yol gedəcəkdir! Hara gedirsiniz gedin, bir vaxtlar Əlinin gəzdiyi yerlərə tuş olacaqsınız.bir də görəcəksiniz vaxtilə Əli Kərimin yaşadığı evin, oxuduğu məktəbin yanındasınız.«Kommunist» küçəsiylə üzüyuxarı qalxsanız, bir də görəcəksiniz yaşıllıqlar qoynundan Əli Kərimin abidə - başdaşı sizə tərəf baxır.Bu yerlər necə də dəyişilib! Vaxtilə düzənlik idi, indi yaşıllıqlara qərğ olub.Vaxtilə Əli Kərim bu yerlərdə

qayğısız uşaqlıq illərini keçirib.Dünən oynadığı yerlərdə bu gün...məzarının üstünə çiçək dəstələri qoyurlar.Camaat özü bu yerə ad qoyub: «Əli Kərim parkı».

Göyçayda Əli Kərim haqqında heç kəsdən bir söz soruşmayın.Onsuz da özünüz Əli Kərimlə rastlaşacaqsınız.Şəhərin girəcəyində yolun sağ tərəfinə baxın: bu - Əli Kərim küçəsidir.Bu da bir şöhrətdir sizinçün: Göyçayda birinci olaraq Əli Kərim tərəfindən qarşılanırsınız.Göyçayın ən sakit, təmtəraqsız, gediş - gəlişi az olan küçələrindən biri.Buradan şəhərin mərkəzinə iki kilo-metrə yaxın yol var.Məni bu küçəyə gətirən taksi sürücüsündən soruşdum:

«Sən bilirsənmi Əli Kərim kimdir?»

- Mən onu şəxsən tanıyırdım.

- Necə? Tanıyırdız?

-Bir dəfə onu Bakıdan rayona gətirmişəm.Gəlib bax, bu yeməxanada çörək də yedik.

- Təxminən neçə il bundan qabaq olar?

- On il olar.

- On il? Axı Əli altı ildir?..

- İndi mən gözləməyirdim sizə rast gələcəyəm; bu barədə söz soruşacaq-sız.Hə, düz deyirsiniz: olar 14 - 15 il.

-Yadınızda nə qalıb?

- Baxmayaraq şair idi, amma yeri düşəndə uşaq - uşaq, böyüklə - böyük idi.İndi də gözümün qabağındadır: sifəti qəmgin, fikirli olurdu.

- Onda da taksidə işləyirdiz?

- Yox yük maşınında.

İnsana olan məhəbbəti müfəttiş xırdaçılığı ili yoxlamazlar.O məni aldatmaz.Görünür, haradasa, nəyisə unudub.Bəlkə elə öz maşınında gətirib.Ma-dam sürücü Əli Kərimi tanımağı ilə fəxr edir, qoy bu hisslə yaşasın.

Göyçayda Əli Kərim haqqında heç kəsdən bir söz soruşmayın.Elə bilməyin,qorxuram ki, naşı adama rast gələsiniz,Əli Kərimi tanımaya, siz də pərt olasınız.Yox.Əli kərim sizin özünüzlə gedir, o sizin ürəyinizdədir.Ürəyinizdə apardığınız adam haqqında yadlardan niyə soruşursunuz? Göyçayda Əli Kərim haqqında heç kəsdən bir söz soruşmayın.Sizinlə yanaşı addımlayan adam haqqında başqalarından niyə soruşursunuz?..

İyul, 1984

DÖYÜN ÜRƏK, DÖYÜN...

Qələmdəki mürəkkəb məni yandırır.

Qəlbimdə qalan söz kimi.

Qələmim boşalaydı.

Ürəyim boşalaydı.

Döyün, könül, döyün, könül,
Sözün düşdü döyün, könül!..

Əli Kərim.

Xeyli vaxt bundan qabaq Əli Kərim adına Sumqayıt poeziya klubunun xətti ilə Novosibirskə getmişdik. Ölkəmizin ən böyük müəsisələrindən olan «Sibselmaş» birliyində əməkçilərə Əli Kərimin yaradıcılığından danışırıdık. Bizi birliyin qabaqcıl adamlarından biri - Konstantin Vlasovla da tanış etdilər. O, möcüzədən yaranmış şəxsiyyət idi. Müharibə vaxtı sinəsinə qumbara dəyib, ürəyinin bir hissəsini çölə çıxarıb. O öz ürəyini bir neçə dəqiqə, demək olar, əlin-də tutub. Əlbəttə, ürək yerindən qopmayıbmış. Doğrusu, buna bir o qədər də inanmırdım. Amma hər halda o adamın özü ilə danışırıdım. M. Füzulinin buna bənzər bir misrası var ki, ürək, günahı olduğuna görə sinədə asılı vəziyyətdə-dir. Ürəyi bilərəkdən asıblar: asmasalar çoxuna vurula bilər...

Konstantin Vlasovgil 18 nəfər olublar. Bir tərəni tutmaq uğrunda vuruş-da 16 - sı həlak olub. Lakin ikisi: o və Gerasim Lapin sağ qalıblar. Hətta Novosibirskdəki böyük abidədə vaxtilə sağ qalan bu iki nəfərin də adı səhvən önlərin siyahısında sütuna yazılıb. Sonra üstündən qırmızı xətt çəkiblər ki, on-lar hələ yaşayırlar...

İndi mən respublika Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində Əli Kərimin şəxsi fondundakı materiallara baxanda elə bilirdim bunlar adi kağızlar deyil, sözün həqiqi mənasında Əlinin həqiqi ürəyidir əllərimdə döyü-nür. Arxivin direktor müavini Maarif Teymurov dedi ki, Əli kərim vəfat etdikdən sonra onun şəxsi fondunu yaratmaqdan ötrü həyat yoldaşına müraciət etməyə çətinlik çəkirdik. Fikirləşirdik, onunçün ağır olar. Bu fondu yaradarkən səkkizg saatlıq iş günü azlıq edirdi. Sənədlərin hamısını bir gündə sahmana salmaq isə təyirdik. Bu, mümkün deyildi. İndi mən həmin hissləri keçirirəm... İstəyirəm acgözlüklə bir dəqiqənin içərisində bütün sənədlərin surətini beynimə köçürüm. əlbəttə, mən Əli Kərimi öyrənmək üçün arxivə baxmırdım. Sadəcə olaraq onun ürəyinin qanı ilə yazdığı vərəqlərə toxunmaq istəyirdim. Bəri başdan deyim ki, Əli Kərimin şəxsi fonduna baxdıqdan sonra əvvəllər onun haqqında yazdıqlarımla bunları tutuşdurmamışam. Özümə xəya-nət etmək istəmədim. Əvvəlcə Əli Kərimin zarafatına yazılmış bir məktubunu oxuyaq. Orada məşhur «Qayıt» şeirinin yaranma tarixi ilə tanış oluruq. mək-tubu kiçik ixtisarla verirəm:

«Yoldaş Elza, salam! Məktublarını, şəkillərini, teleqramını aldım. Şəkillərindən çox xoşum gəldi. Məktublarnın xalturadır. Hər halda, çox sağ ol. geniş məktublarn yazmağına davam et. gündəliyini gözləyirəm. mən də yazacağam, özü də Ağdam dilində. Məktublarında ürəkaçan yerlər çoxdur. xüsusən pozulan yerlər xoşuma gəldi. o sözləri pozmaqda cinayət işlətmisən. Nə isə... zarafat edirəm.

Dünən maraqlı bir hadisə oldu. Düz «həmin yerdə» qırmızı donlu, sənə oxşayan (sən ona yox a, o sənə oxşayır) bir qız dayanmışdı. Mən də kinoya girmək istəyirdim. Yaxınlaşdım. Sən idin. Lap yaxınlaşdım. O idi. Təəssüf elədim. Yadıma sənənin əlini yanına salıb, başını da azca yana əyib mənə yaxınlaşmağın düşdü. Nə

vaxt saat 5 - də oraya gələcəksən? De görüm, özün necəsən, nə oxuyursan.Sənə hansı kitab lazımdırsa yaz.

Mənim həyatımda yenilik yoxdur.Xırda lirik şeirlər yazıram.gələn məktubumda birini sənə göndərəcəyəm.Adı «qayıt» dır.Povesti işləməyə başlamışam.orada sənə aid yerlər də var, mənim Elzam.

Mənim bu məktubum da xaltura kimi oldu.Məktubu işdən yazıram: işim çox, məktub yazmağa həvəs də çox, vaxt az.Yazmışdın ki, Sonaya salam de.Mən onu harada görə bilərəm ki?! Elə bu dəqiqə ağıma gəldi ki, zəng eləmək olar.«mənəm gülməli?» Mənə niyə belə deyirdin? Səbəbini yazmalı-san.Axı, sən ağıllı qızsan.

Özü də sözə baxan qızsan.Hıı? Əvvəllər sözə baxan qız idin.O gözəl yerləri gəzəndə mənə də yadına sal.Eqoist olma.Yaxşı? Eşidirsən?

Mən ancaq bu ayın axırında biləcəyəm, hara getməliyəm.Burada qalmaq istəyirəm.Bakı ətrafında bir yerə getmək pis olmazdı.Görək nə olur.bəlkə ora-lara da gəlib sizin «qonağınız» oldum.Amma qorxuram qəbul etməyəsınız.Xü-susən sən.Birdən dedin ki, mən mən bu «naməlum şəxsi» tanımıram.Yaxşı, qaşqabağını tökmə, gəlmərəm.Sən orda nə qədər qalmaq fikrindəsən?Həmi-şəlik, yoxsa saat 5 - ə qədər? Orada o qədər qalacaqsan ki, gələndə nə mənə sən tapacaqsan, nə də sən mənə «həmin yerdə» görəndə dayanacaqsan.Heç olmasa bu qış gəl.Nə isə, hələlik bu qədər.Öpürəm səni bütün burada olmadığın günlə-rin hesabına.Rəfiqələrin varsa, salam de, yoxdursa, olanda deyərsən».15.VÛÛ - 1001 - miladi ci il.Nizameyi - Kinoteatr şəhri, antekostonovka mahalı.Namə çapar vasitəsilə göndərilir Şuşa xanlığında Elza xanıma».

Əli Kərim imza yerinə bu sözləri yazıb: «Gülməli», «Birtəhər»... Əli».

Əli Kərimin Elzaya ikinci məktubu birincindən kəskin dərəcədə fərqlənir.Doğrudur, onlar müxtəlif illərdə. Üzr istəyirəm, müxtəlif «rollarda» yazılıb.Dəyişilməyən Əli Kərimin təbiiliyidir.Onun sevinci də ürəkdəndir, kədəri də.Mən vaxtilə Elza xanımla söhbət zamanı ona belə bir sual vermişdim: «Əli Kərim mürəkkəb xasiyyətli adam idimi? Tez - tez əsəbiləşirdimi?» Hətta «nümunə» üçün Lev Tolstoyun həyatından misal çəkmişdim.

Lev Tolstoy haqqındakı yazılarda qəribə bir təzadla rastlaşmaq olur.O, arvadı Sofya Andreyevna haqqında bir yerdə deyir: «Yazıram və yuxarıdan arvadımın səsini eşidirəm.mən onu dünyada hamıdan çox sevirəm.34 il yaşamışam, hələ də bilmirdim ki, belə sevmək olar və bu cür xəşbəxt olmaq mümkündür».Başqa bir yerdə isə Lev Tolstoy deyir: «Sofya Andreyevnanı və ümumiyyətlə bütün qadınları görmək istəmirəm! Öləcəyəm, mənə tabuta qoyacaqlar, üstünün qapağını da bağlayacaqlar və mən birdən sıçrayaraq hər şeyi kənara atıb Sofya Andreyevnanın üstünə qışqıracağam: «Sənə nifrət edirəm!»

Sofya Andreyevna isə belə yazır: «mən lev nikolayeviçlə qırx səkkiz il yaşadım, yenə də bilmədim ki, o necə adamdır».Bununla belə, S.Andreyevna hər gün ərinin qəbrini ziyarət etməyə gedirdi.Ümumiyyətlə, L.Tolstoyun sözlə-rindən açıq hiss olunur ki, o evlənməyinə çox peşiman imiş.O deyirdi ki, insanlar bir - birinə mane olmaq üçün evlənilirlər.İki özgə adam bir - birilə rastlaşır, görüşür və əsrlər boyu bir - birləri üçün özgə olaraq qalırlar.

Təbiidir, bütün bunları Elza xanıma danışmaqla bir növ ondan xahiş edirdim ki, Əlinin həyatı ilə bağlı heç nəyi «gizlətməsin».Özü də elə buna çalışdığına görə ona oxucular adından minnətdarlığımı bildirirəm.Əgər o, Əlinin ədəbi irsinə və şəxsi həyatına ehtiram göstərməsəydi bu məktubları arxivə verməzdi ki...

«Elza! Neçə gün cəhdlə sahmana salmaq istədiyim bir işin, bəlkə də taleyimizin dünən sənin məni başa düşmədiyini üzündən qırıldığını hiss etdim.Üç gün ağır ürək ağrısı içində səni yola gətirə bilmədiyim tərsliyinlə mübahisəmiz sona yetdi.Birdin - birə .gözlənilmədən.axmancasına.Halbuki, bu üç gündə mən bütün həyatım boyu çəkdiyim əzablar qədər əzab çəkmi-şəm...Mən bu üç gündə ürək çırpıntısı ilə səni başa salmaq istədim.Səninlə olduqca geniş bir söhbət etmək istədim.Bircə şeyi mən başa düşə bilmədim ki,sən mənimlə niyə üz -üzə oturub söhbət etmək istəmədin..Məgər telefonla da tale həll etmək olarmı? Görünür, bu tale səni o qədər də maraqlandır-mır.Görünür, sən işini daha yaxşı başqa bir işlə, uşaqlara daha əlverişli bir işlə dəyişməyi bir ailənin dağılmasından çətin bilirsən.

Mən indi bizim üçün - uşaqlarımız üçün ağır bir hadisənin çox sürətlə yaxınlaşdığını duyuram.Mənə elə gəlir ki, yolun ortasından çıxma bilmirəm; üstümə isə ağır bir yük qatarı gəlir.mən istəyirəm ki, bu qatar üstümdən tez keçsin.Çünki qorxunu gözləmək...qorxunun özündən dəhşətlidir.Mən istəyi-rəm ki, hadisə tez, kəskin, uzadılmadan bütün dəhşəti ilə gəlib çatsın.Bəlkə sən bu hadisə ilə aramızdakı çox az məsafədə dərinədən düşüncə - daşınasan, bü-tün bu işlərə gələcəyin qara zirvəsindən baxmağa heç olmasa səy göstərəsən.

Mən bu zirvədən baxmışam.Heç birimizin həyatı oradan baxanda işıqlı görünür.Bəlkə də mənə belə gəlir.Bu, məlum fikirdir.Amma bunu ürəkdən, beyindən süzüb keçirmək çətindir.Bunlar mənim səninlə etmək istədiyim, lakin müyəssər olmadığım söhbətin mində biridir.sən mənimlə oturub söhbət etmək istəmədiyini üçün iki çıxış yolundan biri qalır: AYRILMAQ YOLU.Heç olmasa bu yolda sən mənə əziyyət vermə.Qəti qərarın varsa, məsələni tezləşdirməkdə mənə kömək et.Razılıq qeydini və pasportları elə indicə mənə ver.mən daha dözə bilmirəm.Qoy nə olur, tez olsun.Əgər sözün varsa, neçədə mənə zəng vuracağını de ki, idarədə olum.Yaxud mən sənə zəng edim.Hər halda yaxşı olardı ki, dərinədən söhbət edərk.Məsələ baş tutmasa da.Belə söhbəti biz gələcəkdə arzulanacaq.Elza, məndən zəhlən getsə belə məni dinlə.Elza!!! mən bütün gecəni yollarda gəzə - gəzə fikirləşmişəm.sən də bir az fikirləş.Mənim də, uşaqlarımızın da əvəzinə fikirləş! Əli».

Əli Kərimin üç vərəqdə yerləşdirdiyi bu «faciəni», gəlin, bilmədiyimiz yerlərə yozmayaq.Təsəllimiz bu olsun ki, belə «faciələrin» kəskinliyi Əlinin yaradıcılığına müsbət təsir edirdi.Yadıma A.Kuprinin həyatından səhifələr düşür.Deyirlər, o, Davıdova fəsilçisi bir qızı sevirdi.Bu vaxt Kuprin «təkbə-tək»əsərini yazmış.Qızla evləndikdən sonra yaxşı işləyə bilmirdi.Bunu gören Davıdova evdən gedirdi və özü üçün otaq tutur.Kuprinə də deyirdi ki, hər dəfə onunla görüşə gələndə əsərin yeni fəsilini gətirməlidir.Əgər gətirməsə, onunla görüşməyəcək,qapını açmayacaq.Kuprin belə də edirmiş.Bir dəfə o yeni fəsil yazma bilmirdi və istəyirdi ki, Davıdovanı aldatsın, köhnə fəsillərdən birini göstərərək otağa keçsin.Davıdova bunu bilir və əsbiləşib qapını açmırdı.Kuprin düşüb gedirdi.Davıdova

pəncərədən baxır, görür kuprin həyətdə daşın üstündə oturub ağlayır. Davıdovanın yenə də ürəyi yumşalmır. Çünki o, rus ədəbiyyatının gələcəyinə hörmət edirdi. Bilirdi ki, bu «qəddarlıq» Kuprinin xeyrinədir.

Əlbəttə, mən burada iki yazıçı taleyi arasında oxşarlıq axtarmıram. Siz də axtarmayın. Oxşarlıq zad yoxdur. Sadəcə olaraq özümü inandırmaq istəyirəm ki, Əlinin çəkdiyi «əzablar» Əli kərim imzasının tanınmasına kömək edib.

Adətdir, sevgililər küsüşəndə istəyirlər bir - birlərində olan yadigarlarını geri götürsünlər. Məktublarını da almaq istəyirlər: sabah başqasının əlinə düş-məsin. Əli ilə Elzanın münasibətlərində məni heyrləndirən nədir? Keçmişə toxunmamaq. Yəni Elza xanım Əlidən küsdüyü halda ondan olan məktubu saxlayıb. Oxumadan da, yaxud oxuduqdan sonra cırıb ata bilərdi...

Siz yəqin ki, məktubdakı bəzi sözləri oxuyanda təəccüblənmişiniz: nə əcəb, Elza xanım bunların verilməsinə razı olub? Heyrlənməyin, bu məhəb-bətin başqalarına sübut olunmağa ehtiyacı yoxdur. «Kimdən, nədən, necə istə-yirsən yaz. Bircə Əli Kərimə toxunan söz demə. Bunu sənə bağışlamaram» - Elza xanımın mənə qəti dediyi bu sözləri elə bilin özünüz eşitmişiniz.

Əli kərimin şəxsi fondundakı hər bir sənəd böyük maraq doğurur. Çünki bu sənədlər bilavasitə onun keçmiş əhval - ruhiyyəindən, sevincli dəqiqələrin-dən və qayğılarından xəbər verir. Burada onu Yazıçılar İttifaqının yeni üzvlük biletini almağa da dəvət edirlər, 75 manat ev kirayəsini yubandırdığına görə «hədələyirlər» də. Fransız dilində çıxan «Proizvedeniya i mneniya» curnalı Əli Kərimin şeirlərini dərc etdiyini bildirirsə, respublika Teatr və Musiqi Müəssələri İdarəsi narahatdır ki, Əli Kərim bağladığı müqaviləyə əml etmir; «Hazır olun» pyesinin ikinci dəfə uzadılmış vaxtı bitsə də, əsərin taleyi haqqında bir xəbər yoxdur. Pyatıqorskdakı Lermantovun ev - muzeyi Əli Kərimdən onun «Üç atlı» poeması haqqında izahat verməyi xahiş edirsə, moskvadan Çingiz Hüseynov onu sevindirir ki, Əlinin «Sovetski pisatel» nəşriyyatında çıxacaq kitabının taleyi müsbət həll olunmuşdur. həmin kitabın tərcüməçisi Qarold Reqistanın Əli Kərimə məktubundan sətirlər:

«Əzizim Əli. Kitab («Üçüncü atlı» nəzərdə tutulur) yığılmağa verilmişdir. Çox yaxşı alınıb. Bizim rəhbərliyimiz bütün müşavirələrdə deyir ki, bu. Ən yaxşı kitablarımızdan biridir.» Göylər adamının himni» ni «Drucba narodov» çap etməyə söz verib, «Molodaya qvardiya» curnalı böyük silsilə şeirlərini qəbul edib. tezliklə oraya - Vladimir Sıbinin adına şəklini və özün haqqında bir neçə söz göndər... İyunun 3 - də saat doqquz otuzda birinci proqramla sizin şeirlərinizdən ibarət böyük veriliş olacaq. Qulaq asın! Gördüyünüz kimi, çox iş görmüşəm. Sizə yeni müvəffəqiyyətlər arzulayıram...»

Əli kərimin şəxsi fondunda, necə deyərlər, dostlarının ona rəsmiləşdiril-miş, qeydə alınmış, məhəbbətlərinin» şahidi oldum.

Deyirlər, insan əşrəfi, qızıl pul deyil ki, hamının xoşuna gəlsin. Yəni onu xoşlamayanlar da ola bilər. Doğrudur, Əli Kərimin şəxsi fondunda onu istəmə-yənlərlə rastlaşmadım. Nə deyirdi, dostları deyirdi. Əli Kərim dostlarına qarşı məhəbbətdə xəsislik etməzdi. Ona görə dostları Əliyə bu qədər mehribanlıq göstərmişlər. Dostlarının ona verdiyi hədiyyə - kitablardakı kiçik avtoqraflar

Əliyə olan böyük məhəbbətindən xəbər verir. Nazim Hikmət sofiyada çıxmış «Seçilmiş şeirlər» kitabını 1957 -ci ildə Əliyə yadigar verib və öz əli ilə orada gül şəkli çəkib. Bu isə Rəsul Rzanın aftoqrafıdır: «Əli Kərimova, gözəl şair, xətrini oğlum qədər istədiyim yaxşı insana». Nəbi Xəzri 1962 - ci ildə Əli Kərimə verdiyi kitabında yazır: «Şəxsiyyətinə böyük məhəbbət və şeirlərinə hörmət bəslədiyim dostum Əliyə». Həmin ildə Bəxtiyar Vahabzadə də Əliyə aftoqrafla kitab verib: «Yaradıcılığına pərəstiş etdiyim Əli Kərim üçün». Bu-rada Nəriman Həsənzadənin: «İnsanlığına heyran olduğum gözəl şair dostum Əliyə»; Fikrət Qocanın: «Dadaş, bu mənim ilk kitabımı oxu. Bəyənməsən, de»; Fikrət Sadığın: «Bu günün ən istedadlı şairlərindən Əli Kərimə» sözlərini oxuyuruq.

Əli Kərim yaradıcılıq məsələlərinə son dərəcə məsuliyyətlə yanaşan şair idi. Onun əsərlərinin çoxunun adı da, özü də bir neçə variantdadır. «Pillələr» romanı da, pyesləri də, poemaları da. O bəzən elə misralarını bəyənməyib ki, adam oxuyanda məəttəl qalır: bu sətirlərin zəifliyi nədədir? Əli Kərimin xətti səliqəsiz olduğu bir tərəf dursun, o hələ üstəlik əlyazmalarının sahmana salınmasına da əhəmiyyət verməyib. Özünün qeyd etdiyi kimi, onun bir dəftə-rində, demək olar, bütün əsərlərindən parçalar var. Qalın dəftərdə barmaq basmağa yer yoxdur. Bir - birinin «içində» olan müxtəlif yazılar onu göstərir ki, Əli Kərim çox vaxt bir əsərini yarımçıq qoyub başqasını işləyirmiş.

Təbiidir, onun əlyazmaları arasında hələ çap olunmamış əsərləri var. On-ların bəziləri avtobioqrafik xarakter daşıyır. Bu, əsasən Əlinin ilk yazılarında özünü göstərir. O, «Xatirələr» adlı əsərini «Həyat səhifəsi» adlandırır. Yazı, doğrudan da, həyat səhifəsidir. Bilmirəm o bilərəkdən hər şeyi açıq yazıb, yaxud fikirləşib ki, adları dəyişməklə yazıya sünilik gətirər. Burada Əli, vaxtilə sevdiyi qızla yol getməyin sevincini, bu işdə dostlarının ona necə köməklik göstərmələrini təsvir edir. Hər şeyi necə olubsa, elə də yazıb.

Başqaları üçün bu hekayədir, amma Əlini tanıyanlar üçün isə onun özü-nün məhəbbət tərcümeyi - halı. Mən bilərəkdən əvvəlki söhbətimizdə də, indi də qızın (Z.-nin) adını açmıram. Amma həmin xatirədən bir neçə cümləni sizə təqdim etmək istərdim.

«Onların küçəsinə gəldik. İtlərin bizi tutmaq qorxusu vardı. Lakin ən quduz it belə intizar qədər dəhşətli deyildir. Onun səsi gəlirdi. Bu səs mənimçün dünyada ən gözəl səsdir. Bu, mənim taleyimin səsidir...»

Əli Kərimin əlyazmaları arasında «xırda qeydlər» adlandırdığı yazılar da vardır. Budur, onlardan bir neçəsi:

Yolun kənarında təzə əkilmiş bir şitil gördüm. onun yanında əlində bel tutan bir adam durmuşdu: kölgəsi şitilin üstünə düşmüşdü. Bir neçə ildən sonra həmin adamı həmin şitilin kölgəsində oturan gördüm.

*

Müəllimdə tələbəklik hissi öldükdə onun müəllimliyi də ölür.

*

İkiüzlü adamın qəlbi ikiyə parçalanıb məhv olur.

*

O, Şekspirdən söhbət gedəndə də narahat olur, dahi yazıcının qiymətini azaltmağa çalışır; güman ki, o böyük şöhrətin bir parçasını mənimsəmək istəyir.

*

Şair şərəbi lələyə, sevgilisinin dodağına - ən gözəl şeylərə bənzətdi, şərəb isə onu ən pis şeylərə...

*

O həmişə özünü şəkil çəkdirən adam kimi aparır.

*

Başqasının vəziyyətinə girə bilsən, özgəyə də, özünə də qiymət verə bilərsən.

*

Ağacın sınımış budağından yaş süzülürdü. O ağlayırdı.

*

Yaxşı dost dostun səhvlərinə düşmən kimi amansız olur.

*

Adam üzünü görmək üçün güzgüyə, qəlbinə görmək üçün dostuna baxır.

*

Moskvada VÜ Ümumdünya festivalı zamanı üstündə müxtəlif ölkələrin adları yazılmış avtobusları gördüm. Mənə elə gəlirdi ki, ölkələr elə yaxındır, onların arasında avtobus işləyir.

*

Ayaqlar altında əzilmiş otlar saatlarla çalışır, yavaş - yavaş dikəlirlər.

*

«Korun nəğməsi» ona görə yaxşıdır ki, biz onu dinləyəndə tək-cə korun ayaq səslərini eşitməklə qalmır, onun təsəvvürünə gətirdiyi və düşə biləcəyi uçurumu belə görürük.

*

O, boynunu şux tutmaqdan. Özünü şən aparmaqdan yoruldu.

*

Əli Kərimin «Sənə az dedimmi sevmə, ey könül» misrası ilə başlanan bir şeiri var. Həmin şeirin əlyazmasında o aşağıdakı misraları pozub və sonralar da onu heç bir kitabına daxil etməyib:

Göydə havalanıb yerə düşərkən
Sən mənim adımdan vədlər söylədin,
Dedin ki, ey közəl, şeirə düşərsən.

Mən Əli Kərimin yaradıcılığını tədqiq etmirəm. Çünki bu işlə məşğul olanlar var. Amma bir oxucu kimi mənə aydın oldu ki, onun çap edilməyən yarımçıq qalmış və bütöv şeirləri çoxdur. Elə bilməyin, mən onun kitabları ilə arxivdəki yazıları tutuşdururdum. Xeyr. Onun çap edilməyən yazılarını ona görə tanıyırdım ki,

həmin şeirlərin bəzi misralarındakı fikir yükü Əli Kərimi bu şəkildə qane edə bilməzdi.O, mütləq bu misraların üstünə qayıtmalıymış.Am-ma qayıtmayıb.

Çox axtardığı sözü tapdıqda sevinərək onun «yamacına» başını söykə-yib dincəlirmiş.Görünür,burada ürəyincə olan sözləri tapmayıb, özü demişkən fikirləşib ki: «mənim öz şeirim xoşuma gəlməyəndə başqasının necə xoşuna gələr».O, bəyənmədiyi şeirlərini, üstündən qalın xətt çəkdiyi misralarını «şairin oxucuya bir hörmət sətiri kimi qiymətləndirir.Gözəl fikirdir! Ona görə gözəldir ki, Əli Kərim yazdığına əməl edən şair idi.O, zəif bildiyi şeiri çapa verməməklə oxuculara hörmət edirdi.Ona görə oxucular onu sevir, arxasınca gedirdilər...

Əli Kərimin çap olunmayan bütöv əsərləri də vardır. «Kayutada iki adam», «Qəhqəhə» hekayələri hələ işıq üzü görməyib (Ayrıca mövzu olduğuna görə belə əsərlərin üstündə dayanmaq istəmirəm).

Əli Kərim şair dostlarının müvəffəqiyyətli bir misrasını və şeirini əzbər-dən bilərdi.Onun təbliğinə öz evindən başlardı.Elza xanım xatırlayır ki, Əli Kərim Fikrət Sadığın bu misralarını tez - tez təkrar edərmiş:

A fikirli qaya, a qayğısız Ay!
A laləli cığır, a ötən bulud!
A güllü çəmən-iöpən körpə çay!
A ilkin eşqimin şahidi şah tut!
Məni də, sizi də yar atdı, getdi.
Eh, sizə nə var ki, yar atdı, getdi.

Əli Kərim xoşlamadığı yazıların müəlliflərinə sərt cavab verməyi də bacarırdı.O, şeir haqqında heç vaxt ikibaşlı danışmazdı. «Azərbaycan» curnalın-da işlədiyi vaxt onun «Ə.M.» adlı bir müəllifə göndərdiyi cavabın əlyazması qalıb.Fikir verin:

«Redaksiyamıza göndərdiyiniz şeirləri oxuduq.Açıq demək lazımdır ki, şeirləriniz zəifdir.Bunun səbəbi də sizin təcrübəsizliyiniz və şeir qayda - qanununu yaxşı bilməməyinizdir.Siz tez çap olunmağa çalışmayın.Bu sizin zərərinizə ola bilər...Siz adi şeylərə belə diqqət yetirmədiyinizdəndir ki, tez -tez qafiyə, vəzn xətalalarına yol verirsiniz.Əsas nöqsanlarınızdan biri də şablon mövzularda yazmağınızdır.Siz konkret mövzu götürüb öz duyduğunuz, düşündüyünüz kimi yazsanız, daha yaxşı olar.Göstərdiyimiz nöqsanlara görə şeirlərinizi çap edə bilmədik.Hörmətlə, ədəbi işçi Əli Kərimov».

Əli Kərim yalnız öyrətmək iddiasında deyildi, o həm də öyrənirdi.Məlumdur ki, şair, Əhməd Cəmilin şəxsiyyətinə də, yaradıcılığına da böyük məhəbbətlə yanaşırdı.Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, onların yaradıcılıq üslubu, manerası bir - birinə oxşamır.Görün o, Əhməd Cəmil haqqında necə səmimi söhbət edir, onu öz müəllimi adlandırır.

«Üstü yasəmən şəkilli, göy cildli bir kitab: «Şeirlər».Biz onu gözəl bir aləmin qapısı kimi açırıq.Bu kitab ağıllı məsləhətləri, gözəl əsərləri ilə biz gənc yazıçılara müəllimlik edən sevimli şairimiz Əhməd Cəmilindir...Biz gənc şairlərin

sevimli müəllimimizə , təşəkkürümüz - onun əsərlərini dönə - dönə dərinləndirən öyrənmək ola bilər. Yazılma tarixindən asılı olmayaraq bütün bu yeni şeirlər üçün sevimli şairə dönə - dönə təşəkkür etməliyik. Əziz müəllim, sizin yeni əsərlərinizi gözləyirik. Səbirsizliklə gözləyirik».

Həyatın gözlənilməz qəribəlikləri var. Əhməd Cəmil Əlinin vəfatından sonra onun kitabını tərtib etməkdə Elza xanıma kömək etdi. Bu dəfə Elza xanım onun kitabını tərtib etməkdə Əhməd Cəmilin həyat yoldaşına kömək göstərdi. Yox, elə bilməyin, bu ailələri şəxsi kədərləri doğmalaşdırmışdı. Vaxtilə ailə başçılarından bir - birinə olan məhəbbətləri indi davam etdirilirdi.

Əli Kərimin Əhməd Cəmilə olan məhəbbətindən xəbərim vardı - bu barədə o, dəfələrlə özü söhbət açmışdı. Eyni sözü Əhməd Cəmil haqqında da demək olar. Əli Kərimin arxivində Əhməd Cəmilin kiçik bir əlyazması saxlanılır. 1958 - ci ildə yazılıb:

«Əli Kərimovun «Üçüncü atlı» poeması məşhur rus şairi Lermantovun Azərbaycana səyahətini təsvir edir. Poema ilham və məhəbbətlə qələmə alınmışdır. Əsər xoş bir təsir bağışlayır. Mən poemanı curnalımızın («Azərbaycan») curnalı nəzərdə tutulur.) yaxın nömrələrindən birində çap etməyi məsləhət bilirəm».

Nə üçün Əhməd Cəmilin bu kiçik qeydi bizə maraqlı görünür və onu yazıda istifadə etmək istədik. Ona görə ki, Əli Kərim Əhməd Cəmilin nə deyəcəyinə böyük əhəmiyyət verirdi. Yəni onun üçün poemasının çap olunmasından ötrü hər hansı bir rəyin olması vacib deyildi. Əhməd Cəmilin bu əsər haqqında nə fikirdə olmasını bilmək maraqlıydı.

Əli Kərimin əlyazmaları arasında onun yazıçı Əfqana yazdığı bir məktub da vardır. Əli bu məktubu karandaşla yazıb, sonra yazdıqlarının üstündən qələmlə xətt çəkib. Yəqin üzünü köçürəndən sonra belə edib. Həmin məktub belədir: «Hörmətli Əfqan. Sabahın xeyir! Mənim yazımda bir səhv getmişdir: Min-gəçevir əvəzinə Şəki yazılmışdır. Sonra 1- 2 - ci səhifələrdə iki xırda düzəliş var. Əziyyət verdiyim üçün üzr istəyirəm. Xəstə olduğuma görə gələ bilmədim. Hörmətlə, Əli».

Vərəqin arxasında Əli Kərim bu sözləri yazıb: «qarnlıqda toqquşdum. Hər gözdə bir zülmət? Mənim gözümün hərəsində bir zülmət gecə». Əlbəttə, hiss olunur bu, başqa bir yazı üçün hazırlıqdır. Bəs Əlinin məktubu nə ilə əlaqədardır? Nə məktubun tarixi var, nə də hansı münasibətlə yazıldığına işarə. Amma arxiv materiallarının arasında Əli Kərimin Sumqayıt Dövlət Gənclər Dram Teatrının açılışı münasibətilə yazdığı bir məqalə var. Məqalə makinada yazılıb, özü də «kommunist» qəzetinin başlığı olan vərəqdə. Məqalədən hiss olunur ki, Əli Kərimin Əfqana yazdığı məktub da elə bununla əlaqədardır. Yəqin ki, həmin məqalə redaksiyada makinada yazıldıqdan sonra onu müəllifə - Əli Kərimə göndərirlər ki, oxuyub imzalasın. Əli də oxuyub və yuxarıda dediyi səhvləri düzəldib.

Əli Kərimin «Teatrın ilk baharı» adlı həmin məqaləsi makinada altmış doqquzuncu ilin aprelində yazılıb. Maraqlanıram ki, görəsən, qəzetdə çıxıbmi? Məqalə ilə rastlaşmıram. Lakin o vaxtlar Sumqayıt teatrının baş rəhbəri işləmiş Nəsir Sadıqzadə ilə «Kommunist» qəzetinin 11 mart 1969 - cu il nömrəsində

«Teatrın səhnə nübarı» adlı müsahibə dərc edilmişdir. Müsahibədə belə bir cümlə də vardı: «Hazırda şair Əli Kərimin «Ürək güzgüsü» pyesi müəllifin iştirakı ilə yeni variantda tamaşaya hazırlanır».

Göründüyü kimi, Əli Kərimin həm bu məqaləsi, həm də Əfqana məktubu... vəfatına iki ay qalmış yazılıb. Əlinin həmin məqaləsində belə yerlər vardır:

«Recissorlar müxtəlifdir. Bəziləri məşqlərdə aktyorları öz hakimiyyəti altında saxlamaq istəyir. Aktyor «recissorluğunu» itirir, tapıntıdan uzaqlaşmağa başlayır. Səbrli, təmkinli, istedadlı recissor Nəsir Sadıqzadənin çox düzgün bəhrəli recissorluq üslubu vardır... Nəsir teatrda artistlərin hər birinə özü səviyyəli bir recissor kimi baxır. Onun fikrincə hər aktyor bir müstəqil «teatr» dır. Amma məşqdən - məşqə bu teatrlar birləşib ayrılmaz bir tərkibə çevrilirlər».

Əli Kərim məqalənin sonluğuna əllə yazdığı bu abzası əlavə edib: «Sumqayıt Dövlət Gənclər Teatrının ilk baharını biz arzulayırıq, bu baharın yetişdirdiyi novruz güllərinin ətri nəinki Azərbaycanı, hətta bütün dünyanı tutsun».

Əli Kərimin şəxsi fondundakı sənədlərin hər biri mənimçün maraqlıdır. O, 1969 - cu ildə - vəfat etdiyi ildə - «Gənclik» nəşriyyatında «Pillələr» romanını nəşr etdirmək istəyirdi. On beş çap vərəqi həcmində. Kitab həmin nəşriyyatda təxminən on il sonra çıxdı. Özü də on çap vərəqi həcmində.

O, vəfat etməsinə üç ay qalmış evini dəyişmək barədə Yazıçılar İttifaqına ərizə ilə müraciət edib. Ərizəsində yazır ki, birinci mərtəbədə olan otaqları işıqsız və havasızdır. Həm də həyətdə səhərdən - axşamadaək səs- küy olduğuna görə işləmək mümkün deyil. Taleyə bax: Əli Kərim birinci mərtəbəni... yerin altına dəyişdi - Göyçaya «köçdü».

Mənimçün çox maraqlıydı. Təxminən 20 ildən sonra «Ürək güzgüsü» pyesinin əlyazmasını oxuyub öyrəndim ki, Əli Kərim nə üçün məni pyesdəki İxtiyara oxşatmaq istəyirmiş. Daha doğrusu, bir sözümlü onun dilində səslən-dirmək istəyirmiş. Kimdir İxtiyar? Əli Kərimdən inciməmişəm ki, məni içkiyə meyl edən İxtiyara bənzədib. Yəqin günahım varmış. Amma bu da mənə təsəlli deyil ki, İxtiyarın müsbət xüsusiyyətləri də var. O, əliaçıqdır, hazırcavabdır, sözü üzə deyəndir, öz işini biləndir və s. İxtiyar deyir ki, biz çox zaman həqi-qətdən qorxduğumuz üçün içirik. Ondan gizlənmək üçün içirik. O, birinin başqası ilə söhbət etməsini, onu görməsini onun tərcümeyi - halına daxil olması kimi qiymətləndirir. Onun fikrincə, adam başqasının vaxtını alanda öz vaxtını da almış olur. O, insanları görməyəndə özünü daha yaxşı hiss edir. Əl-bəttə, Əli Kərimin yaradıcılığı haqqındakı söhbətlərin çoxu vaxtilə mətbuatda dərc olunmuşdur deyə onlara qayıtmaq istəmirəm. Lakin bu söhbətlərin çap olunmayanları da var.

Əli Kərim M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirəndə diplom işinə iki nəfər məşhur rus şairləri: İlya Selvinski və Yevgeni Dolmatovski də rəy yazmışlar. Təbiidir, sizin həmin rəylərlə başqa yerdə tanış olmağa imkanınız yoxdur. Həm də bu rəyləri görkəmli şəxsiyyətlərin yazdığını nəzərə alıb, ixtisarla da olsa onlarla sizi tanış etmək istərdim.

İlya Selvinskiyə yazdığından:

«Şeirlər, şübhəsiz ki, isdedalı yazılmışdır. Xüsusən məhəbbət mövzusunda yazılmış şeirlər güclüdür. Həmin şeirlərdə Kərimov bir şair kimi çox düzgün mövqə

tutur: o özündə Azərbaycan xalq poeziyasının mədəniyyətini dərinədən əks etdirsə də, onun ardınca daban - dabana getmir, əksinə, onu müasir poeziyaya döndərə bilir. Bax, elə buna görə də Kərimovun şeirləri əsl xalq poeziyası təsiri bağışlasa da, həm də müasir əlvan boyalarla zəngindir və şairin fərdi yaradıcılıq dəsti - xəttinin olduğunu göstərir. Bununla əlaqədar «İki sevgi» şeiri xüsusilə xarakterikdir.

Qızın saf su ilə, sonrakı misralarda işıqla, səslə müqayisə edilməsi - xalq yaradıcılığından irəli gəlir. Sonra müqayisənin inkişaf etdirilməsi iki obraza ayrılır: biri müəllifin hissi, baxışı (müsbət xarakterli), o biri onun rəqibinin baxışı (mənfi xarakterli). Bax, bu iki kişi xarakterinin münaqişəsi, iki nəfər kişinin bir qıza münasibətləri, şeirin son misrasınadək davam edən konflikt - şairin şəxsi ideyasının məhsuludur.

«Kür sənə bənzəyən nəğməm olaydı!» şeirinə də bu mövqedən yanaşmaq lazımdır. Şair burada arzu edir ki, onun da nəğməsi bu dağ çayı kimi gur olaydı. Buradakı müqayisə yolu xalq yaradıcılığından gəlsə də, gərək olmaq, xeyir vermək ideyası müasirdir:

«Yazdığım nəğmə də istəyəm ki mən
Sədada, qüdrətdə tamam sən ola.
Həvəslə, zövq ilə həm dinlənən,
Həm də ki, gözlərə görünən ola...»

Dünya şöhrətli başqa bir şair - Yevgeni Dolmatovski də Əli Kərimin yaradıcılığı haqqında böyük məhəbbətlə söhbət açır. O, yazır: «Şeirlərin sətri tərcüməsi göstərir ki, Əli Kərimov istedadlı adamdır. Bu qovluqdakı bəzi şeirlər son dərəcə poetikdir. İlk növbədə... «İki sevgi», «Bakı küləyi», «Qaytar ana borcunu», «Mələhət» şeirlərini göstərmək istədim.

«Bakı küləyi» şeiri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Külək haqqında nə qədər yaxşı və pis şeirlər yazılmışdır! Amma gənc şairin yazdığı bu kiçik şeir adamı, həqiqətən həyəcanlandırır. Bu şeirdə o qədər enerji, o qədər inadlı nikbinlik vardır ki, onlar şairə yaxşı mənada yaradıcılıq həsədi doğurur».

Yevgeni Dolmatovski də «İki sevgi» şeirini yüksək qiymətləndirir: «...Nə üçün bu şeirdə Şərq poeziyasının ənənəvi obrazları Füzuli və Vidadini təqlid etmək təsiri bağışlamır? Ona görə ki, şeirdə hər şey şairin demək istədiyi göynədicə bir fikrə tabe edilmişdir. Bu kiçik şeir həyəcanlarla, ehtiraslarla doludur, Sətri tərcümə göstərir ki, şeirin özü də ustalıqla yazılmışdır. «Qaytar ana borcunu» şeiri də mövzu etibarını ilə buna yaxındır. Gənc şair burada çox kəskin bir məsələ qoymağa çalışır. O bu məsələni lirik monoloqla, yüksək publisistik əsər kimi səslənən ilhamla yazılmış şeirlə həll etmək istəyir. Mən təsadüfən «ilham» sözünü yada salmadım. Əli Kərimov elə xüsusiyyətə malik şairdir ki, o, aqlın gücü ilə yazılmış şeirlə müvəffəqiyyət qazana bilməz. Şeirlərin parlaq olması üçün onlar qəlbin güclü həyəcanları hesabına yaranmalıdır».

Fikir verdinizmi, bu iki məşhur şair Əli Kərimin yaradıcılığına haqqında necə yüksək fikirdədirlər. Özü də onlar, hələ Əli Kərimin ilk şeirləri ilə tanış idilər. Bu, o

Əli Kərim idi ki, hələ ona Kərimov Əli deyirdilər. Bu, o Əli Kərim idi ki, hələ dörd ildən sonra ilk kitabını nəşr etdirəcəkdi...

Əli Kərimin yaradıcılığından danışarkən onun əsərlərini izah etmək lazımdır. Xüsusən şeirlərini. Çünki şeirlərdə təsvir olunan obyekt görünür, hədisə yenidən yaşanır. Əgər belə demək mümkündürsə o, şair - rəssamdır. Yəni, onun əsərlərində oxuduqlarını görə də bilirsən.

Belə ifadə üçün üzr istəyirəm: Əli Kərim bir sevgisinin sözlərini o biri sevgisinin sözlərinə calaşdırmır. Bir sevgisinin gözəlliyindən, başqa sevgisindən danışarkən, necə deyirlər, «ədəbi material» kimi istifadə etmir. Onun şeirdə təsvir etdiyi adamları xasiyyətinə, cizgilərinə görə arayıb tapmaq olar. Yəni o, naməlum adamlardan yazmır. Həm də fotoqraf deyil ki, hər şeyi olduğu kimi köçürsün. Onu fərqləndirən nədir? Əli Kərimin müşahidə və ifadə tərzidir.

Əli Kərimin məhəbbət şeirlərində çox qabarıq «mən» i vardır. Sevgilisi ilə öz sözləri ilə danışır. Hər vaxtın öz sözünü tapır. Nə vaxtsız vüsala yetmək istəyir, nə də ayrılmağa tələsir. Əli Kərimin məhəbbət şeirləri elə bil dağın ətəyindən başlayıb zirvəsinə qalxan cığırdır. Yəni bu şeirlər müxtəlif illərdə yazılıbsalar da, elə bil onlar bir - birinin davamıdır, aralarında daxili məntiqi bağlılıq var. Bu, özünü təkrar yox, özünü təsdiqdir. O, heç vaxt sevgilisinə demir ki, peşiman olacaqsan; ürəyini qınayır ki, niyə onu sevdi? Onun dili gəlmir sevgilisini etibarsızlıqda təqsirləndirsin.

Bayaq dediyimiz fikrə - Əli Kərimin məhəbbət şeirlərindəki daxili ardıcılığa, daxili bağlılığa diqqət edək. Fikir verin, müxtəlif şeirlərdəki eyni ürək çırpıntularına, həyəcanına:

Nə könlün ağlayır,
nə rəhmin gəlir,
Bəlkə də dünyadan bir insan gedir.

Gecə də, gündüz də fikrimdə sənsən,
Mən kimin fikrində yaşayım söylə?
De hansı bir ürək qəbul eləyər
Məni sən ünvanlı dərdlə, gileylə,
Hansı bir ürəyə yan alsam əgər,
Dərdimin adından biləcək yadam.

Sənsiz nə çətin imiş
Gecə ilə bacarmaq
Nə şıltaqmış, nə tərsmiş
İntizarın, həsrətin.

Mən belə bilsəydim,
Könlümün dəli,
Sərsəri vaxtında atardım səni.
Sən mənim qədrimi biləsən deyər

Bu cavan yaşında ölümü indi?

Əli Kərimin bu şeirlərini oxuyandan sonra «mən indi bildim məhəbbət nəyə qadir imiş» deyə düşünürsən. Bəlkə də belə açıq danışdığımıza görə mənə qınadınız. Niyə? Gözləyək, hər şey unudulsun, ondan sonra «tədqiqat» apa-raq? Dediyim kimi, Əli Kərim birinə müraciət edib o birisini nəzərdə tut-mur. İki sevgisinin hər birindən ayrıca danışır. Bu misralara diqqət edin:

Doğubdur oğlunu nə bədbəxt anam,
Sevdiyi sevməyir onu cahanda.
Hətta qəbirdə də alovlanaram,
Yer yanar, mən yanıb alovlananda.

Doğrudur, sonralar Əlini sevən tapılacaqdı. Lakin həmin şeiri yazanda Əlinin sevdiyi qız... onu sevmirdi. Bu şeiri yazanda Əli Kərim heç vaxt deyə bilməzdi:

Xeyli vardır,
bir sözün qoşa hecası kimi,
Ayrılmazdır qılbimiz...

Çünki bu şeirlərin hərəsinin arxasında konkret adam var. (Kiçik bir ştrix: birinci şeiri yazanda Əlinin sevdiyi qızın adı üçhecalıydı...)

Əli Kərimin yaradıcılığı haqqında çox görkəmli adamlar söhbət açmışlar. İnanıram, gələcəkdə bu söhbətləri bir yerə yığan da tapılacaq...

Yadınıza gəlirmi, kim ölümə təkbətək qalanda belə yanıqlı, həm də uzaqgörənliklə danışib: «...ölüm oğlanlarımın təbəssümüylə gülümsəyəndə, onların hələ dünyanı tamam yığa bilməmiş gözləriylə baxanda... inandım öləcəyimə. Demədim heç kimə».

Yadınıza gəlirmi belə sözlər? Xeyr? Elə mənəm də yadıma gəlmir. Amma yadımdadır ki, Bəxtiyar vahabzadə deyib: «Mənim fikrimcə, Əli Kərimin yaradıcılığı hələ açılmayıb. O, gələcəyin şairidir». O yadımdadır ki, Xudu Məmmədov deyib: «Əli Kərimi şeirimizdə müəyyən bir mərhələnin başlanğıcı hesab etsək, yanılmazdır...» O yadımdadır ki, professor Mustafa Salahov deyib: «Bəli, mən öz sənətimi ədəbiyyatsız təsəvvürə gətirə bilmərəm, hətta onu mənə sevirən də şeir, sənət olmuşdur. Bu xeyirxahlıq, köməklik və dostluq üçün hər şeydən əvvəl şeirimizə, o cümlədən Əli Kərimin sənətinə min-nətdaram». Mən hələ eşitməmişdim ki, «dostun sədaqətində, yarın məhəbbətində, düşmənin nifrətində, ölümün möhlətində» itmək olarmış. Bunu ilk dəfə Əli Kərimdən eşitdim. Mən hələ eşitməmişdim ki, xəyanət, rəzalət ölümədən də pis olarmış. Bəzən ölüm səadətdən gözəl olarmış. Bu möcüzəni Əli Kərim göstərdi! Sözlər haqqında çox eşitmişdim. Amma eşitməmişdim ki, onlarla bu dildə danışan olsun:

Yox, qardaşım sözlər!
Dostum sözlər!
Bəsdır daha dözdüm, sözlər!
Nə vaxt bəs sizinlə
verib çiyin - çiyinə
hücum edəcəyik mənaların çiyinə!?

çox şairin özündən narazılığını eşitmişdim.amma eşitməmişdim ki, kimsə etiraf edib desin: könül sözlü qaldı, suallı qaldı.Fikirlərimi, hisslərimi ifadə edən bir söz tapa bilmədim...

Əli Kərimin yaralı ürəyi - əlyazmaları əlimdədir.Döyün ürək, döyün: sənın dayanmağa haqqın çatmır.Sənin istiliyin əllərimi yox, ürəkləri qızdırır.Döyün ürək, döyün! Sən bizə təsəlli üçün lazımsan.

Hardansa Əlinin öz səsi qulağıma çatır:

Köçərəm dünyadan, ölmərəm yenə,
Səsim torpaqdan da gələcək mənım!

Bax, beləcə, təsəlli ol bizə: döyün ürək, döyün.Döyün ürək, döyün!..

Sentyabr 1985.